

Kun József

**Anyanyelvünk szépségében
gyönyörködöm**

TARTALOM

ELŐSZÓ

I.

HOGYAN SAJÁTÍTJUK EL ANYANYELVÜNKET
ANYANYELVÜNK ÉRTÉKE
NYELVÚJÍTÁSUNK DICSÉRETE
LEGSZEBB SZAVAINK
TÁRSALGÁSI SZAVAINK
IGAZGYÖNGYÖK ADY PRÓZAI ÍRÁSAIBÓL
A SZERETET HIMNUSZA
ERDÉLYI ARS POETICÁK SZÉPSÉGE
„BETEG VAGYOK, SZÉPSÉGEKTŐL BETEG”
KERESZTNEVEINK SZÉPSÉGE
JÖSSZ CSÖRÖGNI, POFIKÁM?
JÁTSSZUNK A SZAVAINKKAL!
HEJ RÁDIÓ, TELEVÍZIÓ!
A MEGFOGHATATLAN SZÉPSÉG
TISZA
KENYÉR

II.

PRAKTIKUS MAGYAR NYELV
CSÖND, CSEND
BÁNAT ÉS FÉRFIBÁNAT
A SZAVAK HELYZETI ENERGIÁJA
KIHALT KEDVES SZAVAK ÉS SZÓALAKOK
CSALÁDI ÉS ROKONSÁGI SZAVAINK
A LEGSZEBB ALLEGÓRIÁNK
HASONLATAINK SZÉPSÉGE
ADY KÉSLELTETETT RÍMEI
A MAGYAR IDILL
NÉPKÖLTÉSZETÜNK NYELVE: NÉPÜNK LELKE
MUZSIKA
VIRÁG
SZÜLŐFÖLDÜNK NYELVE
ÉLET
SZERELEM
HAVAS
ERDÉLY

III.

HALÁL
AZ ISMÉTLÉS EREJE
LELEMÉNYES LEHETŐSÉG: AZ ALLITERÁCIÓ
HITVESI SZERELEM FELSZÓFOKON
ANYANYELVÜNK HUMORA
A NŐ MADÁCH TRAGÉDIÁJÁBAN
CSÁNGÓ BÁNAT CSÁNGÓ NYELVEN
KÖLTŐK MŰHELYÉBEN (MŰFORDÍTÁSOK SUGALLATÁBAN)
AKIBEN EGYSZERŰSÉG NINCS... ÉS AKIBEN VAN
EGY MEGÁLMODOTT „HORTOBÁGYI” POÉTA: SINKA ISTVÁN
ISTEN

„Melyik nyelvet tartom az olasz és a görög után minden más nyelv előtt leginkább dallamosnak és a verselés szempontjából fejlődésre leginkább képesnek? A magyart. Ebben a nemzetben egyszerre csak fel fog tündökölni egy költői lángelme, és felfogásomat igazolni fogja.”

(Mezzofanti bíboros)

ELŐSZÓ

Olyan könyv még nem volt, amelyet ne valamilyen cél érdekében írtak volna. Ez nagyon sokféle lehet, mindenekelőtt a használni vágyás, mások művelése, oktatása, tapasztalatok átadása, vagy a szórakoztatás csupán. De anyagi érdekből is lehet írni, s ma már minden bizonnyal a könyvek zömét ilyen céllal írják.

Ha csak az anyagi szempont irányítaná a szórakoztatni kívánó tollát, még hagyján, de rengeteg az erkölcsileg és esztétikailag romboló hatású írás, s ami évtizedekkel ezelőtt talán elképzelhetetlen volt, a tudatosan romboló és züllesztő írások terjesztése is óriási méreteket ölt, és tartani kell tőle, hogy ez a veszély csak nőni fog.

Milyen szépen határozta meg Eötvös József a múlt század közepén a maga ars poeticáját: „A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor érdekeitől különválva nem a létező hibák orvoslására, nem az érzelmek nemesítésére törekszik.”

Már Babits is hangsúlyozta, hogy nincs szükség hagyományos erkölcsünk átértékelésére, „magyarságunk és kereszténységünk egymást erősítő tényezőkként” hatottak egész történelmi fejlődésünkre, s hazaszeretetünk igazi alapja mindig az otthon- és a családszeretet volt. Sajnos: csak volt. Ahol annyi a válás, mint nálunk, s ahol szűk harminc év alatt több mint négymillió magzatot hajtanak el törvényesen, már nem lehet otthon- és családszeretetről beszélni, márpedig ezek hiányában egy nemzet sem maradhat fenn. Ebből következnek, hogy minden okunk megvan a nemzeti pesszimizmusra, s akár át is adhatnánk hazánk irányítását másoknak: akik életrevalóbbak. Csakhogy mi volnánk akkor a világ legostobább népe.

Történelmünk nem kényeztetett el bennünket, a megpróbáltatások és szenvedések szakadatlan sorát zúdította ránk. A világ legszétszórtabb népévé lettünk, de mindig rendelkezünk annyi nemzeti büszkeséggel és ősi erővel, hogy halálos veszélyeztetettségünkben kiutat találjunk, s megmaradásunknak újabb pilléreit rakhassuk le. Járt utat járunk tehát napjainkban, s ez adjon nekünk bizakodást, hogy nehéz helyzetünkben felemelkedjünk, s hogy számban és minőségben olyan utódokat neveljünk, akik biztosítékai népünk jövőjének. Ne csak mondjuk, hanem szuggeráljuk bele gyermekeinkbe, fiatalságunkba: képesek vagyunk nemzeti létünknek újra értelmet adni, hogy európai helyünket, amelyért annyiszor a vérünket ontottuk, újra megtaláljuk. Kevés nép hozott annyi áldozatot Európa fennmaradásáért, mint mi, jogunk van tehát hozzá, hogy az új, a legújabb Európában méltó helyünket elfoglaljuk.

A nagy bajok és megpróbáltatások mindig több szálból tevődnek össze. Meg kell találnunk azokat az okokat, amelyek rendkívül nehéz helyzetbe sodorták népünket. Napjaink legnagyobb nehézsége, azt is mondhatnám, átka, nemzettudatunk elvesztése, s ennek tulajdonítható az a nagyfokú pesszimizmusunk, ami, ha meg nem szabadulunk tőle, végső pusztulásba kerget bennünket. Hát ne hagyjuk magunkat! Nem ezt a passzivitást és érdektelenséget tanultuk Szent Istvántól, IV. Bélától, Zrínyitől, Széchenyitől, Vörösmartytól, Petőfitől, Illyés Gyulától, Kodály Zoltántól, történelmünk nagyjaitól. Merjünk és akarjunk magyarok lenni, hiszen végre szabadok vagyunk a saját hazánkban.

„Nyelv teszi a nemzetet”, írta Kisfaludy Károly a Kérők című vígjátékában, és szállóige lett belőle ilyen formában: „Nyelvében él a nemzet.” Nos ez a gondolat vezérelt engem könyvem megírásakor. Hogy nem élünk a nyelvünkben, azt nagyon szomorú példákkal tudom igazolni. Elsősorban fiatalságunk számottevő része olyan trágár nyelven beszél, hogy hallatára nekünk kell elpirulnunk, az idősebb nemzedéknek. A magyar nyelvi és irodalmi tankönyvek pedig olyan szárazzá és érdektelenné tették legszebb tantárgyunkat (politikai frázisokkal, matematikaszzerű gyakorlatokkal és ügyeskedésekkel), hogy számos iskolánkban meggyűlöltették

tanítványainkkal a magyart. Nem követelték meg tőlük idézetek tanulását, egész versek szép elmondását. Feladatlapokkal és rögtönzésekkel, „röpcsikkkel” oldották meg a feleltetéseket, hogy jegyekhez jussanak, s ezzel elszoktatták gyermekeinket a hangos és igényes magyar beszédétől is. Nem tanítottak rendszeresen helyesírást, csak alkalmyszerűen.

Világhírű zeneszerzőink, Bartók és Kodály nem győzték hangsúlyozni: felszínre kell hozni ősi magyar szellemi kincseinket; a népi kultúrát a nemzeti műveltség természetes alapjává kell tenni. Felesleges bizonyítgatni: a népzene mellett elsősorban a magyar nyelv védelmére gondoltak.

Nagy erdélyi költőnk, Reményik Sándor, így oktatott és figyelmeztetett bennünket:

*Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
És áhitattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéket!*

Századunk egyik magyar Cicerója Ravasz László, őt idézem: „Igen, nekünk a nyelvünk nagyobb kincsünk, mint a földünk, mert régibb, s akkor is él, amikor a föld már nem a miénk. Nagyobb, mint a történelmünk, mert a történelem a nyelvben elfér, de a nyelv nem fér el a történelemben. Ezt az élő, zengő testet, ezt az óriási és közös műalkotást, kibeszélhetetlen szépségű lélekparkot maga az Alkotó teremtette, sok ezerév finomította, fejlesztette, ápolta; dolgozott rajta az idő, az évszakok járása, természeti és történelmi erők. Lángelmék alkotásaikkal gazdagították, felfedezők kincseiket ide rejtették el, győzelmeikkel ezt szentelték meg. Igazán közös kincsünk: az egyetlen nemzeti vagyon, amelyből a szegény embernek is éppen annyi jut, mint a hercegnek, s csak annak nincs belőle semmije, aki maga dobta el magától. Titkos jegy, amelyről minden bábeli zűrzavarban egymásra ismerünk; címer, amelyet büszkén hordozunk az emberi szellem mérkőző porondján. Leghűbb képünk, mert nem nyelvünk olyan, mint mi, hanem mi vagyunk olyanok, mint a nyelvünk. Bástyánk, lélekgyepünk, védelmi rendszerünk, hódító hadseregünk; szent kapunk, amelyik kizár és befogad, menedéket nyújt és otthonunkat jelzi. Nincs nemzeti vallásunk; művészetünk, tudományunk és jogrendünk éppúgy Európáé, mint a miénk, egyedül a nyelvünk a mi külön sajátunk és senki másé. Ezt beszélni és mívelni: az igazi Ars Hungarica.” (Szekfü Gyula: Mi a magyar? Bp. 1939. 215-16.)

A magyar pesszimistáknak és pesszimistálkodóknak pedig Arany következő sorait ajánlanám:

*Támadni kell, mindig nagyobb körökben,
Életnek ott, ahol a mártír-tetem
Magát kiforrja csendesen földi rögben:
Légy hű, s bízzál jövődben, nemzetem.*

(Magányban)

De Széchenyi tanítását is ajánlhatnám nekik:

Tőlünk függ minden, csak akarjunk.

(Hitel)

Elsősorban a magyar diákságnak írtam könyvemet, de mindenkinek, aki gyönyörködni tud és akar édes anyanyelvünkben. Gyönyörködhetünk egy-egy szavunkban, irodalmi idézetben, vagy akár egy egész irodalmi műben is. Megszívlelendő, hogy jelentéktelennek látszó szavaink is milyen fontos szerepet kapnak, milyen helyzeti energiával rendelkeznek egy-egy adott helyen a versben, a prózai művekben.

Remélem, hogy anyanyelvünk szépségeinek felismerése hozzájárul majd magyarságtudatunk, istenhitünk és emberségünk helyes irányban történő további alakításához.

Miskolc, 1994. húsvét másodnapján

a szerző

I.

HOGYAN SAJÁTÍTJUK EL ANYANYELVÜNKET

Nagyon kicsi voltam még, ki sem tudtam mondani a nevemet (Jóska), azt mondtam helyette: Onka. Évtizedek múlva nyelvtanár lettem, és képtelen voltam rájönni, hogyan keletkezett ajkamon ez a szó. Csak a véletlenre gondoltam, nem egy törvényszerűsége. Három gyermeket neveltem fel, s közben megvilágosodott előttem a rejtély.

Az első fiam szinte önkívületbe esett a robogó villamos láttán, és mindig azt ordította: „Hiau!” Ha bekapcsoltam a rádiót, azt kiabálta: „Átitu!” Százszor elhangzott az ajkán az a szó is, hogy: „agiga.” Kezdtém zavarba jönni. „Te anyu, nem japán ez a gyerek?” - kérdeztem a feleségemtől. Ha jól emlékszem, igen határozott és félreérthetetlen választ kaptam.

Egyszer rohangálás közben megállt a fiam a tükör előtt, rámutatott a tükörképére, és elkiáltotta magát: „Agiga, agiga!” Kirohantam a konyhába, és közöltem a feleségemmel, hogy megvan az „agiga” jelentése: Lacika.

Beigazolódott, hogy a „hiau”: villamos, az „átitu” pedig: rádió.

A második fiacskám, Zoli - alig két évvel volt fiatalabb -, minden esti sétánkon azt ismételte, hogy: „bápács”. Feladta ez is a leckét, több éjszakán át nem aludtam. Egyszer rámutatott a fölöttünk lévő lámpára, és elordította magát: „Bápács, bápács!” Tehát a „bápács”: lámpa.

Sok hasonló eset láttán levonhattam a nyelvi következtetést: a kisgyermek a mássalhangzókat sokkal nehezebben tanulják meg, de a harmadik szótag magánhangzója is sok nehézséget okoz nekik - olykor a második is.

A harmadik fiacskám, Zsolti, egy évvel volt fiatalabb Zolinál. Ő már nem járt túl az eszemen. Mikor elordította magát, hogy „au”, és ránézett az anyjára, azonnal leintettem: „Le vagy te ejtve, fiam!” Az „au”: anyu! Nekem mondod? Egyszerűen kihagytad a közbülső „ny” mássalhangzót. Azt hiszed, hogy apád földrajz szakos?

Zsoltival sokat nyelvészkedtünk. Nagyon szerette a tepertőt. Kis galacsinokba gyúrtam néhány szemet, és majdnem minden reggel ezt adtam neki a tej porciója előtt. Hogy hamarabb menjen az etetés (rohannom kellett az iskolába), sokszor megfogtam az orrát, hogy ne nézelődjön jobbra-balra (a feleségem nem látta), s az orránál fogva kissé feljebb emeltem a fejét, mire ő ösztönszerűen kinyitotta a száját, s én begóráltam kisebb szüneteket tartva a galacsinokat. Közben mondtam neki: „Hám!”

Növegetett a gyerek, egy-egy szót már tudott, s egy reggel az istennek se akart enni semmit. De mindegyre azt kiabálta: „Kéjek hám!” A tepertővel is kísérletet tettem. Úgy nyelte, mint kacska a nokedlit - ahogy mondani szokták. Kitudódott, hogy a gyerek a tepertőt „hám”-nak könyvelte el, mert mindig így hallotta tőlem.

Néhány hét múlva már így kérte a kedvelt ételét: „Kéjek petertőt!”

Rohantam a feleségemhez: „Te anyu, a kisfiad egyetemi szinten beszél és gondolkodik. Azt mondta, hogy petertő. Tudod, mi ez? Hangátvetés! A középiskolásoknak fogalmuk sincs róla! Két hang felcseréli egymás helyét a szóban. „T” helyett „p”, „p” helyett „t”. Nem „kanál”, hanem „kalán”! Érted?”

Nem tudom, miért nézett rám a feleségem olyan lenézően.

A gyermekeim felnőttek, ma már egészen másképpen beszélnek édes anyanyelvünket. A Pesten tanuló nagyobbik fiam - Agiga - azt mondja egyszer nekem:

- Apu, kétezer forintba volna szükségem. (A nyolcból.)

Mit válaszolhattam neki:

- Be szépen beszéltél kisgyermekkorodban!

(Észak-Magyarország, 1991. augusztus 3.)

ANYANYELVÜNK ÉRTÉKE

Az emberi szellem legértékesebb terméke a nyelv, nélküle elképzelhetetlen volna az emberi társadalom fejlődése. Minden nyelv csodálatosan szép, és óriási munka eredménye, ezért tisztelnünk kell minden nép nyelvét.

Kit ne érdekelne ezek után, hogyan vélekednek az emberek a mi anyanyelvünkről! Minden idők legnagyobb nyelvtelenségének Mezzofanti bíborost szokták tekinteni, őt idézem: „Melyik nyelvet tartom az olasz és a görög után minden más nyelv előtt leginkább dallamosnak és a verselés szempontjából fejlődésre leginkább képesnek? A magyart. Ebben a nemzetben egyszer csak fel fog tündökölni egy költői lángelme, és felfogásomat igazolni fogja.”

Mazzofanti csak abban tévedett, hogy nem egy, hanem három költői lángelme is feltűnt rövidesen: Vörösmarty, Petőfi és Arany. A Csongor és Tünde megjelenése után a kritikusok felkiáltottak: „Így még nem zenge magyar lant!” Vörösmarty az első költőnk, aki „teljes zenekarra” írja műveit. A szellő susogását, a drámai kétségbeesést, a békességet és a háborúságot, a derűt és a borút egyaránt ki tudja fejezni. Rövid példával igazolom ezt, a Csongor és Tünde zárósoraival:

*„Éjfél van, az éj rideg és szomorú,
Gyászosra hanyatlik az égi ború.
Jőj, kedves, örülni az éjbe velem,
Ébren maga van csak az egy szerelem.”*

Az idézet első két sorában a „szomorú” és a „ború” (a „rideg” és a „gyászosra” szó mellett) nemcsak tartalmilag érzékelteti az éjszaka félelmetességét, hanem mély magánhangzóival is (o, ú), s az „ú” hosszúsága még fokozni is tudja a félelmetességét. De a következő két sor, a megtalált boldogság öröme a magas rímakkorddal („velem”, „szerelem”) már eloszlat minden borút: a szerelem sugara ragyogja be az éjszakát.

Egyetlen nyelv sem tudná szebben kifejezni ezt a hangulati ellentétességet.

(Észak-Magyarország, 1991. augusztus 18.)

NYELVÚJÍTÁSUNK DICSÉRETE

A nagyhatalmak árnyékában a kis népek félszeggé váltak, maguk sem hitték, mire képesek. Tankönyveink elhallgatták, hogy József Attila a világirodalom legnagyobb proletárköltője, Arany a legkiválóbb balladairója, s Madách Tragédiája is a legértékesebb alkotások közé tartozik. Londonban ismerték fel, hogy Kodály a huszadik század legnagyobb kórusmű-szerzője. Nyelvújításunk tanítása is elsatnyult tankönyveinkben, pedig nincs rá példa, hogy egy nyelv belső erejéből ennyire megújult volna; az angol nyelv a latin, a román a francia szavak tömeges átvételével lett sokkal gazdagabb.

Rendkívüli nemzettudat és akaraterő kellett hozzá, hogy több mint húszezer új szót hozzunk létre, s ennek a fele használatban maradjon. Barczafalvi Szabó Dávid ezernél több szavából csak mintegy félszáz maradt meg, de olyan nélkülözhetetlenek, mint a: cikk, rím, mondat, naptár, szerkezet, tanulmány, társadalom, zongora stb. Számos szóajánlatán ma már csak mosolyogni tudunk. Ilyenek: popont (kettőspont), mindenénydelem (egyetem), fagyláros (december), zöldönös (május). A latin philomelából keletkezett „fülemüle” szót csak ideig-óráig szorította háttérbe a „bájdalú zenér”, közben megszületett Kazinczy szava is, a „csalogány”. A vezér is óriási harcot vívott a szókísérteteivel, sőt mondataival is, például a németből fordított Hamletben a „hány óra?” helyett ezt írta szó szerinti alkalmazkodásában: „hány a harang?”

Az újítás egyik legérdekesebb eljárása a szavak összerántása volt, két szó elemeinek összekapcsolása. Így lett a „levegő” és az „ég” összerántásából a „lég” szavunk. Egyéb esetek: könnyelmű (könnyű+elméjű), csőr (cső+orr), talaj (talp+alja), zongora (zengő+tambura), rovar (rovátkolt+barom).

Nyelvújításunk nélkül ma „levegő égi” kisasszonyok ügyeskednének a repülőutakon. Kocsis Zoltán „zengő tamburázna” nekünk, a rovaryűjtő kisdíjak pedig így dicsekednék egy-egy példányával: Van egy szép „rovátkolt barmom.”

(Észak-Magyarország, 1992. szeptember 8.)

LEGSZEBB SZAVAINK

Ha azt mondaná valaki nekem: „sorold fel anyanyelvünk tíz legszebb szavát!”, olybá venném, mintha cseresznyézés közben arra kérnének, válogassam ki a fa tíz legékesebb cseresznyéjét. A feladat lehetetlennek tűnik, mégis vállalkozom rá. A szavakban is lehet csemegézni.

Kosztolányi szerint - aki talán Arany után a legnagyobb nyelvészünk - a tíz legszebb szavunk a következő: láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vér, szív, sír. Valóban szép szavak. Megpróbálok én is egy csokrot összeállítani: édesanyám (így, ragosan), atyám, levegő, gyopár, délibáb, billegető, pillangó, galamb, harang, fohász.

Gyermekkoromban az anyám falujában, az Árpád-kori Gyantán, mindenki így szólította szülőanyját: édesanyám. Mikor begyalogoltunk a gyantai állomásra - a négy apró gyerek és ő -, mindenkinek volt egy-egy kedves mondata és mosolya hozzánk: „Jüttek, Mariskám?” („Jüttek”: akár az Árpád-korban.) „Jövünk, Erzsébetem.” (Édesanyám már a városiak, a belényesiek nyelvén válaszolt, de haláláig is számos szavát megőrizte színmagyar falujának.) Figyeljük csak: Mariskám, Erzsébetem. Az együvé tartozás, a kölcsönös megbecsülés, a szeretet, a boldog viszontlátás szavai ezek, amelyek kivesztek már nyelvünkéből.

Tehát: „édesanyám”. Elszakíthatatlanul az enyém. A fogantatásomtól a haláláig, s azon túl is, az örökkévalóságban. Négyszótagú szó, összetett. Az előtagja „édes”, a gyermekkori érzéklés legmaradandóbb szava. Magas hangú. Az utótagja mély hangú: „anyám”. Olyan hanghatású, mint az „atyám”, ezért ezt is beleérezem. A négy szótag chorijambusa a legtökéletesebb szerkesztmény, abszolút szimmetria. A magánhangzói: é, e, a, á. A közbülső kettő mintegy a tenyerén hordja két leghajlékonyabb magánhangzónkat: é, á. (Mit nem adnának érte az olaszok!) Mint mikor a primás csúsztat egy parányit az ujján, hogy sírjon a hang. Tiszta muzsika.

Nekem a legdrágább szavam az „édesanyám”. Olyan szép, mint az erdélyi levegőn nőtt havasi gyopár. Mint a pillangóktól és billegetőktől megcsodált alföldi délibáb. És olyan szent, mint a galamb - és a harangfóhász. Minden szép szavam és érzésem hozzá kapcsolódik. Mert tőle kaptam minden szépet és jót. Istent és hazát.

(Észak-Magyarország, 1991. szeptember 7.)

TÁRSALGÁSI SZAVAINK

Bennünket kisdiák korunkban nem politikai frázisokkal butítottak az osztályfőnöki órákon, hanem arra tanítottak, hogyan étkezzünk, hogy köszönjünk embertársainknak, milyen legyen a viselkedésünk a családban, az iskolában, az utcán - mindenütt. Erkölcsi normáinkat társalgási szavaink is tükrözik.

A társalgást a köszönés előzi meg. A mai fiatalok köszönési formái a szia, a csaó és a heló. Nyugatról átvett tartalmatlan szavak, semmiben sem különböznek a nemrég keleti irányú hajbóklási formáktól. Kiszorítják a latin szervusz (servus) szót, amelynek a jelentése „szolga”, és nagyon szép tartalmi háttere van. Eredeti formája a „servus humillimus” (alázatos szolgája), s noha kezdetben csak az alacsonyabb rendű mondta annak, aki rangban fölötte állt, később (napjainkban is) ilyen tartalmak hordozója: a szolgád, a jóakaród, tehát a barátod vagyok.

A tegezési formát természetesnek tartom, hiszen nyelvünkben a régi megszólítás is mindig a tegezés volt: Te Kegyelmed stb. Ma is így imádkozunk: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben.” A „maga” megszólítást a nép nyelvéből vettük át, a múlt század elején kezdett elterjedni, de sohasem érezték elég udvariasnak, ezért Szemere Pál a „kegyed” szót ajánlotta helyette. A magázással fiataljaink gyakran visszaélnek, s nemrég a tévének az a riporternője is, aki a nagy tekintélyű és jóval idősebb Szóts István filmrendezőt lemagázta, lekezelte. Ha alaposabb ismerője Széchenyinek, minden bizonnyal az általa elterjesztett „ön” kifejezést használta volna.

Igen örvendetes, hogy a mindig zavart okozó „tekintetes, nagyságos, méltóságos asszony” helyett megtaláltuk végre az „asszonyom” kifejezést. Ez is nyugati szó, a „madame”, a „madonna” átvétele. Használjuk csak bátran, bizalommal!

(Észak-Magyarország, 1991. szeptember 21.)

IGAZGYÖNGYÖK ADY PRÓZAI ÍRÁSAIBÓL

Ady publicisztikája tele van szebbnél szebb életbölcseleti kérdésekkel, sziporkázó elmefuttatásokkal, őszinte vallomásokkal. Íme: - *Kár elhagyniuk egymást a találkozottaknak, mert a találkozások mindig szentek, s újra élni talán lehet, de újra találkozni soha.*

Ez nagyon hiteles dolog. Életének nagy része csak futó találkozásokból és szeretkezésekből állt, amelyekről megfeledkezni sohasem tudott. Kalandokból rakta össze életét, számontartotta hódításait. Én mélyeknek érzem barátaival való találkozásait, amelyeken kiélhette magát a korhely magyar Apolló csendes vagy zajosabb mulatozásokkal, vagy megtárgyalhatta újság-cikkei témáját, a város és a megye életét. Ha tehette. Pestről is ellátogatott Nagyváradra

barátai meghívására, talán azért is, mert szerette, ha hűségükkel tömjénezik, s elismerik jóval nagyobb tehetségét.

Elgondolkodtató sorok az alábbiak is:

- *Boldogok, akik mindent megmagyaráznak, mert eszükbe sem jut, hogy megérteni teljesen semmit se lehet, s kiváltképpen nem a nagyon világosnak tetszőt.*

Vonatkozik ez is saját életére: a napnál is világosabb, hogy helytelenül él, de nem változtat rajta; mintha nem találna teljes és hiteles magyarázatot rá, ami aztán újra életre serkenthetné. Tele van az élete ellentmondásokkal. De ez a züllő ember minden úrvacsoravételnél könnyezett, s az egyik lakótársa látta őt zsoltárt énekelni omló könnyek között. Édesanyját (Idest) a rajongásig szerette, s atyjának is kezet csókolt mindig, mint a kisgyerek. Utolsó találkozásuk alkalmával is.

Nem meglepő, ha egy ilyen szép lelkű költőnek a prózája is tele van igazgyöngyökkel.

A SZERETET HIMNUSZA

„Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen énbenem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy a pengő cimbalom. És ha jövődöt tudok is mondani, és minden titkot és minden bölcsességet ismerek is; és ha teljes hitem van is úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok el, szeretet pedig nincsen énbenem, semmi vagyok. És ha minden vagyonomat a szegények táplálására költöm, és ha testemet a tűzre adom is, szeretet pedig nincsen énbenem, semmi hasznom abból.”

Így kezdődik Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt I. levele 13. része. Az Újszövetség legújabb kiadása - igen szerencsésen - egyetlen bekezdésnek veszi ezt a három versszakot, amely a szövegszerkesztés remeke. A „pedig” szó érzékelteti, hogy három ellentét található itt, amelyek egyetlen logikai következtetést zárnak le, a krisztusi - s egyben az újszövetségi - tanítás lényegét: szeretet nélkül semmi vagyok. Ezt tételmondatnak is felfoghatom. A „ha” és az „is” kötőszók ötszöri, az „és” hatszori ismétlése külön nyomatékot ad a mondanivalónak. A bibliai tördelésben az első és a harmadik egység 6-6, a közbülső pedig 8-soros. Ez az arány ritmikai szépséget teremt: a két rövidebb rész között a szöveg felgyorsul, patetikus színezetet ölt, aztán újra lelassul. Csokonai használ ilyen ritmusformát a Reményhez című versében, mikor a szakaszok középső sorait meghosszabbítja. De nem csak a szöveg kezdete ilyen szép, hanem egészének megszerkesztése is, amely ezzel a végső összegzéssel zárul: „Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, e három; ezek közül pedig legnagyobb a szeretet.”

Az ókor legnagyobb szónokai, Démoszthenész és Cicero is elfogadnának egy ilyen szövegszerkesztést. Iskolai oktatásban és nevelésben lehetne felhasználni.

(Észak-Magyarország, 1991. december 24.)

ERDÉLYI ARS POETICÁK SZÉPSÉGE

Horatius óta vált szokássá, hogy a nagy írók megfogalmazzák költői hitvallásukat; megtette ezt többek között Petőfi, Arany és József Attila is. A nagy erdélyi költők sajátságos helyzetükben, lelkiismeretük törvényszerű parancsára hallgatva, szintén népük szolgálatát tekintették legfontosabb feladatuknak.

Dsida Jenő, az „édes gyönyörűségek”, a „gyöngyszínű sejtelmek” költője, aki a világ bán-talmai elől költészetének „ritmus- és rímmámorába” menekült, élete végén megtáltosodott, és olyan hévvel, olyan drámai erővel fejezte ki ragaszkodását népéhez, hogy Psalmus Hungari-cusa minden idők egyik leghatalmasabb magyar ars poeticája lett. Beleélte magát a világ másik legszétszórtabb, legtragikusabb népének helyzetébe, és ezt parancsolta szívet szaggató költeményének: „bőgjön, mint megtépett-szakállú vén zsidó zsoltáros jajgatása Babylon vizeinél:

*„Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Hunyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága!”*

Ez a nagy költőnk mindössze 31 évet élt, keserves szívbjától gyötörten. Csak a halál volt irgalmas hozzá: elragadásának idejét kitolva megengedte, hogy 30 éves korában feleségül vegye azt a nőt, akit áhitattal szeretett, s egy évet élhessen mellette. A hozzá illő finomsággal jegyezte meg róla Hegedűs Géza: „haldoklása egyben nászünneepség” volt.

Halála után három évvel követte a sírba nagy erdélyi kortársa, Reményik Sándor, aki megírta Dsida említett versének gondolatritmusát:

*„Édes népem, mi összetartozunk.
Azért most halld az esküvésemet.
Halld meg, hogy holtomiglan, holtodiglan
Én nem hagyhatlak el téged soha.
Az én Istenem engem úgy segítjen.”*

Ars poeticájának tartozéka legdrágább szellemi kincsünk, nyelvünk ápolása is. Ezért írta:

*„Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek.
És áhitattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéktek.”*

Hát így ügyeljünk anyanyelvünkre!

(Észak-Magyarország, 1991. május 23.)

„BETEG VAGYOK, SZÉPSÉGEKTŐL BETEG”

A nagy erdélyi költő, Áprily Lajos szavai ezek, aki azt vallotta, hogy csak akkor tud írni igazi verseket, ha megszállja lelkét egy nemes fájdalom, ha beteggé válik a szépségek nyomasztó hatása alatt. Óriási erejük van a költői szavaknak: ma ezzel az Áprily-sorral ébredtem, s nem tudtam szabadulni varázsától.

Hogy miért, magam sem tudom: ma egész nap az emlékképeim gyötörtek felejthetetlenül szép fájdalommal, mindenekelőtt a gyermekkorom. Kijátszottam magam a mellettünk lévő

futballpályán és a Körös-parton, aztán az a szomorú felismerés lett úrrá rajtam, hogy a gyermekévek sohasem térhetnek többé vissza. De most visszatértek, meggyötörtek, s mégis úgy éreztem: beteg vagyok, szépségektől beteg. Mert a gyermekkor felidézése szép és fájdalmas is egyben.

Az emlékképek csapongók, kiszámíthatatlanok, most meg az anyai nagyapámat juttatták eszembe. Szegényparaszt volt, igen mélyen vallásos ember. Egyetlen fényképe sincs, mert nem hagyta magát lefényképezni. Hiúságnak, sőt bűnnek tartotta: minek a testtel foglalkozni! Csak egyszer volt beteg, 70-71 évesen, de nem engedett magához orvost. Ha Isten nem akarja őt meggyógyítani, inkább haljon meg. Így történt. Széles mosollyal csukta le a szemét, mert ő már látta Azt, akiről nekünk akkor sejtelmünk sem volt. Tudom, mire gondolt, és mit érzett: beteg vagyok, szépségektől beteg.

Nagyon rég elkerültünk arról a vidékről.

35-40 év múlva már nem találtuk meg a sírját. Ha tudná, hogy örülne neki. Ha mégis látott valahonnan bennünket, lehet, hogy így könyvelte el ezt a fájdalmasan szép találkozást öregedő unokái láttán: beteg vagyok, szépségektől beteg.

Estefelé már eltűntek az emlékképeim, s a valóságos helyzetemen gondolkodom: lassan én is 70. életévemhez közeledék. Meghajtott fővel tudomásul veszem. Milyen tartalmas volt ez a mai napom! Hálával telik meg a lelkem: beteg vagyok, szépségektől beteg.

Lehet, hogy soraim olvasásakor némelyek megmosolyognak, legyintenek. Fájdalmas, szép szavakkal, de felemelt fejjel üzenem nekik, ebben a minden szépségtől megfosztott, érzéstelen világban is: beteg vagyok, szépségektől beteg.

S hogy ma is az voltam, anyanyelvem egy gyönyörű sorának köszönhetem.

(Észak-Magyarország, 1991, október 24.)

KERESZTNEVEINK SZÉPSÉGE

Úgy gondolom, nyugodtan használhatjuk ismét a „keresztnev” kifejezést az „utónév” helyett, s a „Krisztus előtt és után”-t is a történelemóráinkon, ahogy évszázadokon át elődeink is használták, s még az Akadémiát sem kell megkérdeznünk ebben a tekintetben. Nagy bánatot okoz nekem a magyar gyermekhiány, s csak az nyújt némi vigasztalást, hogy egyre több gyermeket keresztelnek már újra a templomainkban, s olykor még nagykorúakat is.

Törvényes jogunk van hozzá, hogy szabadon válasszuk gyermekeink keresztnévét, de ne feledjük, bizonyos fokig önmagunkat is jellemezzük döntésünkkel. Mert mit szólna a magyar fül például az ilyen nevekhez: Petőfi Norbert, Vörösmarty Bernadett, Széchenyi Petronella, Kisfaludy Vlagyimir. Régóta figyelem, hogy épp a városba került parasztlányaink kedvelik az idegenebbnél idegenebb neveket, mert szégyenlik a parasztszármazásukat. Én nem szégyenlem, hogy édesanyám (a drága) cselédlány volt (mint Petőfi, József Attila és Krúdy Gyula mamája) a férjhezmenetele előtt. Az volt egy tanári házaspárnál, de egy tanárt és két tanítónőt adott a hazának négy gyermekéből. És ilyen neveket talált: József, Mária, Etelka, Zsuzsanna, legyen az emléke áldott! Horatius, az ókor legnagyobb lírai költője, Maecenas barátjaként sem tagadta meg soha a rabszolgaszármazását. István (Pistike), Sándor (Sanyika), László (Lacika), Éva (Évike), Ágnes (Ágica), Katalin (Katika), Júlia (Julika) - megdobban az ember szíve a hagyományos nevek szépségétől.

Ezzel szemben: Anett, Ivett, Zsanett, Nikolett, Vivien, Evelyn, Alexandra, Beatrix. Mi közülük van ezeknek a neveknek a magyar ízléshez, lelkülethez? A franciákban és az angolokban annyi tiszteletudás sincs, hogy megtanulják Petőfi nevét helyesen kiejteni!

1956 tavaszán, egy tüdőlebenyem eltávolítása után, berohant a kórtermünkbe dr. Kerényi Imre tanársegéd úr Pesten (életem megmentője), és így kiáltott fel: „Tanár úr, van egy újabb erdélyi betegünk, egy székely fiatalember. Tudja, hogy hívják? Sebestyén Boldizsárnak! A 16. századból jött, Tinódi mellől. Ha nem mentem meg, én pusztulok el!” Megmentette. Sebestyén Boldizsár két hét múlva már egy kislányt szédített a kórház udvarán, igen kitartóan.

Hogy komolyra fordítsam a szót, Csokonai Dorottájából idézek néhány megszívlelendő mondatot:

*„Mért nem tánczol magyart az anglus, francia?
Csak a magyarnak kell más nemzet módia?
Így veszti hazánkat a magunk kárával,
Külső tánczczal, nyelvvel, szokással, ruhával!”*

(Észak-Magyarország, 1992. július 27.)

JÖSSZ CSÖRÖGNI, POFIKÁM?

Fiatalkorú pár ült le a közelünkben egy pesti kerthelyiségben, és élénk beszélgetésbe kezdtek. Egy-egy mondatuk igen megütötte a fületem:

- Jössz csörögni, pofikám?

- Nyugi, nyugi, kisanyám!

Mindjárt látszott, hogy finomabb emberek lehetnek, hiszen rímbe' beszéltek. (Ámbár én is kivettem most magamért, mert a „rímbe' beszéltek” egy hexameter kezdetének, sőt végének is felfogható, lévén egy daktilus és egy spondeus. Vörösmarty is így kezdte a Zalán futását, egy daktilussal és egy spondeussal.)

Vajon mi lehet a foglalkozásuk? Egy jó negyedóra múlva elmentek táncolni, s közben nagy csókolózásba kezdtek. Rágógumis és nyeltes csók volt, egészen jól ki lehetett venni. Tehát nyelvújítók. Így akarták tudomásunkra hozni, ebből kellett kitalálni. Játsoztak velünk. Van ilyenféle játék a tévében is. Úgy összebújtak tánc közben, hogy nem lehetett tudni, hol végződik Pofikám, és hol kezdődik Kisanyám. (Egyszínű farmerben voltak.) Nagyon szerelmesek lehettek egymásba; tetőtől talpig, meg vissza. Meg összevissza. A csörgőjük nem látszott. Biztosan összebeszéltek, hogy nem mutatják meg nekünk, csak egymásnak.

Alaposan kitáncolták magukat, aztán leültek, és ismét társalgásba kezdtek, egészen hangosba, mint a fideszesek. („Mi lesz itt!” - mondták, és írásba is adták a húszéves honatyák.) Kisanyám aggódalmaskodó hangon, majdnem sírásra fakadva panaszkodott:

- Képzeld, pofikám, alig tudtam elcsórni magamat otthonról! A vénlány azt mondta, üljek csak nyugodtan otthon, a ...verklimen. (Itt szemérmesen elmosolyogta magát. Pikáns egy hangszer lehet!)

- A zanyád?

- Na já!

- Oké! Már értem.

Mondom, hogy nyelvújítók voltak. Meg azt is mondták, hogy: „csaj”. Csak ricsajról tudtam eddig, de lehet, hogy a kettő nem zárja ki egymást.

Nagyon elszomorodtam. Valamikor, kezdő magyartanárként azt hittem magamról, hogy egy titán vagyok. Csak most derült ki, hogy milyen szegényes a szókészletem.

(Észak-Magyarország, 1992. július 7.)

JÁTSSZUNK A SZAVAINKKAL!

Ne szomorkodjunk mindig, hogy kevés a pénzünk meg a manna (s közben a tehén a csatornába tejel), próbáljunk fölülkerekedni nyavalyáinkon! Turista őseink olyan magyaros úri murit rendeztek a szentgallen kolostorban, hogy egész Európa felfigyelt rájuk. Nem is a padlón, hanem a plafonon táncoltak, s a szerzetesek is úgy összeverték a bokájukat (igaz, nem jókedvükben), hogy másnap a kórházban kötöttek ki. Húsz éve már, hogy Budapest szépségeit és kirakatait mutogattam egy román ismerősömnek, mire ő végül megjegyezte: szép, szép, de olyan szomorúak itt az emberek. Hát kell ez nekünk? Ha most látna bennünket, azonnal gyászruhát öltene szolidaritásképpen. (Mi meg kontra. Szintén részvétképpen.)

Nekünk már nem is elég egy finom mosoly, mint a rokkó korban, mikor meg volt határozva, hogy hány fokos szögben illik kinyitni a száját (magukkal vitték a szögmérőt a nők), nekünk a földön kellene fetrengeni a röhögéstől, mert onnan már csak felemelkedni lehetséges. (Kivéve a sok vakondokat, aki még mindig mélyebbre fúrna.)

Hát elmondom akkor, hogy egy magyar testvérünk békéltető tárgyalásán (részegen összeverte feleségét) a bíró a személyi adatokat boncolgatja:

- A neve?

- Slibovica János, kérem.

- Apja neve?

- Slibovica Győző.

- Anyja neve:

- Serfőző Matild.

- Mondja, maga viccel?

- Pukkanjak ki a seritáltól, ha viccelek, bíró úr, nem vagyok én gyerek!

- Felesége neve?

- Pálinkás Vera.

- Akit megvert, mert nem akart többet inni. De volt már egy másik felesége is, akivel nem tudott sokáig egy fedél alatt élni. Azt hogy hívták?

- Bornemissza Ica.

- Ne vicceljen már velem! Micsoda nevek ezek? Gyermekei?

- A legnagyobb lányom Slibovica Olimpia.

- Na végre egy normális szót is hallok! Az Olimpia gyönyörű sportnév!

(A vádlott, félre:) Mármint a „pia”.

- A többi gyerek?

- Tokajiné Slibovica Borbála. Mert ez még férjnél van, a másik már elvált.

- (A bíró, a fülét vakarva) Tovább!

- Slibovica Vica.

- Na ez is egy normális név. Hogy jutott eszébe?

A vádlott nem szól, csak végiggondolja, hogy akkor még Romániában éltek, s a román „vica” szó szőlőtőkét jelent.

- Tovább a gyerekeket!

- Slibovica Itóka. Nagyon szolid kislány, szegény.

- Na ez már több a soknál!

- Már hogy volna! Hát nem tetszik irodalmat olvasni? Mert hogy az Ady legjobb barátja a Bölöni Gyuri volt, annak a felesége pedig Itóka. Mindenki így szólította.

- Fia egy sincs?

- Már hogyne volna! A legkisebbik gyerek: Slibovica Ramszesz.

- Micsoda? Megbolondult maga?

- Dehogyan bolondultam! Akkor Egyiptomban dolgoztam, kint volt az egész család. Mikor megtudták azok, hogy a fiam Ramszesz, olyan mulatságot rendeztek a tiszteletünkre, hogy három napig csak slibovicát ittam. Mikor meg hazajöttünk, magyarosítottunk. Itthon már csak úgy mondjuk neki: Rumszesz. Hát bíró uram, valamivel csak érzékeltetni kell, hogy mi, magyarok olimpikonok vagyunk a tömény szeszben! Ez is egy sportkategória.

- Tetszik tudni, bíró úr, nem olyan veszélyes ő mindig - szól közbe az asszony -, de ha az őt hat deci belemegy abból az erősből, már nem lehet bírni vele.

A bíró:

- Hallotta? Na mit szól ehhez?

- Hát belém megy és nem mellém, az biztos!

A bíró, mindkét fülét vakarva:

- Úgy látszik, magától jobb minél hamarabb megszabadulni. A felesége békülni akar. Kétévi szabadságvesztésre ítéljük, de felfüggesztéssel. Ha két évig nem iszik, és becsületesen él, elengedjük a büntetést. De van itt egy nő is a háttérben, valami Linka nevű. Elmegy hozzá, és közli vele, hogy vége mindennek, aztán szépen elköszön tőle. Na hogy köszön el?

- Pá-Linka!

(Észak-Magyarország, 1991, július 11.)

HEJ RÁDIÓ, TELEVÍZIÓ!

Ha elvárjuk a tanítványainktól, hogy helyesen beszéljenek, s azoktól főleg, akik már érettségi bizonyítványt szorongatnak a markukban, akkor el kell ezt várnunk mindazoktól, akik közvetve vagy közvetlenül ilyen vagy amolyan népművelői tevékenységet fejtenek ki.

A rádió és a televízió bemondói tekintsék magukat népművelőnek, hiszen sokat tanulunk tőlük, hatásuk a tömegekre sajtószerű helyzetüknél fogva is igen nagy. Őket naponként milliók hallják és nézik, figyelemmel kísérik még az öltözködésüket is. Hát még a beszédüket! Megengedhetetlennek tartom, hogy egyesek éveken, sőt évtizedeken át helytelenül ejtik az „egy” szót és változatait, nem tudják megkülönböztetni egymástól az „egyelőre” és az „egyenlőre” szavakat, hosszú „gy”-vel ejtik az „egyenruha” szót, de röviddel azt, hogy a mérkőzés állása „egy-egy”, s egy igen régi közvetítőnk szerint a játékos a kapu mellé „lőte” a labdát, nem pedig „lőtte”. Becsempészték nyelvünkbe a magyar fül számára annyira bántó „konfrontáció” szót, holott egy-két évtizeddel ezelőtt még senki sem használta nálunk, és nélküle is nagyon jó megvoltunk, s egyáltalán nem akadozott a hírközlésünk sem. Az is bántó, hogy ma minden szerződést, egyezményt, határozatot, jegyzőkönyvet, megállapodást, tervezetet „dokumentumnak” neveznek nap nap után. Miért? Szebb ez a szó a felsorolt magyar változatainál? És megfájdul a fül, ha minduntalan hallja az agyonkoptatott „és nem utolsósorban” kifejezést is.

Engem nagyon meglepne, ha kitudódna, hogy nincs a rádióknak és a televízióknak egy olyan nyelvőre, aki a bemondók beszédét napról napra ellenőrzi és javíttatja. Minden bizonnyal van. Akkor miért nem tűnnek el az évtizedes hibák?

Uraim, olvassák el az 1984. április 24-én jóváhagyott új helyesírási szabályzat 70. pontját! Tíz és fél sor mindössze. Olvassák el, és tanulják meg! Már ezzel is nagy segítséget nyújtanának az általános és középiskolai nyelvoktatásnak, mert nem rombolnák le naponként azt, amit az iskolákban megtanulnak a gyermekeink, nem játszanának velünk kőműves-kelemenedit...

(Észak-Magyarország, 1991. február 16.)

A MEGFOGHATATLAN SZÉPSÉG

*Fáradtságom adom az esti árnyak,
Színeimet vissza a szivárványnak.*

*Megnyugvásom a tiszta, csöndes égnek,
Mosolygásom az őszi verőfénynek.*

*Sok sötét titkom rábízom a szélre,
Semmit se várva, és semmit se kérve.*

*Kik üldöztek át tüskén, vad bozóton:
Kétségeim az örvényekbe szórom.*

*A holtom után ne keressetek,
Leszek sehol - és mindenütt leszek.*

(Reményik Sándor: Végrendelet)

Sokat vitatkoztak már az irodalmárok azon, hogy szabad-e a lírai verseket magyarázni, mivelhogy a magyarázott vers már nem azonos önmagával, unalmas prózába vedlik át.

Alaptalannak találom a kérdést. Akárhogyan és akárhányszor magyarázunk egy verset, semmit sem változtatunk annak lényegén, mert a művészet örök (Ars longa, vita brevis), s minden időben minden olvasójához szól.

Számos verset 47 éve tanítok immár, s merem állítani, első varázsának erejét minden megközelítéskor újból éreztem, sőt azt kell mondanom: sokszor más megvilágításban, kisebb-nagyobb árnyalati eltérésekben, és egyetlen igazán szép verset nem untam meg azért, mert elolvasására, megtárgyalására oly sokszor vállalkoztam. Gyakran megtörtént, hogy újabb szépségeket fedeztem fel a kiaknázottnak vélt versben.

Vallom továbbá, hogy vannak megfoghatatlan szépségű versek, amelyeknek a magyarázása nem vezet el konkrét eredményhez, mondanivalójuk kihámozhatatlan, s mégis felejthetetlen esztétikai élményben részesítenek bennünket. Ilyen Reményik Sándor idézett költeménye is.

Olvasása mindenképpen elindít bennünk egy kérdést: mit is akar a költő? Csendes halált, s a természettel való összeolvadást? Ez lehetne talán az elsődlegesen kínáló kérdés.

A panteisták minden bizonnyal azt a vallásfilozófiai tanítást olvasnák ki belőle, amely a természetet az istenség megtestesítésének tekinti.

A buddhisták a legmagasabb boldogság állapotát (nirvána, „kialvás”) sejtethnék benne, a világegyetem isteni alapelvével való összeolvadást.

Ám Reményik Sándor az egyik legnagyobb erdélyi protestáns-költő, tehát ha vallási magyarázatot keresünk a verséhez, ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Nem találok protestáns magyarázatot. Költészetének halhatatlanságát érzékeltetné? Ezt tartom a legkevésbé elfogadható elképzelésnek.

Nincs minden kétséget kizáró költői kijelentés tehát. Megfoghatatlan szépséggel állunk szemben, de valamennyien érezzük: esztétikai szépségek rabjai lettünk.

(Észak-Magyarország, 1993. január 12.)

TISZA

*Gyönyörű a Tisza, mikor kivirágzik,
Millió kis kérész vize fölött játszik.
Egy sem él addig, míg elolvasok százig,
Temető a Tisza, mikor kivirágzik.*

*A mi szerelmünk is ilyen kérész élet,
Alighogy kivirult, máris semmivé lett.
Azért az én szívem mégis hozzád vágyik.
Úgy vágyom a Tiszát, mikor kivirágzik.*

Szép ez a nóta, a dallama is szép. Sajátságos magyar tájképpel kezdődik, aztán ebből kiindulónan hasonlattal fejez ki egyéni bánatot, majd ismét a tájkép zárja le a mondanivalót, egyszerre vágyódva a kedvesre és a folyóra.

Tudom én, hogy a népdalaink sokkal értékesebbek, van köztük nagyon sok tökéletes alkotás, mint amilyen az „Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek” kezdetű, vagy a „Szivárvány

havasán felnőtt rozmaringszál” is, de azért fogadjuk el a műdalokat, ha úgy érezzük, hogy adott helyzetekben és lelkiállapotokban hozzánk is szólnak. Melis György mondta, hogy sok olyan nótánk van, amit érdemes elénekelni, s ha olyan hangulatban vagyunk, akkor énekeljük is.

Csakugyan: a rockzene mellett a magyar ember nem tud mulatni, a cigányzene mellett túlontúl is tud, népdalaink mellett pedig úgy mulat, ahogy illik, ahogy méltó egy Közép-Európában élő emberhez.

Úgy vágyom a Tiszát, mikor kivirágzik.

Páger Antal mondta el egyszer vallomásait a Kossuth rádióban. Valahol Dél-Amerikában horgászott, s bevetve horgát, már nem is az ottani vizet látta, hanem a Tiszát, a Dunát, elvesztett magyar hazáját.

Ausztráliában, a Fokföldön, Kaliforniában, Alaszkában, az egész világon szétszórt magyarok könnyezve éneklük: Temető a Tisza, mikor kivirágzik... Úgy vágyom a Tiszát, mikor kivirágzik. Sírnak is közben, s nekik a Tisza akkor az egész magyar hazát jelenti s benne a magyar népet, gyermekkorukat, otthagytott sírjaikat. Lenézzük őket, joggal, vagy jogtalanul. Inkább joggal, mert tudjuk, hogy a hazát elhagyni nem szabad; Vörösmarty is ezt tanította nekünk rendületlen hittel, de ne bántsuk őket azzal, hogy az ő hazafiságukat már csak a cigánynóta jelenti, inkább örüljünk neki: még összetartja őket valami, még magyarok.

Szőke Tisza. Olyan, mint a legtöbb magyar lány, mert mi fajilag inkább szőkék vagyunk. Magyar Tisza. Mert ez a legmagyarabb folyó, noha áradásaival annyi pusztítást okozott már nekünk, s olyan nehezen lehetett megfékezni; de életet adó Tisza is, mert mit tudnánk csinálni nélküle.

Ki hinné el, hogy ennek a folyónak a neve nem magyar: s akkor meg hozzánk pártolt, számítását nálunk találta meg.

*Sima tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) táncot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése.*

Milyen hatással lehetett Petőfire a Tisza megtekintése, ha ilyen pontosan emlékezett rá, hiszen tudjuk, hogy híres versét nem a kis Túr szomszédságában írta, hanem Pesten! Boldog Tiszát látott, rajta sarkantyúsan táncoló napsugarakat, főveny-szőnyeges Tiszát, méltóságosat és madárdalosat, még pórmenyecskével ékesítettet is; mindenképpen olyant, hogy extázisban kellett kitörnie a gyönyörűségek befogadásakor. Aztán szeszélyes, háborgó, őrült Tiszát, mint amilyenek mi vagyunk. Hát milyen legyen a mi folyónk!

Milyen?

Talán mégis olyan, amilyennek Juhász Gyula látta: szent, szőke, mint Sárvári Nusi, párnás habú, mindig derűs, csendes és békességes. Ő a csalódottságok, az üldöztetések, a betegeskedések éveiben ilyen Tiszát óhajtott és kapott, ezért mindig hozzá vágyott:

*Egy nyaram elmúlt, fénye elapadt,
És téged, szent folyóm, nem láttalak.
Talán azért is voltam oly beteg,
Mert nem ringattad fáradt képemet.*

*Hisz habod párna, szőke, lágy selyem,
Melyen hold nyugszik és álom terem.*

*Ó, ez a hold és ez az éjszaka
A csöndesség és békesség maga.*

*A csöndesség, mely mégis halk zene.
Azúr világok víg üzenete.*

*S a béke úgy legyinti lelkemet,
Miként a gyöngyvirággal verne meg.*

*Ó, tiszaparti holdas éj, te mély,
Szívembe csöndet és békét zenélj.*

*Szórd át ezüsttel rajta a borút.
Feledjen el világot s háborút!*

(Megint a Tiszánál)

KENYÉR

Elképzelhető, hogy nincs a világnak egyetlen olyan népe, amelynek az életében akkora szerepet játszana a „kenyér” szó, mint a miénkben. Fontosságának egyik bizonyítéka, hogy a finnugor korszakból hoztuk magunkkal, s Árpád-kori írásokban is megtaláljuk méltató jelentésben.

Kenyér. Jambikus lejtésű szó, „szökő” hangulatot vált ki (a jambus magyar neve „szökő”), mikor a magyar parasztasszony keresztet vet rá, mielőtt megszegné, s tudjuk, ez a hálaadás jele.

Van-e olyan magyar ember, aki ne tudná érzékelni a „madárlátta” kenyér hangulatát, mert ezt a jelzőt azért találták ki, hogy a mezőről visszahozott kenyeret az apró gyerekek nagyobb kedvvel fogyasszák el. Az egykori paraszti élet szépségét, derűjét tükrözi ez a melegséget sugárzó szó.

„Pirított” kenyér. Próbáljuk kielemezni ennek a szószerkezetnek a tartalmát, a sokféle hatását akkor, amikor igazán éhesek vagyunk. Megjelenik szemünk előtt a zsírban vagy olajban fürdő, süsszögő szép piros kenyér, a látásunkra hat, de már abban a pillanatban - ha nem korábban - a szaglási inger hatalmába kerülünk, aztán meg az ízlelés uralkodik el rajtunk, s mikor kimondjuk, hogy fokhagymásan kérjük azt a finom kenyeret, már ügyelnünk kell, hogy a nyálunk el ne csorogjon tőle.

Na és a bundás kenyér, mondjuk a lencsefőzelék mellé, hogy ne együk mindig tükörtojással! Ámbár megtörténhet, hogy a kisgyermekünk nincsenek oda a főzelékért - ami meglehetősen nagy baj -, s egy „vajás-mézes” kenyre adják le a szavazatukat. Hát Istenem, van annál finomabb?

Boldog az a falusi gyermek, aki még megérheti a kenyérsütés nagy-nagy házi örömét, s akinek az édesanyja kiszakít a kosárból egy jó nagy darabnyi lángosravalót. Megsüti, megszírozza, megsózza, s még azonmód melegen az asztalra teszi.

A totális rendszerű államokban a politikai rabok főleg árpakásán éltek, s csak a krumpli meg a káposzta, ritkábban a bablevesnek mondott lötty váltotta fel főételüket. Akkora kenyérdarabkát kaptak hozzá, hogy a fél fogukra sem volt elég, de azt a darabkát is megáldották, és könnyezve nyelték le. Minden vágyuk csak az volt, hogy egyszer még kenyérrel jóllakjanak.

„Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma” - mondjuk imádkozva, s igaz, hogy nemcsak a kenyérre gondolunk ilyenkor, hanem mindenféle eledelünkre, mégis a kenyérre elsősorban, mert akinek kenyere van, már nem halhat meg éhen.

S meg tudná-e mondani valaki, miért sírt Ady mindig az „úrvacsorai” kenyér átvételekor, s mit jelentett neki valójában az a minimálisra szabott darabka fehér kenyér! Vagy miféle belső tusa kavargott Szőnyi István lelkében, mikor megfestette az Úrvacsoravétel című festményét!

Mikszáth Kálmán azt írta a jó bánati földről, hogy kenyérre lehetne kenni, s ennél maximálisabb minősítést még senki sem adott a termőföldről, de a kenyérről is csak ritkán, mert ugye, a kettő, mármint a kenyeret adó búza és a föld egymást nélkülözhetetlenül feltételezi. A mi földünket akkor éri a legnagyobb megtiszteltetés, ha búzamagot, „kenyérmagot” vetünk bele.

De az ember is kitűnő minősítést kap, ha azt mondják róla: olyan jó, mint egy falat kenyér. A nélkülözhetetlent pedig így érzékeltetjük a leghatásosabban: úgy kell, mint egy falat kenyér.

A tatárjárás idején az emberek fakéregből sütöttek maguknak „kenyeret”, a székelyek pedig a negyvenes évek végén kukoricacsutkából. Csak ők tudták igazán, mit takar az a drága szavunk, hogy „kenyér”.

Manapság kukáink tele vannak félkilós kenyerekkel, s ugyanakkor sírunk, hogy rosszul élünk.

Sorba állunk a flamand kenyérért. Már nem jó nekünk a „magyar” kenyér.

Ha arra gondolunk, hogy az ige „lelki kenyér”, akkor sincs a világnak még egy szava, amely akkora értéket fejezett volna ki, mint a „kenyér”.

A családi élet melegségét, az édesanyánk iránti szeretetünket senki nem fejezte ki olyan tömören és hatásosan a világirodalomban, mint Petőfi a „Fekete kenyér”-ben:

*Miért aggódol, lelkem jó anyám,
Hogy kenyeretek barna, e miatt?
Hisz meglehet: ha nincs idehaza,
Tán fehérebb kenyérrel él fiad.
De semmi az! Csak add elém, anyám,
Bármilyen barna is az a kenyér.
Itthon sokkal jobb ízű énnekem
A fekete, mint máshol a fehér.*

II.

PRAKTIKUS MAGYAR NYELV

Ne legyünk elfogultak: minden nyelvről elmondható, hogy praktikus, mivelhogy sok leleményes szava, érdekes mondatszerkesztési módja, verselési technikája van, s rendelkezhet olyan praktikus sajátságokkal is, amelyek nyelvünkől hiányoznak.

Anyanyelvemen kívül még öt nyelvet kellett tanulnom romániai és magyarországi középiskolákban és egyetemeken, így bizonyos összehasonlítási lehetőségekkel rendelkezem, s ha nem is csálthatatlan tudományos érvekkel, de megbízhatónak látszó megérzésekkel kijelenthetem: nyelvünk az igen praktikus nyelvek közé tartozik.

Ennek a praktikusságnak egyik megnyilatkozási formája az, hogy a finnugor és a törökségi nyelvek agglutinációs, vagyis ragozó, összeragasztó nyelvek, s mi sem egyszerűbb, mint egy-egy hang hozzáadásával jutni el újabb és újabb szavakhoz, szóalakokhoz: kert, kertek, kertben, kertbe, kertekben stb. Csakhogy ennek a lehetőségnek megvannak a veszélyei is, ha túl sok toldalékot illesztünk a szótóhoz, szószörnyetegek jöhetnek létre, mondjuk: hajlíthatatlabbakat. Az ilyen túlzások azonban könnyen elkerülhetők.

Ne okozzon fájdalmat, hogy a hajlító (flektáló) indoeurópai nyelvek még finomabb megoldáshoz folyamodnak: ők a jelentés módosítását és a mondatbeli viszony jelölését a gyökér magánhangzóján végbemenő változásokkal jelzik, ám ők is kénytelenek igénybe venni a ragasztékokat.

Figyelemre méltó, hogy mennyi jelentésbeli változatosságot kínálnak fel igekötőink: milyen könnyen módosítják vagy változtatják meg az igék jelentését. Az „ír” igéhez a következő igekötőket találtam hirtelenében (összesen 33-at): agyon-, alá-, át-, be-, bele-, egybe-, el-, elő-, fel-, félre-, felül-, helyre-, hozzá-, ide-, keresztül-, ki-, körül-, közbe-, közé-, külön-, le-, meg-, mellé-, oda-, össze-, rá-, széjjel-, szét-, túl-, újra-, utána-, végig-, vissza-.

Jelentésbeli gazdagodást köszönhetünk kétalakú szavainknak, például mást jelent a „habzik”, és mást a „haboz”. A szappan habzik, az elhatározás előtt álló ember haboz. „Gondatlan” ember az, aki teendőit hanyagul, felületesen végzi, és „gondtalan”, akinek nincsenek gondjai, könnyen él.

Érdemes felfigyelni a „borjú”, „csikó”, „gyapjú” szavakra, mert könnyen tévedésbe eshetünk. A tehénnek borja, a lónak csikaja, a birkának gyapja van, de a gazdának borjúja, csikója, gyapjúja. Az már a magyar humor megnyilatkozása, ha azt kérdezik a gyerektől: ki fia, borja vagy?

Azt is tudni kell, hogy az anyának fia, a nagylánynak fiúja van, aki el szokta őt kísérni a táncmultságokra, kirándulásokra, moziba.

Senki nem mondhatja, hogy nem vagyunk kedveskedő, finom nép, mikor a kicsinyítésre és a becézésre legalább 50 kicsinyítő képző áll rendelkezésünkre. (De ha a fagylaltot fagynak becézzük, s a mami helyett az mondjuk, hogy vénlány, ne csodálkozzunk, ha az igényesebbek lenéznek bennünket.)

Nyelvünk gazdagságának és praktikusságának bizonyítéka, hogy legalább 80 gyakorító képzőnk van.

Indulatszavaink és különösen rövid szavaink sokaságát de megirigyelné sok nyugat-európai fordító. Ha tudna róluk.

Nyelvünk praktikussága nemcsak a mindennapi használatban mutatkozik meg, hanem az irodalmi felhasználhatóságban is. A magyar nyelv a hangsúlyos és az időmértékes verselésre egyaránt alkalmas, de nem mondható ez el minden fejlett nyugat-európai nyelvről. Még

egykori professzoromtól, a nagy műfordító Benedek Marcelltól tudom, hogy „a latin és görög költészet csak az időmértékes verselést ismeri, a német, az angol csak a hangsúlyost; a francia egyikre sem alkalmas, s a verset a szótagszámon, középmetrumon és a rímen kívül a belső muzsikára alapozza. Magyarra klasszikus és modern nyelvekből egyaránt teljes formai hűséggel lehet verset fordítani, s költőink válogathatnak a formák között hangulatuk, ízlésük és mondanivalójuk természete szerint.” („Az irodalmi műveltség könyve”, Kolozsvár, 1948. 25.)

Zolnai Béla „A magyar stílus” című tanulmányában írja, hogy a német író könnyen fordít, mert a nyelve nem merev, „de próbálja valaki franciára tenni Shakespeare-t vagy Nietzsche-t!”

Hangállományunk gazdagsága tekintetében megelőzzük az ismert nyelvek többségét, hangképzésünk tisztasága pedig nyelvünk egyik legfeltűnőbb akusztikai sajátossága.

Mivelhogy írásom nem nyelvtudományi igazságok felfedezésére irányul (az arra specializált tudósok ezt megtették és megteszik), csupán a pedagógusjártassági körben maradva szeretnék rámutatni egy igen értékes tulajdonságára nyelvünknek: milyen lehetőségei vannak a magyar költőnek a rímek válogatására Tóth Árpád egyetlen verséből („Rímes, furcsa játék”) állítok össze rímpárokat. Csak a sorok utolsó két magánhangzóját veszem figyelembe, ezeket írom ki:

<i>Szeszélyes, bús ajándék</i>	<i>á - é</i>
<i>E rímes furcsa játék,</i>	<i>á - é</i>
<i>Oh, zokog, bár negédes,</i>	<i>é - e</i>
<i>Fogadd szívedbe, édes!...</i>	<i>é - e</i>
<i>Vagy tán az volna szebb lét,</i>	<i>e - é</i>
<i>Nézi istennők keblét,</i>	<i>e - é</i>
<i>Hol antik ívek árnyán</i>	<i>á - á</i>
<i>Mereng sok régi márvány...</i>	<i>á - á</i>
<i>Száz hangszer, minden rím más,</i>	<i>í - á</i>
<i>S vén bánatom a primás...</i>	<i>í - á</i>
<i>Izzék a dal duhajjá,</i>	<i>a - á</i>
<i>Csattanjon vad csuhajjá...</i>	<i>a - á</i>

Az „á” hang négy kombinációban fordul elő a vizsgált sorokban (á-é, á-á, í-á, a-á), az „é” hang pedig háromban (á-é, é-e, e-é). De magánhangzóink eme két ékessége más kombinációkban is előfordulhat. Ugyanezt a vizsgálatot elvégezhetnénk az „ö” és „ü” magánhangzóinkkal is, amelyek szintén nem találhatók meg például a méltán gyönyörűnek tartott olasz nyelvben. Folytathatnánk a négy hang vizsgálatát a hosszú magánhangzókkal kombinációba hozható rímpárokkal. És arra a megállapításra jutnánk, hogy az olasz nyelv a felsorolt rímpárok egyikével sem rendelkezik, tehát az olasz költő meg sem közelítheti a magyar költőknek felkínált rímkombinálási lehetőségeket. Hangállományunk gazdagságának tulajdonítható, hogy a magyar nyelv sokkal változatosabb hanghatásokra képes, mint az olasz.

Vizsgáljunk most meg ugyanilyen szempontból két olasz verset (illetve versrészletet)!

Legyen az első egy Dante-idézet, a Pokol felirata:

<i>Per me si va nella città dolente,</i>	<i>e - e</i>
<i>Per me si va nell' eterno dolore,</i>	<i>o - e</i>
<i>Per me si va tra la perduta gente.</i>	<i>e - e</i>

<i>Giustizia mosse il mio alto fattore,</i>	<i>o - e</i>
<i>Fecemi la divina potestate,</i>	<i>a - e</i>
<i>La somma sapienza e il primo amore</i>	<i>o - e</i>

<i>Dianzi a me non fur cose create,</i>	<i>a - e</i>
<i>Se non eterne, ed io eterno duro:</i>	<i>u - o</i>
<i>Lasciate ogni speranza voi ch' entrate.</i>	<i>a - e</i>

Állítsuk mellé Pietro Metastasio „Canzonetta” című versét:

<i>Amo te solo;</i>	<i>o - o</i>
<i>Te solo amai.</i>	<i>a - a</i>
<i>Tu fosti il primo,</i>	<i>i - o</i>
<i>Tu pur sarai</i>	<i>a - a</i>
<i>L' ultimo oggetto</i>	<i>e - o</i>
<i>Che adorero</i>	<i>e - o</i>

<i>Quando sincero</i>	<i>e - o</i>
<i>Nasce in un core,</i>	<i>o - e</i>
<i>Ne ottien l' impero,</i>	<i>e - o</i>
<i>Mai più non muore</i>	<i>o - e</i>
<i>Quel primo effetto</i>	<i>e - o</i>
<i>Che si provo.</i>	<i>o - o</i>

A tiszteletadást nem szabad elmulasztani: elbűvöl bennünket az olasz nyelv dallamossága, ritmusának szépsége és változatossága, de vizsgálódásunkat lezárva elmondhatjuk: a magyar költő a látott rímpárok valamennyiére talál szavakat.

Mezzofanti bíboros, a világszerte elismert és megcsodált nyelvtelenség nem alaptalanul mutatott rá nyelvünk nagy lehetőségeire. S a 19. század óta sokat fejlődött a magyar nyelv.

CSÖND, CSEND

Régóta tudom, hogy a szavak születnek, élnek és meghalnak, mint az emberek. Azt is tudom, hogy a szavaknak lelkük van, szép lelkük, de lehetnek lelketlenek is, sőt kegyetlenek. A szavak roppant érdekesek. Egy kiváló professzorom egész életét a szavak tanulmányozásának szentelte, s ezt üzenete nekünk halálos ágyáról is: becsüljétek meg a szavakat, úgy vigyázzatok rájuk, mint a szemetek fényére! Nagy ember volt, híres tudós, sohasem mondott bolondságokat.

Lehet, hogy képtelenségnek tűnik, de én már gyermekkoromban is gyönyörködtem jó néhány szavunkban. A „víz” nekem azt jelentette, hogy szabadság és nyár, minden szabad percemet a mellettünk lévő folyó, patak és malomárok partján, vagy épp a vízben töltöttem. Mert nekem három vizem is volt, s gyermekkorom legnagyobb örömeit ezek a vizek jelentették. A „hegy” kíváncsiságom csúcspontja volt, misztikus szépségek hordozója, attól a naptól kezdve, hogy rózsaszín reggelébe, lilás alkonyába belenézhettem, s ízelítőt kaptam mézes illatából, bugybo-

rékoló hangjából. A „csöndet” akkor még semminek vettem, olyan velejárója volt a vadhavasunknak, mint a napnak a fény, a fellegnek az árnyék, a fenyőnek az illat.

Most, hogy Áprily verseit olvasom, olyan nyugodtan, megfontoltan, mint soha életemben, ez a szó csimpaszkodott belém, a „csönd”, s ha akarnék, se tudnék megszabadulni tőle; magával ránt a múltba, messzi gyermekkoromba, s csodák csodája, a Bihari-havasokba, a Flóra-rétre, a Galbina-völgyre, ahol Áprily is mesés napjait élte. Nem tiltakozom, nem menekülök tőle, átadom magam testestől-lelkestől a csábító csöndnek.

Előbb kiejtem hangosan is a szót: csönd! Kiejtem többször is. Figyelem és mérlegelek. Csalódást érzek. Rengeteg parancsoló ereje van ennek a szónak, csak most jövök rá valójában, pedig több mint négy évtizede fegyelmeztem vele. Sebző ereje van, mint a csípős, csattanós ostornak. Egyetlen hangjában van ez a rettentő erő, a „cs”-ben, a többi hang csak telíti, rezonál vele.

Nem ez a szó kell nekem, a parancsoló „csönd”, ez nem az Áprily szava, s nem a havasoké. Kiejtem csöndesen: csönd... Már nem érzek semmi félelmetest. Távol, a Ruzsinásza irányában egy szarka csörög, de elfojtja hangját a vadméhek zsongása, s időnként a pókhálószővés diszkrét rezzenése, a gomolyfelhők halk illanása.

Megmozdult tehát a szó hatására a fantáziám.

Kiejtem suttogva is a szót: csönd. Felkap egy parányi száraz levelet a szellő, megcsörrenti, s utána halotti csönd lesz. Szusszan az erdő az alkonyi homályban, s átlép a legmagasabb boldogság, a nirvána, a kialvás világába. Sohasem éreztem át ilyen mélyen a semmit, mint most, a csönd hallatára.

De van a csöndnek változata is, a csend. A csönd öblösebb, melegebb, a csend hidegebb, szárazabb valahogyan.

Befogom a fületem, úgy ejtem ki a két szót csendesen: csönd, csend, csönd, csend. Elámulok: amit hallok, a legtisztább harangzúgás. Kicsi székely templomban harangoznak, vagy nálunk, Köröstárkányban, Gyantán.

Suttogva ejtem a szókat, kis szünetet iktatok közbe: csönd, csend... csend, csönd; csönd, csend... csend, csönd. Szinte borzongok a félelemtől. Dürrenmatt drámájában érzem magam. Egy hosszú folyosóra kényszerítik Alfréd Illt, a villany elalszik, a tömeg (összeszorul, s mire kigyúl a fény, Ill holtan fekszik a folyosón. Aztán a kísérteties koporsóba kerül. A kollektív gyilkosság miatt nincs tettes. A halálra ítéltet régen, vagy primitív népeknél dobpergéssel kísérték a vesztőhelyre. Ilyen hatást is váltott ki bennem a szavak kiejtése.

Tehát nem könnyű szabadulni ennek a szónak a félelmetességétől.

Semmi kétségem afelől, hogy a szavak egyénileg hatnak az emberekre, sőt még az egyes hangok is. Rimbaud-t az „á” hang a szurokra emlékeztette, de nekünk az egyik legszebb, leg-hajlíthatóbb magánhangzónk. A „csönd”, illetve a „csend” szót igen sokféle hatásában érzékeltették a költők. Van nagy csend, lelki csend, őszi csend, téli csend, szélcsend, álomcsend, mélységes csend, kolostor-csend, cella-csend, sűrű csend, síri csend, halotti csend, halálos csend, félelmetes csend, abszolút csend. Ki győzné felsorolni valamennyit?

Tóth Árpád boldog csendről beszélt. Áprily azt írta, hogy „zúgott a csend”, „megnőtt a csend”, tehát hallotta és látta is a csendet. Hallotta „meséjét” a mulandóságról, látta „fülelni” a csendet. A csend képes alkotni, teremteni: „A csendből lettem, csend vagyok” - mondja Áprily, s azonosul a csenddel.

Babits egy szép vallomásába szövi bele a csendet, s mivelhogy a csönd és a csend alakot egyforma szépnek érzi, nem tud választani közülük, mind a kettőt alkalmazza:

*„Mély, fémfényű, szürke, szépszínű szemedben, édesem,
csodálatos csillogó csengők csilingelnek csöndesen,
csendesen, - hallani nem lehet, talán látni sem:
az látja csak, aki úgy szeret, mint én, édesem!”*

(Szerelmes vers)

A nyugtalan alaptermészetű Ady Csönd-hercege félelmetes látomás, kész eltiporni a költőt. Egészen más Áprily otthonának csendje, békét és megnyugvást hozó:

*„Jó Csönd herceg? Nem herceg itt a csend,
nem vízió, mely balsorsot jelent.
Patakparton ülő tündérleány,
ki némán, szemlesütve vár reám.”*

(A völgyünk csendje)

A csend ma mindenképpen az egyik legszebb fogalmat jelentő szavunk. Nemcsak a rohanó ember vágyik a pihentető csendre, hanem az üldözött, megtépett természet is. S ugyan ki tudná ezt jobban, mint modern irodalmunk legnagyobb természeténekese, a többször is idézett Áprily:

*„Nem húz az égen több vadlúdcsapat,
szél nem rezzenti künn a bús határt.
Halkan feszül a néma pillanat,
s nézd: száll a hó. Az első. Csendre várt.”*

(Csend)

BÁNAT ÉS FÉRFIGÉNAT

Ha az irodalomban jártas magyar ember a „bánat” szót hallja, mindenekelőtt Petőfi kis remeke jut eszébe:

*A bánat? egy nagy óceán.
S az öröm?
Az óceán kis gyöngye. Talán
Mire fölhozom, össze is töröm.*

Nagyon sok bánatból és kevés örömből tevődik össze az életünk. A magyar emberre meg azt szokták mondani, hogy bánatra született, s mi már el is hisszük.

Az igaz, hogy vannak komoly hangú költőink, akiknek a műveiben talán nem is lehet felfedezni szívderítő mosolyt, ilyen például Berzsenyi, Kölcsey, Vajda és Ady költészete is, továbbá népköltészetünk jelentős része, de ne alkossunk elhamarkodott véleményt, keressünk példákat a magyar derűre és vidámságra is!

Janus Pannonius annyira a reneszánsz kor embere, hogy boccacciói élcélődéssel és jókedvű csipkelődéssel kezdte ki még paptársait és feletteseit is epigrammaiban. Balassi az önfeláldozó hazaszeretet mellett abban látja a végvári élet szépségét, hogy a katonák szabad idejükben a természet ölen vigadozhatnak. Csokonai a Dorottyában időnként fékezni sem tudja jókedvét, és olyan kifejezéseket is használ, amelyeket mi nem íránk le. És irodalmunk egyik legkomolyabb és legkomorabb embere, Arany, nemcsak fanyar mosollyal, hanem

kacagtató jelenetekkel mondja el legszigorúbb bírálatait is zseniális vidám eposzában, a Nagyidai cigányokban. Egy-egy részét pukkadózva olvassuk. Szinte be sem merjük vallani, hogy az „igazi magyar” humornak ő a legnagyobb mestere irodalmunkban. A derűsen anekdotázó magyar ember típusát nem kisebb írók rajzolták meg, mint Mikszáth és Jókai. Na és mit mondjunk Nyíró József és Tamási Áron furfangos és szívderítő székelyeiről, s magáról az egész székely népről, mikor még a sírfelirataik is mosolyra és nevetésre serkentenek olykor, és azt a felfogást tükrözik, hogy a vallásos székely ember nem fél a haláltól, mert úgy gondolkozik, mint legnagyobb ódaköltőnk, Berzsenyi: bízik Isten kegyelmében.

A búslakodás mellett népköltészetünkben is elég sok az öröm és a derű.

Egy dolog biztos: kegyetlen sorsa tette bánatossá, komorrá, olykor búskomorrá népünket, s ha már ennyire hozzánk szegődött a bánat, fogadjuk el tékozló gyermekünknek, és atyai jóindulattal bocsássunk meg neki. És ne felejtsük el: talán épp ez a szavunk ihlette a legszebb alkotásokra költőinket, dalolásra született népünket, és nincs még egy szavunk, amelyből annyi hasznos következtetést és tanulságot vonhatnánk le.

Bú, bánat, búbánat. Már ez a hármasság is elgondolkoztató. Miért volt szükség mind a három szóra? Honnan eredhetnek, és mikortól tudjuk kimutatni előfordulásukat?

A „bú” szavunk valószínűleg valamelyik török nyelvből került a magyarba még a honfoglalás előtti időkben, s első írásos emlékei az Ómagyar Mária-siralomban találhatók, az 1300-as évek elejéről.

A „bánat” a XV. század elején tűnik fel a Jókai-kódexben. Mai értelmezése szerint is tartós fájdalmat jelent, akár a „bú”.

A „búbánat” már olyan szomorúságot feltételez, ami egész lényünket áthatja.

Szeretek a szavakkal foglalkozni, mert lelkük, egyéniségük van, igen gyakran a fogalmak hangulatát tükrözik. Az említett három szó mély hangú, s ezért igen alkalmas a szomorúság kifejezésére.

Bánat. Trocheusnak foghatom fel, ereszkedő időmértékes verslábnak, ez is megerősíti állításunkat. Ilyen versformában írta Kölcsey is bánatos Himnuszunkat.

Az egyik népdalunk így kezdődik:

*Annyi bánat a szívemen,
Kétrét hajlott az egeken.
Ha még egyet hajlott volna,
Szívem ketté hasadt volna.*

Nem hiszem, hogy ekkora tömörség mellett szemléletesebben is ki lehetne fejezni a bánat nagyságát. Az ég a végtelenség, s a kétrét-hajlás ennek a kétszerese lehetne. Logikailag erre a következtetésre juthatnánk. De ha így gondolkozunk, oda a szemléltetés, mert a végtelenséget szemléltetni nem lehet, csak bizonyos fokig érzékeltetni. A népdalszerző határt szab az égnek, az annál is nagyobb bánat ezáltal láthatóvá válik anélkül, hogy kikapcsolná képzeletünkben és megsejtésünkben a végtelenség, a határtalanság fogalmát. Igen szép költői megoldás.

*A búbánat keserűség,
Még a testvér is ellenség.
Hát idegen hogyan volna.*

Ez a népdalunk az ízleléssel érzékelteti, tulajdonképpen szemlélteti a „búbánat” fogalmának nagyságát, ez is remek elképzelés. Csakhogy itt nem maradunk meg az érzelmek határán,

mert a második sor már gondolkodásra készítet: történelmünk alakított bennünket olyanná, hogy a testvérben is ellenséget lássunk, s hogy mi legyünk a legösszeférhetlenebb nép. Ilyen meg amolyan idegen elnyomók formálták át karakterünket, s mellettük belső ellenségeink.

Minden bánat lelki bánat, mégis annyi fajtája van: szerelmi bánat, szülői bánat, hazafias bánat, vallásos bűnbánat, lelkiismereti bánat, hogy csak a legfontosabbak közül említsek meg néhányat. Költőink közül csak Juhász Gyulának jutott eszébe, hogy elpanaszolja: sajátos férfi bánat is van, s minek ezt eltitkolni. Ebből a felismerésből és érzésből fakadt emberségének egyik figyelemre méltó költeménye, a „Ma jött az első” című.

*Ma jött az első csöndes férfibánat,
És lágyan érintette szívemet,
Mint nyárutó esője néma fákat,
Melytől az első holt levél pereg.
Ma jött az első csöndes férfibánat,
Ma már múltakba nézek én utánad.*

*Holnap nyugodtan megy tovább a férfi,
Mert menni kell, mert végtelen mi útunk.
Az égig kell még kupolánknak érni,
Ha nincs nő, kinek mély ölébe hulljunk.
Holnap nyugodtan megy tovább a férfi,
Magányba megy, asszonyvágy el nem éri.*

Csak két sorát emelem ki:

*Az égig kell még kupolánknak érni,
Ha nincs nő, kinek mély ölébe hulljunk.*

A romantikusokra olyannyira jellemző magasság és mélység képe ez, de nem patetikus hangon, hanem egy nyugatos finomságú költő felrezenéseként. Csak bábeli tornyokat építhetünk nagy társtalanságunkban, mert sohasem érhetjük már el vágyaink egét. S a mélybe hullás is milyen intelligens formában érzékelteti kifosztottságunkat.

Így lesz a bánat esztétikai szépségek hordozója, az emberi élet megtépázása folytán is. És a vigasztalódás elindítója, lelki értékek táplálójaként.

(Észak-Magyarország, 1993. június 12.)

A SZAVAK HELYZETI ENERGIÁJA

A francia impresszionista festők legjelentősebb újítása az volt, hogy felfedezték a valórt, a színek helyi értékét. Észrevették, hogy a levegő és a fény feloldja és átalakítja a színeket, például a zöld erdő távolról kéknek látszik. Claude Monet azért festette le a nap különböző szakaszaiban a roueni székesegyházat, hogy bebizonyítsa: mennyire átalakítja a formákat és a színeket a különböző erejű megvilágítás. A fény ugyanis felbontja a szilárd formákat, és elmosódottá teszi a valóságos vonalakat.

Igen szellemesen állapította meg egyik előadásában nagy professzorom. Sík Sándor, hogy „ami a festőművészetben a valór, az a nyelvművészetben a szavak helyzeti értéke, energiája.”

A szavak bennünk és általunk élnek, ha nem szólalnánk meg, elvesztenék létüket, de még az írott szavak sem érnének semmit, ha nem közelednénk hozzájuk, nem olvasnánk el őket. Milyen fájdalmas dolog rágondolni, hogy minden írott könyv és kotta, sőt valamennyi művészi alkotás azonnal elvesztené felbecsülhetetlen értékét, ha egy adott pillanatban kipusztulna az emberiség. Épp oly jóleső érzés most rágondolni: élhetünk azzal a lehetőséggel, hogy szavaink szépségében, változatosságában és mindenféle helyzeti értékében gyönyörködjünk.

Ha kiejtem az „anya” szót, a fogalma mondat formájában jelenik meg bennem, s elképzelhető, hogy ennek a mondatnak a tartalma elsősorban az értelmeknek szól, valahogy így: anya az, akinek gyermeke van, aki gyermeket hozott a világra. De ha az „anyám” szót ejtem ki, és ennek a tartalmán gondolkozom, a hozzám történő viszonyulás sokkal mélyebb érzelmi tartalommal tölti meg az „anya” szót, mint amilyennel korábban rendelkezett.

A szó mondatbeli helyzete és más-más szavakhoz való viszonyulása az értelmi és érzelmi tartalmak egész sorát hozhatja létre, teremtheti meg, s a kérdéses szónak más-más értéket ad. Próbáljuk értelmezni, átérezni és értékelni tehát az „anya” szó alábbi előfordulásait: anya, anyám, anyukám, édesanyám, kisanyám, szépanyám (ükanya értelemben is), öreganyám, mostohaanyám stb. Mindenki érzi az értelmi-érzelmi különbséget. Most ne változtassunk az „anyám” szó alakján, úgy figyeljük meg helyzeti értékét: ez a kép az én gyermekkori anyám; szegény anyám; beteg anyám; nevet anyám; „Úgy anyám, kecsgetsd ölbeli ebedet”; „Anyám, anyám, édesanyám, Gyulainé édesanyám. Én elveszem Kádár Katát, jobbágyunknak szép leányát”. A szó minden alkalommal más szerepet, már funkciót kapott, s mindig a mondatban betöltött szerepe adta meg az ízt és értékét. Előfordulási helyük szerint a szavak nemcsak másképpen, hanem más-más erővel is hatnak; helyzeti erejük, energiájuk van. A költők nagyon is jól tudják ezt, s azon vannak, hogy megtalálják minden mondatukhoz a legodaillóbb szavakat, s a legmegfelelőbb helyre tegyék őket.

Magunk is könnyen rájövünk, hogy a versekben milyen jó helyre került egy-egy szó, s hogy semmilyen más szóval nem lehetne pótolni a kérdéses helyen. Íme néhány példa:

Petőfi Sándor a világirodalom egyik legszebb s talán legtemperamentumosabb szerelmi versét így kezdi:

*Minek nevezzelek?
Ha a merengés alkonyában
Szép szemeidnek esti-csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Mikéntha most látnák először...*

Igen nagy helyzeti energiája van itt a „bámulva” szónak, mert ez a vers a „bámulások” és az „ámulások” egész sora. A költő a beteljesült szerelem boldog mámorában nem tud eltelni ifjú hitvese szépségével, mintha készületlenül érte volna az életnek ez a nagy ajándéka. Mindig a házaselet szépségére gondolt, minden leányban a leendő élettársát kereste, s most egyből teljesült leghőbb vágya. Tegyük még hozzá, hogy a nagy költők a hétköznapi emberekhez viszonyítva fokozottabban éreznek, s hogy Szendrey Júlia sem akármilyen nő, hanem egy sötéthajú, biedermeieres szépség.

József Attila gyönyörű anyás verse, a „Mama” ezzel a szakasszal végződik:

*„Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő -
szürke haja lebben az égen.
kékítőt old az ég vizében.”*

Ha a vegyeskereskedés cégtábláján olvasom a „kékítő” szót, azt kell mondanom, hogy az egyik leghétköznapiabb szavunk, de hogyha hangesztétikai szempontból mérlegelem, a magánhangzók változatossága s a mássalhangzók kemény pattogása a tavasz üdesége érzését keltheti fel bennem, a hangzók hosszúsága pedig az érzés mélységét is érzékelteti, különösen, ha asszociálódik a szavunk a kéknefelejcs vagy a kék ég fogalmával is. József Attila versében az adja meg a szó helyzeti erejét, hogy az „old” ige mellett teljesen feloldja a mosónői élet egyhangúságát. Igaz, hogy a megszemélyesített „szürke” haj végzi itt el a cselekvést, de ez csak egy parányi színfolt a kék ég tengerében, az uralkodó szín a kék marad. A végtelen égre kiterjedő cselekvés pedig felnagyítja az „óriás” szó helyzeti energiáját is, s akik ismerjük és szeretjük József Attila költészetét, kialakítjuk magunkban ezt az értékítéletet: milyen óriási ember az a proletáranya, aki nyomorúságos életkörülmények között neveli fel három gyermekét.

Nincs a világon olyan költő, aki a „kékítő” szót nagyobb helyzeti energiával tudná ellátni, mint József Attila: mert az itt található kép esztétikai erejét a mindennapi foglalkozásból, a mosásból meríti. Így néz ki az egyik lenézettnek minősített foglalkozás „égi mása”, hogy Arany szavaival fejezzük ki magunkat:

*Nem a való hát: annak égi mása
Lesz, amitől függ az ének varázsa.*

Maradjunk még József Attilánál! „A város peremén” című versét irodalmunk egyik legnagyobb hasonlatával kezdi:

*A város peremén, ahol élek,
beomló alkonyokon,
mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom,
s lerakódik, mint a guanó,
keményen, vastagon.
Lelkünkre így ül ez a kor.*

Itt a „beomló” szónak van rendkívüli helyzeti energiája. A proletárookra nem „ráköszönt” az alkony, és nem nyugodt pihenést hoz, hanem rájuk omlik. Nem tudnak aludni a férgectől, a nedvességtől, a zsúfoltságtól, az éhségtől és a kimerültségtől. Ezért mondja a költő a „Külvárosi éj” végén:

*Az éj komoly, az éj nehéz.
Alszom hát én is, testvérek.
Ne üljön lelkünkre szenvedés.
Ne csípje testünket féreg.*

Az „omlik” igét és különféle alakjait többször is használja a költő a proletárnyomor érzékeltetésére, például ebben a versében is:

*Mint az omladék, úgy állnak
a gyáarak.*

Nincs olyan szava nyelvünknek, amely akkora helyzeti energiával szövődött volna bele költészetünkbe, mint Vörösmarty „rendületlenül” szava a Szózatba, mert ez a vers kezdetétől a végéig minden ízében a rendületlen hazaszeretetre int:

*Hazádnak rendületlenül
Légy híve, ó magyar;
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.*

A vers befejezésében is megtaláljuk a „rendületlenül” szót, de most elibe teszi a költő a „légy” igét, hogy még nagyobb nyomatékot adjon a mondanivalónak:

*Légy híve rendületlenül
Hazádnak, ó magyar:
Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar.*
*A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen a sors keze:
Itt élned, halnod kell.*

Köztudomású, hogy Arany János egész életében nem tudott szabadulni az említett szó hatásától, ezért adta 24 év múlva egyik legszebb hazafias versének ezt a címet: „Rendületlenül”. Így kezdi versét:

*Hallottad a szót: „rendületlenül” -
Midőn fölzengi myriád ajak
S a millió szív egy dalon hevül,
Egy lángviharban összecsapzanak?...
Oh, értsd is a szót és könnyelmű szájon
Merő szokássá szent imád ne váljon!*

Utolsó szakasza pedig a következő:

*Hallottad a szót: „rendületlenül”?
Ábránd, hiúság, múltó kegy, javak, -
Lenn a sikamló tér, nyomás felül,
Vész és gyalázat el ne rántsanak.
Oh, értsd meg a szót: árban és apályon
- Szirt a habok közt - hűséged megálljon!*

A pergő „r” rendkívül felnagyítja a „rendületlenül” szó hatását, s Arany még fokozza ezt a hatást a „myriád” szóval is. A „millió” nemcsak számszerűségével, de akusztikai hatásával is sokkal kevesebbet nyújtana.

KIHALT KEDVES SZAVAK ÉS SZÓALAKOK

Sorstársaink a szavak: születnek, élnek és elhalnak, akár az emberek. Némelyeknek már nem is lesz feltámadásuk, emléküket csupán régi, elsárgult lapok őrzik. Ilyen a *megapol* (megcsókol), a *monno* (mindkettő), a *venerék* (ital) szavunk is. Ezekkel már csak a nyelvbúvárok találkozhatnak.

Szerencsések a szavak, ha elavulásuk útján még megkapaszkodhatnak egy-egy jótevőben, és kieszközölhetik megmaradásukat. Így menekült meg a pusztulástól a *lom*, az *őr*, az *aggastyán* szavunk. Felújították őket.

Huncutok s egyben szédületesen okosak a szavak. Ruhájuk, alakjuk változtatásával kínáltatják magukat, hogy egy-egy költeménybe kerülve levessék hétköznapiságukat, s évtizedeken vagy évszázadokon át ünnepi köntösben és változatosságban ragyogjanak. Mert lám a „halk” szó is „halkal” lett egykoron, hogy többféle jelentéssel is kevélykedjék: *halkan*, *lassan* és *halványan* jelentése egyaránt volt. Fazekas Mihály „Nyári esti dal”-át így kezdi:

*„Halkkal ingó lanyha pára!
Szálldogáló harmatok!
Kis furulyám lágy szavára
Tiszta hangot adjatok.”*

Itt a „halkan” és a „lassan” jelentés egyaránt elképzelhető, bár a 16. századi előfordulásai inkább az utóbbi gyakoriságára vallanak. „A magánossághoz” című Csokonai-versben a „halványan” értelmezése sejthető. Tóth Árpádot is megihlette a szó kedvessége, régies finomsága. „Déli derű” versében láthatjuk ezt:

*„Ó most, míg minden bűm ernyedten elhal,
Mutass, csendes derű! szép víziókat:
Kis házat, télizöldes, tiszta fallal,
A balkonra szép nő lépjen ki halkal,
S mondja: édes... s mondjon más drága szókat,
Mik lágyabbak, mint pongyolája fodra.”*

A 18. század egyik dédelgetett szava volt a „hangicsál” *énekel* és *zenél* jelentésben egyaránt. Fazekas említett verse is felkarolja:

*„A mocsáros nép kuruttyol,
Prüccsög a sok kis bogár,
Réce hápog, fürj palattyol,
Hangicsál egy kis madár.”*

Csokonai „Az estve” című versében kedveskedik vele:

*„A kis filemile míg magát kisírta,
Szomorún hangicsált fészken a pacsirta.”*

A református énekeskönyv 33. és 98. zsoltárai szintén megőrizték a „hangicsálni” szót.

A finnugor eredetű „csikland” szó „á” változatú alakja (csiklándja) a felvilágosodás korában is használatos, s épp kedves régiessége ragadja meg későbbi nagy költőink figyelmét, mindekelőtt a József Attiláét és a Tóth Árpádét. A Favágó című József Attila-vers így kezdődik:

*„Vágom a fát hűvös halomba,
fényesül a görcse sikongva,
zúzmara hull szárnyas hajamra,
csiklándani benyúl nyakamba,
bársonyon futnak perceim.”*

Tóth Árpád a „Déli derű”-ben ezt írja:

*„A tavon víg nők mennek csónak-útra,
Arcuk csiklándja szeleburdi szél.”*

A tüdőbajos költő verseiben a szép nők emlegetése sohasem jelenti a családi kötelékek elszakítását, még lazítását sem, hiszen szerette a feleségét, s a kislányáért is rajongott; de ez a rendkívül finom lelkületű költő, a halál közelségét sejtve, a legnagyobb esztétikai gyönyörnek, a női nem szemlélésének megszűnését fájalta mindegyre visszatérő képeiben. Az általa idézett nők szépek, fiatalok és vidámak, az élet valóságos élvezői, akik a szél simogatását mindig csiklandásként érzékelik, kivált ha még szeleburdi is a szél. A „csiklándja” annyiban jelent fokozottabb érzéklést a „csiklandja” alaknál, amennyivel több az „á” hang lágysági foka az „a” hangjáéhoz viszonyítva. Ha nem létezne ez a hanghatási különbség, semmi értelme sem volna a két hang felcserélésének.

Tóth Árpád akkor használja szívesen verseiben a „csiklándja” szót, mikor a halálélmény foglalkoztatja, hogy a legszebb, a legfinomabb hanghatásokkal búcsúzzék az élettől. Én úgy érzem, hogy irodalmunk legintelligensebb halálverseit Tóth Árpád írta meg két gyönyörű látomásában. Az egyikben („Áldott nyári délután”) legyőzi a csontváz képében megjelenő halált, mikor sikerül távoltartania magától (most még csak barátkozik vele):

*„Nem tudom. Csak érzem,
Hogy most e megáldott
Nyári délutánban a
Halál is megállott.

Nem jön felénk. Valahol
Ledült heverészve,
S míg csontajkát csiklándja
Szellők édessége,

Bordái közt bebókol
A reves homályba,
S kigyúl, mint egy piros szív
A pipacs virága.”*

A másikban („Április”) szédítő költői szépségekkel adja meg magát a halálnak, épp születésének napját emlegetve. Előbb kiélvezi ennek a napnak minden szépségét a vers első részében, amelyben többek között ezt írja:

*„S reszket s kacag a liget,
Cserje meg bozót,
Gyenge bőrű testüket
Úgy csiklándozod;
Minden erdő egy bolond
Hejehuja-hely,
Nincsen még seholse lomb,
Csak virágkehely:
Izzad még a levelek
Vajudó rügye,
S a szírom már leperreg:
Csókos szél vigye...”*

Az utolsó három szakaszt elhalálozásának szánja. Megbocsáthatatlan bűn volna ezt az egységet megcsonkítani, nem is teszem, mind a három szakaszt idézem:

*„Április-testvérem, óh!
Hol van az a kor?
Ifjuságom hervadó
Kankalin-csokor,
Elpártoltam tőled én,
Nem veszed zokon?
Hej, beteg s fanyar legény
A régi rokon:
Ha a tavaszt élvezi,
Nézhén langy egét,
Bánatát is felveszi,
Mint szemüvegét...
Április, oh Április,
Simogass, vezess!
Hadd legyek ma újra kis
jó öcséd, kezes,
Hadd feküdjem tarka fák
Alján, inni fényt,
Míg arcomba szöcske vág
Zöld parittyaként,
Míg szememre patyolat
Szirom lengve jön,
S kis selyem-sátra alatt
Megbúvik a könny...
Oh tán akkor, míg a méz
Színű nap lehull,
Bordám közül a nehéz
Szív is elgurul,
Imbolyog még, menni fél,
Majd gyáván, sután,
Bíbor labda, útra kél
Tűnő nap után:
Táncol, ugrik, fellebeg,
Enyhén száll tova,
Felfogják a fellegek,
S nem fáj már soha...”*

Mi történik itt? Tóth Árpád varázslatos szavakkal - Väinämöinenként - átringatja magát a halálba. Nem könnyű dolog. Imbolyogva, félve, gyáván és sután indul el végzetes útján, de a halálba már táncolva, ugrálva, sőt „fellebegve” érkezik, mert elvarázsolta szavaival a halált is. Nem képes sem félelmet, sem kétségbeesést kelteni benne, mert szívét

*„Felfogják a fellegek,
S nem fáj már soha.”*

Szememre vethetné akárki: ekkora feneket kerítek egyetlen szónak? Azonnal kijavítanám: egyetlen hangnak csupán. Mint mondtam, itt különbség van a „csiklandja” és a „csiklándja”

hatásfoka között. Szinte csak műszerrel mérhető atomnyi különbség, de a nagy költőnek ezzel a lehetőséggel is számolnia kell. Mi, olvasók pedig csak úgy tudunk behatolni a költői alkotások legrejtettebb szépségeibe, ha képesek vagyunk felfogni a mérhetetlenül finom rezzenéseket is. Az élet és a halál szépsége úgy lesz számunkra megfoghatóvá, hogy „megcsiklándozza” a szívünket.

Kikelet, szellet, kies, csalogány, halkal, hangicsál, csiklándoz: mennyi kihalt vagy kihalóban lévő gyönyörű szó! - ha bearanyozza őket egy-egy költői lélek. Én azt szeretném, ha nem nyúlna többé hozzájuk senki. Ezekhez illő világot én már nem tudok elképzelni.

CSALÁDI ÉS ROKONSÁGI SZAVAINK

A magyar családi és rokonsági szavak zöme finnugor eredetű. Rendkívüli gazdagságuk és logikus tagoltságuk azt bizonyítja, hogy őseink igen fejlett családi életet éltek. Ilyen vonatkozású ősi szókészletünket csak igen kevés idegen származású szó egészíti ki, s azok is úgy beilleszkedtek a mieinkbe, hogy ma már észre sem vesszük idegen eredetüket.

Családi szavaink elsősorban a vérrokonságbeli viszonylatokat fejezik ki, ilyenek az apa, anya, testvér, fiú, leány, bátya, öcs, néne, hűg szavaink, s ezeket sorrendben a házassággal és a nászrokonsággal kapcsolatos szavaink követhetnék: férj-feleség, ipa-napa, vő-meny, ángy-rér, és a rér mellett ugyancsak kihalt süv szó. A „fél” szóval keletkezett összetételek még a mostoha-ság jelölésére is használatosak voltak, így az „atya-fél” mostohaatyát, a „fi-fél” mostohafiút jelentett.

Igazi kedvtelést jelent a család fogalomkörébe tartozó szavaink tanulmányozása még akkor is, ha a magunk szerény módjával tesszük ezt, s nem a nyelvtudósok alapos elmélyültségével, akiknek minden bizonnyal rendkívüli örömet jelent egy-egy régi szavunk eredetének kiderítése s olykor-olykor igen hosszú életútjának követése.

Nekünk, amatőr kedvelőknek mindenekelőtt a címszavunkra, a „család” szóra kell irányítanunk a figyelmünket, amely már a XII. században is kimutatható nyelvünkben, s tudjuk róla, hogy valamelyik szláv nyelvből került a miénkbe, ahol „cseljád”-nak ejtették. Ebből keletkezett előreható hasonulással a „cseléd”, hátrahatóval pedig a „család” szavunk. Azt is tudjuk a „család” szavunkról, hogy már elavulóban volt, és Vörösmartynak köszönheti a felújítását, a „cseléd” szó pedig kiszorította nyelvünkéből az ősi „in” szót, amelynek továbbképzett alakja azonban fennmaradt az „inas” és az „inség” szavainkban.

Folytathatnánk vizsgálódásunkat a családfőt kifejező „apa” szavunkkal, amelynek vogul megfelelője a medvének, mint szent állatnak a megtisztelő neve volt. Finnugor őseink babonás félelemből nem merték kiejteni a nevét, ezért többek között ilyen neveken emlegették: apa, apó, bácsi, öreg, körmös öreg, erdei öreg állat, erős állat, dicső állat, istenke, nyirhébocskoros férfi, alul gombos hatalmas állatöreg stb.

Az „apa” szó megtisztelőbb változata az „atya”, amely igen régi gyermeknyelvi szó is, de elsősorban a bibliai atyák méltóságát és ünnepélyességét érzékelteti ma már nyelvünkben, s mindenekelőtt Istent, hiszen így imádkozunk:

*Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben,
Szenteltessék meg a Te neved.*

Igen megtisztelő az „anya” szavunk is, amely feltételezhetően hamarabb vette fel az „édes” jelzőt, mint az édesapa szó. Régi alakváltozata az „ézes”, amely az ugor eredetű „íz”-re vezethető vissza. Ady népi hatásra „ides”-nek nevezte édesanyját, s ez a megszólítás már nem jár ki az édesapáknak.

Az „anya” szó megbecsülését jelentik nyelvünk további fejlődése folyamán az olyan összetételek, mint az anyakönyv, anyacsavar, s mindenekelőtt az anyaszentegyház szavunk. Azt meg igazán kevesen tudják, hogy az „anyag” szavunk is az „anyá”-ból keletkezett latin mintára: „mater” (anya), „matéria” (anyag).

Megtisztelő tartalma van a „nagyapa” és a „nagyanya” szavunknak. A „dédapa” és a „dédanya” előtagja, a „déd” valamelyik szláv nyelvből került hozzánk, és mindjárt népszerű lett, a nagyszülő apját, illetve anyját jelenti ma is, és igen kellemes hatással van fülünkre. Nem is kell külön magyaráznunk a „szépapám” és a „szépanyám” szavainkat, amelyek valamelyik nagyszülőnk nagyapját vagy nagyanyját jelentik fölülmúlhatatlan szépségben és megtisztelésben.

Az apa és az anya szóból keletkezett az ugyancsak kellemes hanghatású „apó”, „apóka”, „anyó”, „anyóka”, továbbá az „após” és „anyós” szavunk. És ne feledkezzünk meg a népnyelvi „ipa” (após) és „napa” (anyós) szavainkról sem, amelyek ipát, ipam, ipad, ipád, ipa, illetve napát, napám, napád, napa, napája toldalékos alakjaikban is éltek az én szülőföldemen például, Belényes környékén, gyermekkoromban. Az „apámuram” (az urának az apja) és az „anyámasszony” (az urának az anyja) szavak még mindig előfordulnak elvétve ezen a vidéken.

Az „asszony” szavunk alán (iráni) eredetű; sohasem jelentett megalázó fogalmat elődeink életében, még akkor sem, ha a férjét „uram”-nak szólította a nő, s az első kanál étel őt illette, hanem ellenkezőleg: a „férj” megkülönböztetett tisztelete a családi fegyelem biztosítását érzékeltette s egyben az összetartozást is, ami napjainkban kétszeres figyelmet is megérdemelve. Megerősíti ezt az „ember” szavunk, amely a szülőföldemen férfit és férjet jelent, s még ma is hallani ilyen megfogalmazásban: „Nem filek íccaka se, ha embert tudak magam mellett.” (Értsd: a férjét, az urát!)

Vannak olyan nyelvészeink, akik az „ember” szavunkat elhomályosult összetételnek vélik (em+ber), s a finnugor eredetű tagok jelentése „nő - férfi” volna. Mások szerint az összetétel értelme: az ég vagy a levegő fia, férfja.

Érdekes magyarázatot találunk a birtokos személyragos „anyám” szó keletkezéséről is, amely szerint a magyar és a finnugor nyelvek birtokos személyragjai hangsúlyukat veszített személynévmás-tövekből keletkeztek. Az egyes számú személynévmás mai alakja a magyarban „én”, a vogulban „äm”, teljesebb tőalakja „ämn”. Az első személyű névmás tövéül „m” alak állapítható meg. Ez az elhangsúlytalanodott névmástő tapadt aztán a birtokszóhoz, és jelölte az egyes első személyű birtokost: anyám (anya+én).

Talán nincs is a világon olyan nyelv, amely szebb szavakkal illetné a női házastársat, mint a miénk: feleség, hitves, hitvestárs például.

A „fél” szó nemcsak embertársat jelent, hanem az egésznek a felét is. A „feleség” jelentése tehát „az én felem”, és ilyen értelemben csak vele együtt vagyok egy egész, az Istentől kapott rendeltetésemet csak vele együtt teljesíthetem. A szláv eredetű „barát” szó bizonyos mértékig kiszorította a nyelvhasználatból a „fél” (felem, feleim) szavunkat.

A „hitves” szó valamikor a nagyon előkelő társadalmi helyzetben lévő férfi feleségét, házastársát jelentette, de ha figyelembe vesszük, hogy a „hitlen” (hitetlen, hűtlen) szavunk már 1086-ban, a „hisz” igénk pedig már 1193-ban kimutatható, s hogy a házasságokat a század-

fordulónkig az egyház, vagyis Isten előtt hitelesítették, akkor a „hitvestárs” olyan házastársat jelent, aki Isten előtt fogadott örök hűséget hasonló elkötelezettségű élettársának.

A „párom” szó előfordulása a mi nyelvünkben újabb eredetű, lehet latin vagy német származású is, nem érzékeltet akkora mélységű együvé tartozást, mint az említett szavak. Megvan a román nyelvben is.

A „testvér” szavunk nem volt meg a régi magyar nyelvben, elvonás a „testvér nénje”, „testvér öccse”, „testvér atyafi”, kifejezésekből, ezek pedig az „egy test-vér”, „egy test-vér atyafi”, „test-vér szerint való atyafi”-féle kifejezésekből. Arany János is használja még a Buda halálában, a „Rege a csodaszarvasról” szóló versében:

*Hunor s Magyar, két dalia,
Két egytestvér Ménrót fia.*

Mivelhogy gyakran használták az „egy test-vér” kifejezést, a test és a vér főnév egészen összetapadt, és néhány évszázaddal ezelőtt egy új szó keletkezett belőlük, a „testvér”.

A kihalt „rér” szavunk valamikor a nőtestvérnek vagy az édesanya nővérének a férjét jelentette, de kiszorította a használatból a német eredetű „sógor” szó. Él mellette a „sógornő” és a „sógorasszony”, valamint a „sógorság” szó is.

A „süv” szavunkat is a „sógor” szorította ki. Arany János a „Bánk bán tanulmányok” írásának IV. részében, amelyben Gertrúdot jellemzi, még használja ezt a szót: „Bánk... most ablakon keresztül megpillantja ősz süvét, Mikhált, kit az utcán börtönbe visznek.”

Még mindig használatos az „ángy” szó is eldugottabb vidékeinken, a testvérbátya vagy az idősebb férfirokon feleségének a neve. Nekem még volt ángyom gyermekkoromban, a nagybátyám felesége.

A rokonsági kapcsolatnál sokszor alig jelent kevesebbet a „koma” szavunk, a keresztapa megkülönböztetett neve, és a „komaasszony”, a keresztanyaé. Kettejük megszólítása a „komámuram” és a „komámasszony”, különösen magázó viszonyban. Szó szót von maga után: szülők és keresztszülők kapcsolata a „komaság”, s ha pajtáskodunk, cimborálunk valakivel, hát „komázunk” vele, de ez már nem jelent feltétlen rokoni viszonyulást.

Lehetetlenségnek tartom, hogy a családi és a rokonsági szavakkal történő foglalatoskodás ne ébresztene fel bennünk nosztalgias indítást, egy kis visszavágódást abba a szívmarkolóan szép és nemzetfenntartó világba, amit úgy hívtak valamikor: magyar falu.

A LEGSZEBB ALLEGÓRIÁNK

Az allegória a szemléletes stílus egyik hatásos eszköze. A Magyar nyelv értelmező szótárában ilyen meghatározásait találjuk:

1. „Elvont eszmei fogalomnak érzékelhető alakban, világos képekben való kifejezése, jelképes megszemélyesítése. Az igazságszolgáltatás régi allegóriája egy bekötött szemű, egyik kezében pалlost, a másikban mérleget tartó nőalak.”
2. „A költői előadásnak olyan módja, melyben a közvetlen érzéki ábrázolás burkolt, rejtett tartalmat fejez ki.” „...Olyan költemény, amely valamely rejtett érzést, eszmét jelkép vagy mese alakjában fejez ki.” Tompa Mihály allegóriája: A madár, fiaihoz.

De ismerjük az allegória fogalmának egy ilyen meghatározását is: „olyan összetett szókép, amely metaforák összefüggő sorozatával, megszemélyesítéssel és más szóképekkel érzékletes formában fejez ki elvont eszméket és érzelmeket.”

Bennünket ez az utóbbi meghatározás igazít most el a legjobban, mikor irodalmunk legszebb allegóriájával foglalkozunk: Arany híres álom-allegóriájával, amely a Toldi IV. énekében található:

*„Nádtors lőn az ágya, zsombok a párnája,
Isten kék egével földve a tanyája,
Mignem a sötét éj szárnya alá vette,
S fekete ponyvából sátort vont felette.*

*Majd az édes álom pillangó képében
Elvetődött arra tarka köntösében,
De nem mert szemére szállni még sokáig,
Szinte a pirosuló hajnal hasadtáig.*

*Mert félt a szúnyogtól, félt a szűrős nádtól,
jobban a nádasnak csörtető vadától,
Félt az üldözőknek távoli zajától,
De legis-legjobban Toldi nagy bajától.*

*Hanem amidőn már szépen megpitymallott,
És elült a szúnyog és a zaj sem hallott,
Akkor lelopódzott a fiú fejére,
Két szárnyát teríté annak két szemére;*

*Aztán álommézet csókolt ajakára,
Akit mákvirágból gyűjtte éjszakára;
Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.”*

Sík Sándor professzorom ezt írta Aranyról a tartalom-forma-egység kérdéseit magyarázgatva: „Talán nincs is még egy költő, akinek olyan csalhatatlan és minden más költői adottságánál erősebb érzéke lett volna a forma szervessége iránt.” (Esz­tétika, 1942. I. 138.)

Ha semmilyen más Arany-mű vagy -idézet nem állna rendelkezésünkre a nagy költő népi realizmusának bizonyítgatására, ez a szép allegória is elégséges volna hozzá, hogy megértésük olvasóinkkal, az iskolákban diákjainkkal: Aranyékkal (az Arany-Petőfi-Tompa triással) olyan minőségi változás állott be irodalmunkban, ami mindmáig költészetünk legmagasabb csúcsát jelenti, s el sem tudjuk képzelni, hogy ezt a csúcsot valaha is túlszárnyalhatná valaki, vagy valakik, bármilyen irányzathoz tartoznának is. A magyar faj, a magyar vér, a magyar nyelv, népünk mindenkori történelmének legdolgosabb, legszaporább, legértékesebb osztálya, a parasztság, sohasem vonulhat be többé irodalmunkba akkora súllyal, mint a 19. század közepe táján, mert szétszórták, lezüllesztették, elvagányosították ezt a legrágább osztályunkat, amelyről tudnunk kell: csak annyiban lesz megmaradásunk, amekkora mértékben képesek leszünk ennek a néptömegnek fizikai és erkölcsi szinten történő visszaformálására. Bennünket csak bizonyos tekintetben érdekel, hogy Nyugaton mit hogyan csinálnak: mi a legfontosabb dolgainkat mindig csak önmagunkhoz viszonyíthatjuk: a népünkhöz, a fajtánkhöz, a nyelvünkhöz. Mert ebben van a megmaradásunk.

A világ minden tájára szétszóródott magyar úgy zárja le a szemét, más népekbe történő beolvasztása esetén is, hogy a Tiszára meg a Dunára gondol, s ha teheti, ide hordatja vissza csontjait. Olvashatunk mi Babitsot, Kosztolányit meg Tóth Árpádot, fél szemünkkel mégis

Petőfire meg Aranyra sandítunk, s mindenkori legmodernebb költőink is akkora súllyal vonulnak be irodalomtörténetünkbe, amekkora mértékben Petőfi és Arany erkölcsi és hazafiúi fényében sűtkéreztek.

Ha elfogadjuk Sík Sándornak a tartalom-forma-egységre, a forma szervességére vonatkozó megállapítását, akkor mindenekelőtt az epikai anyag elrendezését kell megcsodálnunk az Arany-építgetésnek. A cél az *elalvás bemutatása*. Legnagyobb epikai költőnk és nyelv-művészünk nagy körültekintéssel lát hozzá előbb Toldi fekvőhelyének bemutatásához. Igazi realista költő másként ezt nem is teheti. A helyet a nap szakának színei ragyogják be, illetve tompítják el. A fáradt Toldi már akkor szeretne aludni, amikor még Isten kék ege pompázik felette, csakhogy akkora lelki zaklatottságban ez semmiképp sem lehetséges. A külső valóság, a táj képébe lassan beleszővődik a lelki valóság kontúrja is: beilleszkedik a külső kép körvonalába. Ide fut be minden külső hatás, ide irányul minden fenyegetőzés. A „nádtors” és a „zsombok” szó már az első sorban kizár minden idegenszerűséget, itt minden ebben a szigorúan meghatározott magyar valóságban történik majd, olyan vidéken, ahol a legszebben beszélték a magyar nyelvet. Arany realizmusát itt hármasság is alátámasztja: a külső (a táj), a belső (a lelki valóság jelenléte) és a nyelvi realitás. Első benyomásra csak a táj és a nyelv látszik magyar specialitásnak, de ez a kettő annyira átjárja a harmadikat is, a belső valóságot, a magyar népi lelket, hogy a népi realizmus diadalaként hatnak a szerény olvasóra.

A bevezető részt, a *hely* meghatározását négy igen hatásos metafora fogja át: a nádtors ág, a zsombok párna, az éj szárnya és sátra. Aztán átveszi helyét a most már mindvégig uralkodó metafora, az *álompillangó*, olyan fontos szereplővé válva, mint Toldi, sőt azonosul is vele. Ezt tartom a híres allegória legszebb költői megoldásának. Az „álom” fél a szúnyogtól, a szűrős nádtól, a csörtető vadtól, az üldözők zajától, a gyilkosság következményeitől, de tulajdonképpen Toldi félelméről van szó.

Észre sem vettük, hogy a fekvőhely bemutatása után újabb két szerkezeti részen is átléptünk már: az elalvás kísértésén és az elalvást késleltető okok bemutatásán.

Az „álompillangó” annyi tétovázás után a negyedik szerkezeti részben válik igazán cselekvővé, az elalvás véghezvitelében. Olyan csodálatosan szép ez az alvás, hogy nincs a világirodalomban még egy ilyen bűbajos Szent Iván-éji álom. Még Shakespeare jelenetét is fölülmúlja. Csak Mendelssohn-nak sikerült a zenében egy ilyen álmohangulatot megkomponálnia. S akkor elgondolkozhatunk: hol könnyebb ezt megvalósítani, a zenében, vagy a szó erejével?

A legszebb álom kifejezésére az „édes” szó a legalkalmasabb, ezt meg is találta Arany, szintén egy metaforában, az *álomméz*ben.

A Toldi a legrealistább magyar vers, amit valaha is írtak, az említett külső, belső és nyelvi realizmusának hármassága folytán, s Arany ezt a megállapításunkat az allegória lezáró sorával is igazolja:

„Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.”

A nyers valóság bemutatása a naturalista írók ábrázolásmódja volt, s hogy Arany mégis egy ilyen képhez nyúlt (egyesekek szerint „merészkedett”), az is zsenialitásának bizonyítéka. Az allegória teljességében gondolkozva azt mondtuk, hogy ennél szebben elaludni nem lehet. De az utolsó sora bizonyítja, hogy mélyebben sem. Ez a sor az elalvás végső következménye, eredménye, már-már egy csodás mesebeli elájulás érzékeltetése. Mese és valóság, romantika és realizmus olyan csodálatos szépségben fonódik itt egybe, hogy elámulunk tőle, és ez az elalvás mégis egy valóságos napernyő árnyékában következik be.

Nem meglepő, hogy voltak olyan költők és kritikusok, akik ennek a sornak a művészi súlyát nem értették meg, és elítélték érte Aranyt, mint ahogy elítélték zseniális komikus eposzáért, a Nagyidai cigányokért is, mit sem sejtve, hogy Arany a magyar irodalom legnagyobb humoristája; a „magyar” humoré, ami lehet komor, fanyar és pajzán, vagyis jókedvében tréfálkozó, az illem szokásos határát olykor átlépő, csintalan humor egyaránt.

A magyar népi realizmus diadalát - akár tetszik, akár nem - Riedl Frigyes érzékeltette a legmeggyőzőbben, mikor ezt írta: „Petőfi és Arany... a legnagyobbyszerű költői tünemények, melyeket Magyarország valaha létrehozott. Lesznek még nagy államférfiaink... lesznek hadvezéreink... de költőnk, mint Arany, mint Petőfi, tán nem is születik többé.”

(Rövidített formában: Észak-Magyarország, 1992. november 21.)

HASONLATAINK SZÉPSÉGE

A hasonlat a szemléletes stílus leghatásosabb eszköze. Lényege: összehasonlítunk egy kevésbé ismert dolgot egy ismerttel, hogy jobban megismerjük azt is. Érdemes elgondolkozni hasonlataink szépségén, mert a velük való foglalkozás maradandó élményekkel jár.

Irodalmunk egyik legfinomabb hasonlatának a következőt tartom:

*„S a csók tűzében összeolvad lelkünk,
Mint hajnaltól a nappal és az éj.”*

(Petőfi: Minek nevezzelek?)

Teljes szépségét csak akkor tudjuk igazán felfogni, ha összefüggésében, a 4. szakasz egységében vizsgáljuk, sőt: utalunk a vers egészére. Íme a kérdéses szakasz:

*„Minek nevezzelek,
Ha ajkaimhoz ér
Ajkaidnak lángoló rubintköve,
S a csók tűzében összeolvad lelkünk,
Mint hajnaltól a nappal és az éj,
S eltűn előlem a világ,
Eltűn előlem az idő,
S minden rejtélyes üdvösségeit
Árasztja rám az örökkévalóság -
Minek nevezzelek?”*

Az történik itt, hogy Petőfi méltó szavakat keres hitvestársa szépségének kifejezésére. Felsorakoztatja Júlia minden szép tulajdonságát, s érzékelteti azt a hatást is, amit a kedves szemlélése kivált benne. Feleségének szépségét úgy mutatja be, hogy közben minden érzék-szervünket megmozgatja, egész emberi mivoltunkhoz szól, mert ő is teljes emberként érzékeli mindazt a szépet, amiről ír. A legpompásabb metaforákat veszi igénybe.

Az első versszak a látásunknak szól, hitvesének szép szemét az esticsillaggal azonosítja. A második szakasz is a látásé (tekintete szelíd galamb), de itt már a tapintás is fontos szerepet kap, mert jó ezt a galambot (tulajdonképpen Júliát) megsimogatni, hiszen a haja lágyabb a selyemnél is. A harmadikban a hangját csalogánydálnak minősíti.

A költő továbbhalad a válaszkeresésben, s az eddig felgyülemlett szépség hatásokat egy csók hatásban összegzi, ami nemcsak a negyedik, hanem a befejező versszakban is meghatározó jelentőségű. Még megvillogtat egy képet, Júlia ajkának lángoló „rubintkövét”, s aztán nincs többé szükség a külső szemlélődésre. Ami ezután következik, az már a belső, a lelki világ képe. Kép? Ki tudná ezt a szépségektől megbetegített lelket s immár a boldogságtól valóssággal megdicsőült intuitív világot akár szavakkal, akár ecsettel alkotott képpel kifejezni! Ez az a határ, amelynél azt érezzük, hogy Petőfi lett a kizárólagos úr, s mi, olvasók csak gyöngé bábok vagyunk, elvesztettük lábunk alól a talajt, tértől és időtől függetlenné váltunk, és tehetetlenül vergődünk a költő fantáziájának szédítő tengerzuhatagában. A csodálatos szépségek birodalmába érkeztünk, amelynek már a kapujában elkáprázik a szemünk, s Petőfi lángoló szenvedélyességének tüzeiben szárnyaltalanul és tehetetlenül lebegünk, mintegy a költő hipnotikus-kijózanító kezére bízva, hogy meghalljuk végre a legegyszerűbb, de legszebbnek érzett szavakat:

*„Édes szép ifju hitvesem -
Minek nevezzelek?”*

Ebben a két szakaszban olyasmit látunk és érzünk át, ami páratlan a világirodalomban: Petőfi földi üdvözlését a csók tüzeiben.

És ezt a fölülmúlhatatlan szépségű részt az említett kétsoros hasonlat tartja össze. Micsoda finomsággal! Ki tudná meghatározni pontosan, hogy meddig tart az éj, és hol kezdődik a nappal? Nemhogy az ember, de a legfinomabb műszer sem képes ilyesmire. De az elképzelésére mégis kísérletet tesz az olyan nagy szerelem, mint a Petőfié. Ki tudná lemérni, hogy ebben a példátlanul temperamentumos csókjelenetben meddig tart a testiség, és hol kezdődik a lélek uralma? Senki. Egy azonban biztos: a csók tüzeiben a lelkük olvad össze, s akkor máris elmondhatjuk: ilyen erkölcsi erővel még sohasem csókoltak meg nőt.

Petőfinél szebben és forróbban senki sem írt a nőkről. Művészetének egyik nagy csodálója, Herczeg Ferenc, ragyogó szavakkal érzékeltette ennek a költészetnek a tisztaságát és a nő igazi megtisztelését benne, amikor azt mondta, hogy amit Petőfi a nőről gondol, az tulajdonképpen az egész női nemnek szóló gyönyörű bók.

Nemcsak a szerelem szépségében oldódhat fel az ember, hanem a szülőföld, a természet, a virágok imádatában is. Jó példa rá Juhász Gyula alábbi kétsoros hasonlata:

*„S a béke úgy legyinti lelkemet,
Mikéntha gyöngyvirággal verne meg.”
(Megint a Tiszánál)*

Kinek jutott még eszébe, hogy a simogatást nyelvünk egyik legmegalázóbb szavával, a megszéledített „veréssel” fejezze ki!

Figyelmet felhívó a „mikéntha” szó helyzeti szépsége. A „mintha” ugyanazt jelentené, de szóba sem jöhet a maga trocheusi mivoltával. A „mikéntha” azonban szerves részévé válik a jambikus hullámvásznak, s úgy érezzük, egyetlen más szavunk sem pótolhatná. Petőfit is megragadta ennek a szónak a szép tánca, így illesztette soraiba:

*„Szép szemeidnek esti csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Mikéntha most látnák először.”*

Juhász Gyula egy másik versében is él a „virágverekedés” simogatás-hatásával, mikor egy alvó kisgyermekről ír:

*„Kis szösze angyalok közt hancuroz most,
Szivárványszín lapdákkal kergetőznek,
És jázminokkal verik arcul egymást.”*

Legszebb hasonlataink egyike található József Attila Ódájában:

*„Ki mint vízesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkan futsz tova.”*

Nem véletlen, hogy a szerelem mámora szülte ezt a költészeti szépséget is. Rokonságban van Petőfi említett hasonlatával, csak hogy ezt nem a beteljesülés, hanem a vágyakozás ereje szülte. Természeti jelenségre épül szintén. Itt is kérdezhetnénk: ki tudná megmondani, mikor válik el a vízesés önnön robajától? Képzeljük el, hogy távolodunk a vízeséstől. Még halljuk és látjuk. Aztán a hangja fokozatosan gyengül, meg is szűnik számunkra egy adott pillanatban. De melyik ez a pillanat? A kedves is elfut a költő irányából. Meddig hallja pontosan a lépteit? Vagy melyik az a pillanat, amikor már nem látja a távolság miatt? Felfoghatatlan finomságok ezek. Nem is arra való, hogy pontosan lemérjük őket, mivelhogy eszközök csupán: annak érzékeltetésére, hogy milyen finom a kedves minden mozdulata. És milyen finom lelkű költő tud lenni József Attila is - a kedves lelki birtoklásában -, ha ilyen megfoghatatlan finomságok érzékelésére tesz kísérletet.

„A város peremén” című verse irodalmunk egyik legnagyobb hasonlatával kezdődik:

*„A város peremén, ahol élek,
beomló alkonyokon,
mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom,
s lerakódik, mint a guanó,
keményen, vastagon.
Lelküinkre így ül ez a kor.”*

A hasonlat jobban érzékelhető, ha megfordítom a részeit, és a logikai áttekinthetőség érdekében módosítom egy kicsit a hasonlítás jegyeit. Akkor a következőket kapom:

*Lelküinkre úgy ül ez a kor, (mint mikor)
a város peremén, ahol élek - stb.*

Lehet, hogy egyedülálló dolog: ennek a nagy hasonlatnak a testében két kisebb hasonlat található. Az első:

*„mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom.”*

A második:

*„s lerakódik, mint a guanó,
keményen, vastagon.”*

Az első kishasonlatot döbbenetes dolog előzi meg (a beomló alkony), és döbbenetes dolog követi is (a guanó kemény és vastag, mondhatni: *kíméletlen* lerakódása). A kishasonlat szépsége és váratlansága engem mindig magával ragadott. A nagy proletárköltő gyöngédsége nyilatkozik itt meg a játékos tartalomban és formában. Ezek a „denevérek” nem undokok és nem félelmetesek, mert pici, puha szárnyuk van, és alliterációs szárnyakon szállnak és lebegnek; megszelídített pici madarak. Biztos vagyok benne, hogy sokszor elgyönyörködött játékukban a költő, látta rászállni édesanyja vállára is őket. Ez a kishasonlat bizonyos fokig hozzájárul a nyomasztó légkör feloldásához.

Azt hiszem, nemcsak a magyar, hanem a világirodalom legnagyobb hasonlata is Arany zseniális produktuma a Buda halála 11. énekében. Így érzékelteti egy hír félelmetessé válását:

*„Mint szellő ha fogan vak déli melegben,
Pici pöhöly elsőbb, út kis pora lebben.
Majd a berek szélén leveli a nyárnak
Táncot ezüst hassal, nesztelenül járnak;
...Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?
Vagy lábom előtt csak egyszerre születél?
Lehelleted arcom még érzeni tompa:
Ott vagy azért, látlak, hogy fürdöl a porba;
S már zizzen az erdő, fodorul a víz is,
Hosszú haja árnyát lendíti a fűz is.
Már lombokat lóbál, már ágat is ingat,
Már egy egész karcsú fiatal bólingat:
Zúg itt is, amott is a liget és megdül.
Szennyes az ég boltja szapora fellegtül,
Kardját hüvelyéből rántja egy-egy villám,
Zengeni, úgy tetszik, moraját is hallám.
Hír támad azonképp a hunok szállásin,...”*

A 17 sorból álló hasonlat értelme: ahogy az alig érzékelhető pici szellő fokozatosan viharra nő ki magát, úgy válik egyre félelmetesebbé a kezdetben csak egy-két ember által beszélt hír, hogy Etele meg fogja ölni bátyját, Budát.

A hasonlatban található költői szépségekről hosszú oldalakat lehetne írni, ám csak egy dologra szorítkozom: arra, ahogy létrehozza Arany a semmiből a kicsi szellőt, s ahogy eltársalog vele, búbájosan. Gyermeki stílust teremt szokatlan szórenddel, hogy egyenlő partner legyen a társalgásban:

„...Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?”

A szokásos szórenddel így hangzana:

Honnan jöttél, kicsi szellő, ég vándora?

Két oldallal odébb megtalálhatjuk ennek a nagyhasonlatnak a méltó párját is:

*„Valamint nagy ménes, ha elő-nyaranta
Vihar gyűl az égben, repülő sok gyanta,
Feledi, hogy szélyel bízvást legelésszen,
Nyugtalan egyszerre, bogarassá léssen;*

*Hosszú nyakát némely levegőbe tűzi.
Dagadó czimpával a viharat bűzli,
Más felrúg emelten lobogó farkához,
Lába dübörgésén ijed és futkároz;*

*Nincs bújni karámba, hol bújni ereszbe.
Teszi kettő-három a nyakát keresztbe.
Remegő oldallal a nagy időt várja,
Mikor szakad a menny hulló köve, árja:
Így a hunok közt is háborog az alrend...”*

Nem is tudja az ember, hol kezdje ennek a gyönyörű háborgásnak önmagában történő feldolgozását. Ha Arany nem volna kiváló lélekbúvár, nem lehetne a világirodalom legnagyobb balladaköltője, hiszen e műfajba tartozó alkotásai jelentős százalékban lélektani balladák. Most azt igazolta, hogy nemcsak az emberi lelkekhez ért, hanem képes betekinteni az állatok belső világába is, külső formákkal érzékeltetve a belső forrongást. Érdekes ennek a hasonlatnak nemcsak a mondatain, hanem a legtöbb szaván is elgondolkozni. Minden a maga helyén, minden egy csodálatos összhangban; régiesség és népiesség ötvöződik itt tökéletes harmóniában. A ménes „dagadó czimpával a viharat bűzli:” két szó a külső kép, kettő a vele járó belső világ érzékelése. A saját dübörgésüktől is felriadó lovak: a maximális belső feszültség utolérhetetlenül szép ábrázolása. „Nincs bújni karámba, hol bújni ereszbe”: fenomenális szépségűnek érzem itt a szókihagyást és a főnévi igenév ismétlését. A remegő oldalú lovak félelme már pánikszerű méreteket ölt, s akkor gondoljuk csak el: ez a szédítően szép külső és belső kép csak eszköz, a háborgó hunok bemutatását szolgálja.

Ez a hasonlat a hun-magyar valóság olyan remekül összeállított miniatűr képe, amit Aranyon kívül egyetlen más költőnk sem lett volna képes összeszerkeszteni. Ízig-vérig népi magyar ember kellett hozzá és egy abszolút nyelvérzék.

Csak ezek birtokában nőhet ki magát Arany minden idők legnagyobb magyar nyelvűművészevé.

ADY KÉSLELTETETT RÍMEI

A vers, amelybe betekintünk, a legszebb Léda-zsoltárok közül való:

MEG AKARLAK TARTANI

*Őrjít ez a csókos valóság,
Ez a nagy beteljesülés,
Ez a megadás, ez a jóság.*

*Öledbe hullva, sírva, vágyva
Könyörgök hozzád, asszonyom:
Űzz, kergess ki az éjszakába.*

*Mikor legtüzesebb az ajkam,
Akkor fagyjon meg a tied,
Taposs és rúgj kacagva rajtam.*

*Hóhérok az eleven vágyak,
Átok a legszebb jelen is:
Elhagylak, mert nagyon kívánlak.*

*Testedet, a kéjekre gyúltat,
Hadd lássam mindig hódítón,
Illatos vánkosán a múltnak.*

*Meg akarlak tartani téged,
Ezért választom örödü
A megszépítő messzeséget.*

*Maradjon meg az én nagy álmom
Egy asszonyról, aki szeret,
S akire én örökre vágyom.*

A vers figyelmes elolvasása és átgondolása után meg kell állapítanunk: nagyon szép mű, és mindenképpen adys.

Tartalmi vonatkozásban az a legértékesebb benne, hogy Ady rendkívül őszinte, s tulajdonképpen mindent elmond nemcsak szerelmük valóságáról, hanem önmaguk jellemzéseiképpen is. Ezt úgy értem, hogy kiértékeli mindkettőjük szerepét ebben a szerelemben. Könnyű helyzetben vagyunk, mert jóval a szakításuk, sőt a haláluk után mi már minden lényeges vonását ismerjük ennek a szerelemnek, s nem azon kell töprengenünk, hogy mi volt, hogy volt, hanem: milyen szinten sikerült a költő-zseninek művészi formába öntenie szerelmük tragikus valóságát, szédtően szépséges voltát.

Egyesek számára minden bizonnyal túlzás az ilyen minősítés, mert hogyan lehet szédtően szép egy tiltott, egyaránt tépő-marcangoló, az egyik fél nyilvános megaláztatásával végződő szerelem, amelyhez erkölcsi háttérrel lámpások százával sem volnánk képesek találni. Ha abból indulnánk ki, hogy mi sem vagyunk tökéletesek, a kínálkozó szép kalandoknak talán mi sem mondanánk ellent, és hibáink kitergetésével esetleg megközelíthetnénk Adyt, akkor már egészen más megvilágításba kerülne a kérdés, másképpen ítélnénk. Egyelőre maradjunk meg amelle: olyan őszinte becsületességgel illik megközelíteni ezt a szép verset, amilyen őszinte emberséggel tárja elénk érzés- és gondolatvilágát legnagyobb modern költőnk, Ady.

Az olvasható ki belőle, hogy ez a szerelem őrző és átkos volt, hóhéros vágyak szülték, de egy beteljesült nagy szerelem volt, amelyet Ady sírva könyörgött ki, s amelyben Léda a nagy megadás és jóság asszonyaként vizsgál. Tudjuk: jelesen, mert nagy megaláztatása után sem felejtette el Adyt soha, az odadobott „gazdag úr-palástot” magára vette, megtépázott nimbuszát „rongyig cipelte”, s ezért adatott meg neki az a nagy elégtétel, amelynek még a feleség Csinszka sem lehetett részese: egyazon temetőben nyughatik Adyval. Neki nincs is többre szüksége: árnyékként követni azt a költőzsenit, akinek legnagyobb ihlető múzsája lehetett. Engem, a magyartanárt szinte valamennyi pesti utamon rákényszerít a kegyeletérzés, hogy kimenjek a Kerepesi úti temetőbe (más nagy halottainkat is megtisztelve), s ilyenkor mindig így sajnálkozom: de megérdemelné az a nő, hogy legalább olyan Ady-közelségbe kerüljön ott künn, a nagy kiengesztelődésben, mint mondjuk: a mindenképpen nagyra értékelt Blaha Lujza. (Én a Léda-zsoltárokat igen nagyon szeretem.)

Az önmagát szerelemben, mulatozásban, duhajkodásban, politizálásban, mindenben fölemész-
tő Ady valóban szeretett volna megszabadulni Lédától (az évek múlása folytán), mert tudta, hogy rendeznie kellene az életét (a gyermekért is sóvárgott), de nagyon sokáig nem volt ereje hozzá. S amikor megszületett a végső elhatározás, jól tudta: egy ilyen örült szerelemből csak örült kegyetlenséggel lehet kilábalni, mert másképpen egyikőjüknek sem lehet ereje hozzá.

A vers tragikus tartalmi mélységét nem lehet a formai szépségek megkerülésével magyarázni. Mindenekelőtt a szerkezeti tökéletességét kell világosan látnunk.

Az első szakasz egy tényt közöl, megismertet a helyzettel, a körülményekkel: létezik egy örült szerelem, az övék. Már ez a bevezetés rendkívüli feszültség hordozója. Ha Ady szükségesnek tartja ennyire kiemelni Léda nagy megadását és jóságát, felvetődik a kérdés: vajon megérdemli-e Ady ezt a nagy jóságot? Mi már tudjuk a függöny lehúzása után, hogy nem érdemelte meg. (Bár ezt Lédának kellene kimondania.)

A második szakaszban én egy megindító jelenetet érzek, ami az elválás szükségességét hangoztatja. A feszültség fokozódik, a helyzet rabjai lettünk máris. Lehetetlenség elkerülni a kérdést: miért kell ezt az örült szerelmet mindenképpen megszakítani?

A következő három szakasz fokozni próbálja azt, ami tulajdonképpen már nem, vagy legalábbis kis mértékben fokozható, mert úgy érzem, a lelkitusa maximális pontjáig, az elviselhetetlenségig jutottunk el a vágyak és a beteljesülés harcának megrajzolásában. Mennyi drámaiságot tartalmaz ez a rész: a legnagyobb tűz és a fagyás, az átok és a szépség ellentétét, a kacagva végzett megtaposást, a kéjektől eléggő test bemutatását stb.

Az eksztázissá fokozódó hangulatot (miután tovább lépni már nem lehetséges) egy megnyugvást kereső, szelídebbnek látszó kép zárja le: „illatos vánkosan a múltnak.” Mennyire ideillik! Egyetlen érzékszerv felvillantásával érzékeltetni tudja most már nem a szerelem vadságát, hanem a kellemét, a szépségét is.

A hatodik szakasz a drámai csomó megoldása mindenképpen. Sokak által elfogadott életfilozófiai kérdést tartalmaz: a legszebb életérzéseinkre vigyáznunk kell; maradjanak meg szépek, vélt tisztaságnak, hogy egész életünket édesítsék. Így lesz a valóságból egy gyönyörű álom, ahogy az utolsó szakasz is megerősíti ezt.

A hatodik szakaszért történik minden ebben a versben, a cím is igazolja:

*Meg akarlak tartani téged,
Ezért választom örödü
A megszépítő messzeséget.*

Százszor is elnézést kérek, hogy személyes vágányra terelem a szót, de a vers élvezése közben nem hallgathatom el, nem tagadhatom meg magamat. Nem volnék méltó Ady kitárulkozásához, őszinteségéhez. Nekem is volt egy Adélm, tehát egy Lédám, egyetemista koromban, épp Nagyváradon, egy nagyon szép ideálom, akitől elszakított a háború mindörökre. Egyszer egy háromsoros levelet kaptam tőle, ezt az idézetet, az aláírásával. Rohantam a város egyik csüskétől az ellenkező csücske felé, fel a szőlőhegyi villájukba (a távolság 5 km volt), hogy megtudjam, milyen megokolással írta a szakításra célzó döbbenetes sorokat a kedvesem. A nyakamba ugrott, és fuldokló kacagásban nyögte ki, hogy kettős céllal tette. Az első: látni akarta, hogy mennyire szeretem. A második: nagyon megtetszett neki ez az Ady-vers, és hallani akarta róla a véleményemet, hiszen ő még csak érettségi előtt áll, én pedig már másodéves magyarszakos tanárjelölt vagyok. Alig tudtam a dermedtségtől föleszmélni, s mindjárt elkönyveltem: ilyen a férfisors, férfi sorsa a nő.

Kitudódott, hogy Dadira (én így szólítottam) nemcsak a vers egésze volt nagy hatással, hanem számos részletszépsége is, többek között ennek a szakasznak a rendkívül szép ritmusa, hullámozása.

Be kell vallanom, hogy engem ez a hullámozás azóta is elég gyakran foglalkoztat, s még mindig gyönyörködtet. Rájöttem, hogy Ady késleltetett rímei olykor arra is jók, hogy lebilincselő ritmushatást keltsenek. Tehát a ritmus és a rím igen szép összejátszásának vagyunk itt szem-

és fűtanúi, amelyek formai kellékként esztétikai fenségbe öltöztetik a tartalmat. Szakszerűbben szólva: a tartalom-forma-egység gyönyörű példáját láthatjuk. Mivelhogy a vers lelkének a ritmusát tartjuk, ennek a vizsgálatával szeretnék kissé foglalkozni.

Minden nyelvnek megvan a maga természetes ritmusa és az ezen alapuló nemzeti verselése - így tanultam az egyetemen. A magyar verselmélettel meglehetősen sokan foglalkoztak: Arany János, Négyesy László, Arany László, Gábor Ignác, Horváth János, Németh László és Vargyas Lajos például, s mindezek megállapításainak figyelembe vételével a tragikus sorsú Szabédi László újabban.

Sok Ady-vizsgálóban felvetődött a kérdés: mennyiben határozza meg Ady költészetének formáját a nemzeti verselés, mennyiben az időmértékes és a Verlaine-féle impair. Sík Sándor szerint Ady első merész újítása az volt, amikor a századvégi sablonos jambusi formát számos sorában egy rövid szótaggal billentette meg, s a szótagszámot páratlanná tette. Például egy-egy anapestust vegyített a jambusok közé, s ezáltal felfrissítette a jambust. De ugyanígy a trocheust is pergőbbé teszi, mikor daktilust elegyít közé. Aztán daktilussal színezi a jambust, s mégsem teremt ritmikai képtelenséget, mert a jambusi zengésű sorvégek megerősítik az eredeti forma-jelleget. Ugyanígy beleviszi a jambusi és trocheusi menetű strófába a hangsúlyos magyar sort is.

Alszeghy Zsolt új jambikus versekről beszél, amelyek Ady lelkének lázából teremtenek hullámozó ritmusokat.

Babits szerint Ady verselése elsősorban időmértékes, jambusokra vagy trocheusokra épül, és eredetiségét az adja, hogy ugyanazon versben ereszkedő és emelkedő ütemű sorokat váltakozva használ.

Ha arra gondolok, hogy Ady ritmikáját szinte mindenki a maga megérzésének megfelelően magyarázza, akkor én is a magam megérzéséhez idomulva értelmezhetem az idézett szakasz hullámozását.

Ha a hangsúlyos és az időmértékes sor keveredését érzem benne, akkor az első sora hangsúlyos (Meg akarlak tartani téged), a másik kettő pedig jambikus lejtésű.

Én ennek a szakasznak a hullámozását mégsem így képzelem el, illetve nem így érzem. A vers gondolatmenete és szerkezete készlet arra, hogy másképp érzékeljek. Arany János azt vallotta: a mondat értelme szabja meg, hogy a hangsúlyok melyik helyén álljanak a mondatnak; vagyis a hangsúlyos szótagra a gondolat téteti a hangsúlyt. A magyar ritmus mindenkifelett értelmes ritmus, a versbeli beszéd természetes tulajdonsága.

Ez összevág az általam elgondoltakkal.

A szerkezeti részek taglalásánál láttuk, hogy az első öt szakasz fokozódó drámaiságot, feszültséget fejez ki, s csak azt kell még hozzátennünk, hogy ez a feszültség a szexualitás izgalmaiból fakad. Ennek a résznek a ritmusa - a mondanivalónak megfelelően - kemény és durva. („Öledbe hullva, sírva, vágyva”, „Taposs és rúgj kacagva rajtam”, „Úzz, kergess ki...”). Egészen mást látunk a 6. szakaszban. Az egzaltáltság már csendesedni kezd, s a költő lényegesen nyugodtabb hangon megmagyarázza, hogy mi volt az oka ennek az egzaltáltságnak: a szakítás vágya, a megnyugvás, a szépség keresése, egy álmovilágba történő áttűnés, de még mindig a múlton merengve. Ennek a megnyugvásnak a sejtetése „A megszépítő messzeséget” sor, amelynek az alliterációja megtestesült sejtelmesség a varázslatosan szép „sz” hangokkal.

Az utolsó szakasz magyarázata az előzőnek, s a kettő együtt nagyon szép fájdalom tükrözője. Én a kiemelt 6. szakasz ritmusát csak parlandó formában tudom elfogadni, mellőzve a hangsúlyos verselés pattogását, a jambus szökését. Így:

Megakarlak | tartani | téged, (szünet)

Ezért választom | örököm a | megszépítő | messzeséget.

A megnyújtott sorok jobban érzékeltetik, hogy milyen gyönyörű hullámzó ritmust teremt Ady a késleltetett rím megérkezéséig.

Az utolsó szakasz középső sora után is („szeret”) hosszú szünetet tartanék: a látomásosság, a lassú töprengés érzékeltetésére.

Ady 1913 elején megismerkedett egy Grác környéki szanatóriumban M-né Mylittával, egy szép szőke pesti asszonnyal, akihez egyik legszebb asszonyversét írta. Ebből idézek néhány sort:

*Ha azt mondom: mégis te vagy a Kezdet,
Látom, ahogy a homlokodon
Ezer gyanú méltó fájdalma reszket,
S hogy a szemed távolban is bezárod.*

Első három sorában ugyanolyan késleltető rímet és gyönyörű ritmikai hullámzást látunk, mint a tárgyalt költeményben.

Ady a modern magyar líra első nagy ritmusteremtője, és rímtechnikája is egészen sajátos. A legnagyobb szabadsággal kezelte a formákat. Költészetének egyik legszembeűnőbb sajátossága, varázslatos sejtelmessége mellett, hogy a szabálytalanságban is megtalálta a bujkáló formákat.

Eredetisége zseniális, ezzel magyarázható, hogy ma is a legfelkapottabb modern költőnknek tekinthetjük őt.

A MAGYAR IDILL

Azokat az életképeket, amelyek a derűs, egyszerű körülmények között folyó életet mutatják be, s amelyek elsősorban a falusi emberek boldog, tiszta érzéseit szólaltatják meg, idillnek szoktuk nevezni.

Körülbelül így határoztuk meg évtizedekkel ezelőtt ezt a műfajt, míg lehetséges volt tanítani, aztán mint „valótlan” parasztábrázolást kiszorították tantervünkől a politikával teletűzdelt pártversek, kolhoz- és munkásdalok, osztályharcos történetek, s a legszebb népi érzelmeket tükröző idilljeinkre sokszor már hivatkozni sem lehetett. S ha mégis, akkor elmondhattuk legfeljebb, hogy irodalmunk legszebb idilljét Arany János írta, a „Családi kör” ez, s Arany a szabadságharc emlékét villantja fel benne. Meg hogy létezik egy forradalmibb változata is, amit a burzsoá-földesúri rendszer szándékosan elhallgatott. Hogy egy teljes óra felhasználásával alaposan kielemeztük volna ennek a gyönyörű költeménynek a szépségét a tartalom-forma-egység esztétikai megvilágításában, nem tartotta kívánatosnak a Rákosi-Gerő-Révai-Farkas-rendszer, de még a szelidültebb formát mutató Kádár-Aczél-Berecz-uralom sem.

Elhallgattuk azt is, hogy Arany gyönyörű idilljének hasonló értékű párja is van, a „Téli esték”, s ugyan ki írhatta volna, mint az egysíkúra gyalult, csupán forradalmárnak minősített és degradált Petőfi Sándor, aki nemcsak azért lehetett a világirodalom egyik legnagyobb lírai lángelméje, mert költészete csupán öt, engedményesen hét évre korlátozódik, hanem azért is, mert ez a néhány év elég volt hozzá, hogy bemutathassa igen sokoldalúan a teljes magyar valóságot: a haza földjét, népét, annak minden társadalmi rétegét s az akkor még létező magyar család fogalmát akkora szélességben, mélységben, hogy annál szebb teljességet és követendőbb példát elképzelni sem tudnák magunknak.

Jóleső érzés szólni az idillről, hiszen idillikus hangulatok alig voltak a magyar nép történelmében, ezért vigadtunk mindig sírva, ezért átkoztuk egymást nagy összeférhetlenségünkben, uszítatva, kijátszottan, akárcsak napjainkban.

Szólaljanak meg hát a legszebb magyar idillikus hangulatok legnagyobb népi-nemzeti költőink lantján, annak igazolására és okulására, hogy a magyar haza és a család mindig egymást feltételező fogalmak voltak, de csak akkor, ha az istenhit is besugározta egylényegűségüket, hármas összetevőből álltan, hiszen maga az istenség is hármas összetevői formát feltételez.

A versek szépségét megcsodálva olyan nyelvi gyönyörben lesz részünk, ami vetekszik a legszebb muzsikával, s édes álomba ringat bennünket, amit a Petőfi-vers befejezése csak előkészít, de az Aranyé már le is fogja a szemünket.

*Este van, este van: ki-ki nyugalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja.*

Így kezdi Arany a remekművét.

Hétéves voltam akkor, amikor először hallottam, elsős elemista, s osztatlan iskolánk minden nagyobb tanulója végig megtanulta ezt a hosszú költeményt, mert meg kellett tanulnia. Nemcsak azért, mert a tanító bácsink kötelezővé tette, hanem azért is, mert nem lehetett ellenállni a szépségének; a hibátlan ritmusa, páros rímelése azonnal behatolt és otthonra lelt a gyermeki szívekben és elmékben. A tanító bácsink hangosan és szép átéléssel kérte számon a verset, nem akárhogyan, s annyiszor hallottuk mi is, a legkisebbek, hogy hibátlanul együtt motyogtuk végig a nagyobbakkal.

Az első két sor után máris benne vagyunk az alaphangulatban. A magyar ember csak magyar udvart tud elképzelni az elhangzottak alapján, mert ha nem is minden egyes, de minden második-harmadik magyar portán ott díszeleg egy-egy eperfa: ha nem az udvaron, hát a majorság udvarán, ahol a rucák és a libák a gyümölcsöt eszegetik, vagy már a ház előtt, az utcán. Én az iskola padjában hol a mi eperfánkra gondoltam, hol a keresztanyámék fáira, inkább az utóbbiakra, mert legboldogabb nyarainkat abban a szép faluban, a Fekete-Körös menti Gyantán töltöttük el.

Ki ne ismerne rá a következőkben a zúgó éji bogárra, a szanaszét görgő földi békákra, a csapongó denevérré, hát még az udvaron fehérülő magyarfajta tehénre, amelynek a frissen fejt tejét minden este olyan élvezettel szürcsöltük, mint a versbeli háziasszony kislánya, aki:

*Aztán elvegyül a gyermektársaságba,
Mint csillagok közé nyájas hold világa.*

Akkor volt a legélvezetesebb a játékunk, az esti homályban, mert nem tudtunk eltelni vele sohasem, mert tudtuk, hogy aznapra alig maradt már hátra valami belőle. A csillagok és a nyájas hold már mennyei szférába emelik az idillikus képet; Arany versében és a mi visszaemlékezésünkben egyaránt.

A kép egyre szűkül, már nem látjuk függőleges irányban az eperfa lombját, vízszintesen az udvari népséget: jószágát, bogárvilágát. Már bent vagyunk a nagy konyhában, s a kisebb-nagyobb gyerekek bemutatása után tetőpontjához jut el a családi boldogság az apa megérkezése után:

*Pendül a kapa most, letevé a gazda,
Csikos tarisznyáját egy szegre akasztja;
Kutat az apró nép, örülne, ha benne
Madárlátta kenyér-darabocskát lelne.
Rettenve sikolt fel, amelyik belényül:
Jaj! valami ördög... vagy ha nem, hát... kis nyúl!
Lesz öröm: alunni se tudnak az éjjel;
Kínálják erősen káposzta-levéllal.*

Csak ilyen nyüzsgéssel tudom elképzelni a régi gazdák esti megérkezését, mert Nagyszalontától mintegy negyven kilométerre, az anyám falujában, a szegény parasztcsaládokban akkor még nyüzsgöttek az apró gyermekek, mivelhogy Isten áldásának tekintették őket, s mi is hatan vártuk hazatérő keresztapánkat, a nagynénénk férjét, családtagnak számítottunk valamennyien ott-tartózkodásunk idején. De a saját eperfás udvarunkon is négyen szaladtunk édesapánk fogadására, ha a vásárokról jöve szegényes portánkra megérkezett.

Eddig inkább a családi boldogság játékosságát láttuk, mélységének bemutatása csak ezután következik:

*Nem késik azonban a jó háziasszony,
Illő, hogy urának ennivalót hozzon,
Kiteszi középre a nagy asztalszéket,
Arra találja fel az egyszerű étket.
Maga evett ő már, a gyerek sem éhes,
De a férj unszolja: „Gyer közelebb, édes!”
Jobb ízű a falat, ha mindnyájan esznek, -
Egy-egy szárnyat, combot nyújt a kicsinyeknek.*

A most érkező béna harcfi fogadása, megvendéglése és lefektetése az ősi magyar vendégszeretet és hazafias érzés kinyilvánítása, s ennek gyakorlása a hagyományos családi értékek további fejlesztését jelenti. Itt meg is állunk most...

Petőfi említett verséről azt mondhatnánk, hogy a Családi kör gondolatpárhuzama. Más-más szavakkal ugyanazt a témát dolgozza fel, mint Arany: egykori népi otthonok családi boldogságát. Örömmel könyvelhetjük el, hogy Arannal ellentétben nem nyári kép segítségével mutatja ezt be, hanem téli képpel. Így aztán elmondhatjuk: a családi élet minden évszakban ontja a maga melegségét és szépségét, bőségesen megjutalmazva azokat, akik vállalják a vele járó fáradozásokat. A vers eszmei mondanivalója főképpen a harmadik szakaszban dombozik ki:

*Áldja istenét, kit Istene megáldott,
Adván néki meleg hajlékot s családot,
Milyen boldogság most a jó meleg szoba,
S meleg szobában a barátságos család!
Most minden kis kunyhó egy tündérpalota,
Ha van honnan raknia kandallóra fát,
S mindenik jó szó, mely máskor csak a légbe
Röpül tán, most beszáll a szív közepébe.*

Akár Arany versében, a családtagok bemutatása következik itt is: a családfőt, a háziasszonyt, a fiatalokat és az apró-cseprőséget látjuk, s a béna harcfi helyett a szomszédot, a komát, a kocsist és a járókelő utcai embereket is.

Nemcsak Arannyal, hanem Balassival is tennék egy összehasonlítást. A nagy reneszánsz költő a Katonaének elején felveti a kérdést: van-e szebb élet a végvári vitézek életénél? A következőkben úgy rendezi el a mondanivalót, hogy megkapjuk a kérdésre a megnyugtató választ: nincs ennél szebb élet. Petőfi az idézett harmadik szakaszban nem kérdést vet fel, hanem egy igazságot nyilvánít ki: a családi élet melegsége mindennél nagyobb kincs. A további szakaszokban valamennyi szereplő viselkedése ezt igazolja.

S most nézzük meg a két vers gyönyörű befejezését, előbb a Petőfiét:

*Esik a hó, mégis fekete az utca,
Nagy, vastag sötétség egészen behúzta.
Járó-kelő ember nem is igen akad,
Egy-egy látogató megy csak hazafelé,
Lámpája megvillan az ablakok alatt,
S fényét a sötétség hirtelen elnyeli.
Eltűnik a lámpa, a bennlevők pedig
Buzgón találgtatják: vajon ki ment el itt?*

Zseniálisnak tartom ezt a befejezést, mert az utolsó két sora egészen bagatell dolgot fejez ki, azt érzékeltetve, hogy ennek a családnak semmi gondja sincs, békés harmóniája feledteti a mindennapi nehézségeket. Az utcán már csak egy-két ember látható, késő estére jár, s úgy véljük, hogy a benti boldog család nemsokára lefekvésre készül.

Arany befejező szakasza:

*Este van, este van... a tűz sem világít,
Kezdi hunyorgatni hamvas szempilláit;
A gyermek is álmos, - egy már alszik éppen,
Félrebillent fejjel, az anyja ölében.
Gyéren szól a vendég, s rá nagyokat gondol;
Közbe-közbe csupán a macska dorombol.
Majd a földre hintik a zizegő szalmát...
S átveszi egy tücsök csendes birodalmát.*

Arany már írt egy zseniális álomjelenetet, az álom allegóriáját a Toldiban, amelyről azt hittük, hogy páratlan és fölülmúlhatatlan, s most meghökkenve vesszük tudomásul: van még ilyen álomjelenet, vagy legalábbis elalvási jelenet, csak hogy azt is Arany János írta.

Én a zizegő szalma illatát is érzem az utolsó előtti sorban, s a végtelen csendet is fel tudom fogni a tücsök ciripelésében, az utolsóban.

Petőfi és Arany. Milyen szédületes nyelvi szépségek és tartalmak hordozói! Mennyi gyönyört jelent műveik olvasása!

NÉPKÖLTÉSZETÜNK NYELVE: NÉPÜNK LELKE

A magyar nép lelki szépsége és erkölcsi tisztasága sehol sem nyilatkozik meg akkora mélységgel és lenyűgöző gazdagsággal, mint népköltészetünkben s mindenekelőtt népdalainkban. Nemzeti identitásunk mértékének legmegbízhatóbb tükrözője a mindenkori beszédünk és éneklésünk. Ennek egyik oka az, hogy számai visszanyúlnak legősibb létezési formáinkhoz és karakterünkhöz, a másik pedig, hogy a legőszintébb és legspontánabb formában fejezik ki milyenségüket. A már sztereotípnak tűnő kérdés vizsgálódásunk tárgyára is vonatkoztatható: énekeld el bánatodat vagy örömdetet, és megmondom, ki vagy, mit érsz!

Élő népdalainkban a dallam és a szó hatása olyan együttes erővel jelentkezik, hogy talán nem is volna szabad külön tárgyalni őket, de hát a legnagyobb zenei alkotásokat is szinte atomjaira bontva bogarásszák a szakértők.

Próbáljuk kicserélni népdalaink egy-egy szavát kevésbé oda illővel, elvész leggyönyörűbb dalaink esztétikai hatása, igazi értéke. Miért ne volna szabad annak a jelentéktelen látszatú kérdésnek a vizsgálata, hogy milyen szerepet tölt be a „rendületlenül” szó Vörösmarty Szózatában, vagy van-e különösebb jelentősége a „Bölcs Marun meséje” című Ady-versben a „Bajla buja asszony” jelzős szerkezetnek, vagy éppenséggel a benne található alliterációnak! A női szépségversenyeken az első impressziót és értékítéletet minden bizonnyal egy összbemutató adja, de él bennünk az a szándék, hogy indokoltan lássuk ítéletünk helyességét, s ezt csak a részletszépségek mérlegelése és egybevetése után tudjuk megnyugtatóan helybenhagyni.

Anyanyelvünk szépségében akarunk gyönyörködni. A természetes egyszerűség, az érthetőség és a szépség egységének jelenléte adja meg a lehetőségét annak, hogy népdalainkban is keressük ilyen irányú óhajunk teljesülését. Tekintsünk hát bele egyik legismertebb népdalunk nyelvi szépségeibe:

*Elmegyek, elmegyek,
hosszú útra megyek,
hosszú út porából
köpönyeget veszek.*

*Búval és bánattal
kizsinórozatom,
sűrű könnyeimmel
kigomboztattatom.*

*Fúdd el, jó szél, fúdd el
hosszú útnak porát,
hosszú útnak porát,
az én szívem bűját!*

Minden művészi alkotás egyénileg szól az emberekhez, és egyéneknek szól. Különbözőképpen reagálhatunk rá. Engem két gondolat ragad meg mindjárt a gyönyörű dal elolvasása vagy eléneklése után. Az első: valaki hosszú útra megy. A második: valakinek nagy a bánata. A második gondolat a fontosabb, mert ez az oka mindennek, ami a versben történik, ekörül forog minden. Azt tartom a legcsodálatosabbnak a versben, amit úgy fogalmazhatnánk meg, hogy „átfogó összefüggés”, egy csúnya idegen kifejezéssel: globális koherencia. Úgy van megszerkesztve, hogy minden mindennel összefügg, s a legkisebb része, egysége is egyetlen célt szolgál: egy nagy fájdalom érzékeltetését. Azt is hozzátenném, hogy valamilyen ösztönös cél érdekében. Ha elmondom, közlöm a bánatomat másokkal (meg merem reszkírozni: akár önmagammal is), ez már bizonyos megkönnyebbülést jelent. Ezért szoktunk nagy bánatunkban (vagy örömlünkben is) magunkkal beszélgetni.

Az első szakaszban óriási szerepe és ereje van a szóismétlésnek, mindenekelőtt a „megyek” ige háromszori előfordulásának. Nagyon hosszú és fárasztó útról van szó, amit a rogyantnak nevezhető ritmus is kitűnően érzékeltet, az ütemek 3+3-as, 4+2-es tagolódása:

*Elmegyek, | elmegyek
hosszú útra | megyek.*

A második sor 3+3 szótagra történő tagolódását nem tudnám elképzelni.

A „hosszú út” ismétlése után metaforikus képpel egészül ki az eddig látott útikép: olyan hosszú ez az út, hogy a pora már köpönyeg-vastagságúan rakódik rá a bujdosóra.

A második szakasz az elsőbe kapaszkodva továbbfejleszti a metaforikus képet (a köpönyeg már zsinóros és gombozott), de a bánat uralja most már az egész második szakaszt, hiszen a cselekvés okának, sőt eszközének van beállítva. Azért bujdosom el, mert bánatom van. A bánatommal zsinórozatom ki a porköpönyeget. A „bú” és a „bánat” egyazon fogalmat jelent, de szóismétlés formájában fokozott bánatot; a „búbánat” szó is több érzés hordozója, mint külön a „bú” és a „bánat”.

A „kizsinórozatom” és a „kigomboztattatom” műveltető ige képzői rendkívüli pattogásukkal a bánat keménységét, irgalmatlanságát sejtetik. Azt bizonyítják, hogy a prózai beszédben sivárnak érzett és lenézett szóalakok rendkívüli energiát kaphatnak a versben is különleges szerepvállalásukkal.

A befejező szakaszban az történik, ami sok más népdalunkban is: a természeti jelenségeket és erőket kéri fel a bujdosólegény bánatának, nehézségeinek legyőzésére. Itt a „fúdd el” szóismétlés erejével. A „hosszú út” megismétlése nemcsak a szemléletesség fokozására és a bánat nagyságának érzékeltetésére szolgál, hanem szerkezeti szerepe is van azáltal, hogy az első szakasz szavait ismétli meg: keretbe foglalja az elhangzottakat.

És még mindig nem mondtunk el mindent a „hosszú” szó értékeléséről. Az első és az utolsó szakasz második sorában a dallam legmagasabb pontját jelenti, s ezzel mintegy belekiáltja a versbe a bánat fájalmát.

Érdemes figyelni a „fúdd el” ige ízére, helyzeti erejére. Ha a „fújd el”-re cserélnénk fel, népi színezetét vesztené el a vers, hiszen nincs is más szava, amely kimondottan népi bujdosóra utalna. Legfeljebb a „jó” szó, amelynek népies-régies íze van itt, gondoljunk Balassi „jó” szerecsenlovára, vagy a kuruc versekben betöltött szerepére. Nagyszerűen érzékelteti ennek a szónak régies ízét legnagyobb nyelv művésznk, Arany János az V. László című balladájában:

*Jó Budavár magas
Tornyán az ércakas
Csikorog élesen.*

Ha nem népdalról volna szó, amit énekelnek, hanem csak egy népi versről, akkor is tökéletesnek éreznénk. Hát még ha énekeljük!

Zárjuk le esztétikai fogalmakkal az értékelésünket:

Azért tökéletes ez a vers, mert szerves egységnek érezzük, a tartalom-forma-egység tökéletes példájának. Ehhez a tartalomhoz ez a forma illik legjobban. Nem lehet hozzáadni semmit, de elvenni sem szabad belőle. Semmi hiányérzetünk nem támad.

Az a legelképesztőbb, hogy ezt a tökéletességet, ezt a rendkívüli hatást milyen egyszerű mondatokkal és mindennapi szavakkal éri el a népi költő. Ez az igazi művészet. Igaza volt Petőfinak, mikor azt mondta: „Akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs.” Ő is azáltal lett legnagyobb költőnk, hogy szinte a semmiből alkotott nagyot, de isteni sugallatra és Isten kegyelméből, hiszen a Ő képére teremtdtünk. Csakhogy ő a semmiből „mindent” létrehozott. Erre mi nem vagyunk képesek.

De tekintsünk bele népünk derült lelki világába is! Egyik legismertebb szerelmi dalunk így kezdődik:

*Tavaszi szél vizet áraszt,
Virágom, virágom.*

*Minden madár társat választ,
Virágom, virágom.*

*Hát én immár kit válasszak,
Virágom, virágom?*

*Te engemet s én tégedet,
Virágom, virágom.*

Van folytatása is, de én most ennyivel is megelégszem. Nem tudom, ki hogy van vele. Én nem tudok betelni ezeknek a soroknak a szépségével. Annyi kedvességet, gyöngédséget és bűbájosságot érzek bennük, hogy nem is merek hozzáfogni magyarázásukhoz.

De fáj is a szívem. Hogy tudtuk felcserélni ezeket a tökéletes szépségeket a semmitmondó, a lélekszenyvesztő rockénekekkel!

MUZIKA

A rohanó embernek nem sok lehetősége és kedve van hozzá, hogy a szavak keletkezésén, jelentésén, akusztikai szépségén elmélkedjék, különösen, ha nem is szakember a nyelvi kérdések megítélésében. A megélhetési nehézségek meghatározzák gondolkodásunk vonalát, s egyre inkább eltérítenek bennünket attól a természetes igényességtől, amit az anyanyelvünkkel, a nemzeti hagyományainkkal való törődés jelenthetne. Sohasem érte népünket annyi megtevesztő hatás, mint napjainkban, s bizony nagyon éberen kell őrködnünk, hogy a bomlasztó szándékú törekvések ne vezessenek nemzettudatunk további elsorvasztásához. Anyanyelvünk szépségeinek felismerése hozzásegít bennünket, hogy hűséges olvasói legyünk azoknak a költőinknek és prózaíróinknak, akik ezt megérdemlik, s ha ez bekövetkezik, az ő útmutatásukkal könnyebben felismerhetjük majd nemzetépítő munkánk mindennapi lehetőségeit.

Nemcsak mondataink tartalma és külső szépsége ébreszthet fel bennünk önmegbecsülési értékeket, (költőink egy-egy szép verse, sora), hanem szavaink szuggesztív ereje is. Ebben az erőben benne foglaltatik minden, amit életünk folyamán jelentett nekünk egy-egy szó, magában hordozva mindenkori tartalmi értékét, akusztikai szépségét. Az „anya” szó a határtalan jószág, a szeretet, az áldozatvállalás hordozója, s ha mindezt tudom, felismerem, és főképpen kinyilvánítom a viselkedésemben, emberi megbecsülésemet segítem elő vele: azt mondják rólam, hogy szülőtisztelő vagyok. A szó önmagában semmit sem ér - tulajdonképpen nem is létezik -, csak a szó és az ember viszonylatában lehet számolni vele. S ha nem kaptam volna annyi meg annyi szót s a felhasználhatóságuk törvényszerűségeit, én sem lehetnék ember, mivelhogy az gondolkodó lény, szavakban, fogalmakban gondolkodik, ebben különbözik az állatoktól. A szó az embernek köszönheti a létét, s az ember a szónak, hogy emberré lett.

Mindebből világosan kitetszik, hogy szeretnünk kell szavainkat, anyanyelvünk komponenseit, s nem árt, ha bekopogunk néha ablakunkon, hogy áldásos fogadtatásukban részesülhessünk.

Magam sem tudom, hogy miért, mitől és honnan indítatva: „muzsika” szavunk szépségén töprengök napok óta. Olyan kiszámíthatatlanul került előtérbe a tudatomban, mint amilyen kiszámíthatatlanok az álmokképek; olyasmiről álmodunk gyakran, ami nem is foglalkoztatott bennünket az utóbbi időben.

Ez a latin közvetítésű görög szó akár Ázsia szívében is megszülethetett, vagy Afrika valamely titokzatos táján, hogy a világ valamennyi pontjára eljutva örömet és bánatot, többnyire nemes érzelmeket keltsen az emberi lelkekben, szinte mindenki. Hogyne szeretném akkor, nekem így annyi gyönyört hozott!

A jelentése nem is olyan egyszerű... Mindenekelőtt: zene. Valamely hangszerezen előadott, főleg népi vagy szórakoztató zene, zenész. (Falu végén szépen muzsikálnak.) De a nem zenei hangok is lehetnek muzikálisak, ha a fül számára kellemes hangzásúak. Az erdő zsongásában nemcsak madárdal van, hanem méhzümmögés, légyzúgás, szárnyzuhogás és pókhálószővés is, és együttesen adják a világ legcsodálatosabb muzsikáját. Aztán van a szónak „hangszer”, „zeneszerszám” jelentése is. Parasztjaink és cigányzenészeink féltő óvatossággal szorítják hónuk alatt olyannyira szeretett „muzsikájukat”.

Ízlelgezzük kissé ezt a szót! Csemegézés ez a legjavából, mert a legtöbb szavunknak édes íze van, de lehet édeskés, émelygős, kissé fanyar, húzós, sőt csípős íze is, mint bizonyos gyümölcsöknek. A latin „musica” a románban „muzica”, a franciában „musique” (műzik), a mi nyelvünkben „muzika”. Gyönyörű hangzású szavak. A román változatot sejtelmesebbnek, a franciát fájdalmasabbnak, a magyart játékosabbnak, elevenebbnek érzem. A román szóban szitakötők szárnya vibrál finom lebegésben, a franciában csapott szárnyú madár szól esdeklő hangon. S a magyarban? Ragyogó ruhájú parasztlány ropja máris a táncot, jobbra meg balra fordulva, magasra ugró legénye magabiztos karjaiban. Mosoly és derű, olykor kacagás és sok-sok ígéret van ebben a szóban, amelyre nagyon de nagyon vigyázni kell, mert a magyar élet nem mindenkor velejárója, hiszen tudjuk, igen gyakran sírva vígad a magyar, történelme nem kényeztette el.

Muzsika. Ha hangtanilag vizsgáljuk a szót, egy mély, egy magas és ismét egy mély magánhangzó ugrándozik benne önféledten. Két felső nyelvállású hang után egy alsó nyelvállású következik, s akkor rendes, nyugalmi helyzetébe kerül a nyelv.

- Muzsika... muzsika. Figyelj csak, Zsuzsika! Tudod, hogy elveszlek! - Hány szerelmes vallomás hangzott már el muzsikaszó mellett.

De hogy kerültem én ennek a szónak a birtoklásához? Sohasem fogom megtudni. Az első hozzá való kötődésemet talán sejtem:

*Cini, cini muzsika,
Táncol a kis Zsuzsika.*

Ez a legrégebbi adat, amihez hozzáférkőzhetem. Kétségtől ez. Az édesanyám falujában hallottam, Gyántán. Nagyon kicsi voltam még. Ami a legfontosabb: igen gyakran hallottam ott ezt a kis táncoltató rigmust, mert az anyám falujában akkor minden harmadik, negyedik kislányt Zsuzsikának hívtak, a többi meg Juliskának, Piroskának, Esztikének, Erzsikének, Mariskának. Nem volt ott idegen hangzású név, hiszen magyar volt ott minden: a szürke szőrű tehén, a fehér mangalica, a fecskehasú meg a hosszú, göndör szőrű szalontai disznó is.

A következő kötődésem a szóhoz nemcsak vegyes, de igen ellentétes érzelmeket ébreszt fel bennem. Még mindig kicsi voltam, elemi iskolás, mikor az utcánk végében, a Brigyekocsmában tárkányi fiatalok táncoltak, mulatoztak. Nagyon élveztem a különleges ugrós táncukat, a viseletüket, s a muzsikájuk úgy bevésődött a fülembe, mint valami fülbemászó bogár, amelyről azt mondják mifelénk: ha sikerül bebújni az ember fülébe, többé ki nem jön onnan. Azon csodálkoztam, hogy képes az a paraszti muzsikos olyan gyorsan mozgatni, ugráltatni az ujjait, és még csak bele sem fárad. Egész délután figyeltem, tanulmányoztam a muzsikálásukat, s nagyon fájón hatott rám édesapám megjegyzése: „Ezek már elfelejtették, hogy az első világháború idején Brigye kocsmáros részt vett a tárkányi vérengzésben és

fosztogatásban.” A táncosok között bujkáló Tibi barátom sem sejthette még, a kocsmáros nálam egy évvel idősebb fia, hogy két évtized múlva, apját is túlszárnyalva, legnagyobb tömeggyilkosa lesz ennek a vidéknek, hiszen körülbelül száz főnyi remetei és gyantai magyar kivégzése az ő nevéhez fűződik majd. Így lett a varázslatos muzsika gyászzene számomra, valahányszor tárkányiakat láttam táncolni a hírhedt Brigye-kocsmában.

Apám nevenapján cigányzenészek muzsikáltak nálunk, János napján meg a szomszéd Vargáéknál, Sziszelákéknál évről évre. Akkor még nem volt a városkánkban rádió, talán a nagyobb városokban sem, de kevés olyan gyermeknapom volt, mikor ne találkoztam volna muzsikával. A hetivásárokon román népi zenészek muzsikáltak minden csütörtökön. Színes pántlikát kötöttek a hangszerükre, és úgy húzták a vonójukat, hogy nem is fogták le az állukkal azt a hetvenkedő muzsikát. Olyan vidám dalokat játszottak, hogy hallatukra kiugrottak a román parasztok a bőrükből, és utcáról utcára haladva ropták ugrálós, bokázós, tapsolós, bocskorverős táncukat. Nekem ezek a muzsikálások és táncok is nagyon tetszettek, és sokat kellett még aludnom, hogy megtudjam, Bartók Béla ezekért a dalokért járta a vidékünket, hogy minél többet összegyűjtsön belőlük, és világsikerre vigye őket.

De addig velem is történtek furcsa dolgok. Édesapám egyszer hegedűt vásárolt, még másodikos elemista koromban, és megbeszélte Varga Laci tanító bácsival, hogy muzsikálni tanít engem. Tiltakoztam kézzel-lábbal: nem fogok én tudni muzsikálni, nagyon nehéz dolog az; míg végül úgy megszoktam, hogy kisdíák koromban, vakációk napokon sokszor reggeltől estig muzsikáltam, csak akkor tettem le a csodálatos kis hangszert, mikor már minden erő kiment a kezemből. Laci bácsi meg azt is megtette unalmában, nem is egyszer, hogy leszaladt hozzánk: muzsikáljunk már egy kicsit abból a Pleyel-kottából, a nehezebbikből, amelyik a magasabb fekvésekben való jártasságot is megkövetelte. Duettek voltak.

Muzsika. Fülledt május elsejei éjszakákon éjjelizenét adtak a húgaimnak hozzám hasonló korú fiatalemberek, barátok, meg minden valamirevaló lánynak mások. Aztán meg én muzsikáltattam meg muzsikáltam annyi kislány ablaka alatt, különösen egyetemista koromban: Nagyváradon, Szegeden, Kolozsvárt, Nagylétán. A fél országot végigmuzsikáltuk.

Muzsika. Elhangzik még ez a szép szavunk olykor-olykor a rádióban, egy-egy kocsmában, de már csak úgy átszűrve veszem tudomásul. Átszűri a gyermekkorom, a fiatalságom, korábbi életem nosztalgiaja. Az erejéből sokat vesztett, de visszafogott szépségére, minél inkább öregszem, annál inkább vágyom.

Irodalmunk legzeneibb költőjének az erdélyi Áprily Lajost tartom. Hadd muzsikáljon hát Tavaszodik című versének szép hangzásával és ritmusával!

*Sáncban a hóvíz
könnyű hajót visz,
füstöl a fényben a barna tető.
Messze határba
indul az árva,
lenge madárka: billegető.*

*Titkon a Bükkben
moccan a rügyben
- mint csibe héjban - kandin a lomb,
s mintha a róna
kedve dalolna,
úgy muzsikál, muzsikál a kolomp.*

*Indulok. Értem.
Jól tudom: értem,
értem üzenget a zsenge határ:
„Szíved, a bomlott,
ócska kolompot
hozd ide, hozd ide, hozd ide már!”*

VIRÁG

A szavak együtt élnek velünk, nyomunkba szegődnek. Kevés szava van nyelvünknek, amely olyan hűségesen követné életvitelüket, mint a „virág”. Ha megszületünk, virággal kedveskednek édesanyánknak, s a megkeresztelésünk, a konfirmálásunk, az első áldozásunk, az iskolai ballagásunk, a házasságkötésünk, a mi gyermekünk születése: mind-mind virágajándékozással jár. A legtöbb virágot halálunk után kapjuk, nyilván komoly megfontolások alapján: aki végigjárta ezt a göröngyös, sok-sok veszéllyel és szenvedéssel járó földi életet, sok virágot érdemel. Igazságtévést azonban most sem várhatunk: azok kapják a legdrágább virágokat, akik az élettől is a legtöbbet kapták, s talán sohasem nyújtottak át senkinek igaz szívből néhány szál virágot.

Virág. Próbáljuk kiejteni ezt a szép szavunkat előbb hangosan! Úgy érzem, ebben a kiejtésben minden virágunk színe benne van: az első szótagban a magas „i” (vékonyságával és derűjével) a rikítóbb, a második szótag „á” magánhangzója (mélységével) a sötétebb virágszíneket juttatja eszünkbe. A sutgó ejtésben a szó és a fogalom áhítatosságát érzem. A pergő „r” a virágra hulló esőcseppek finom pergését is felkeltheti a szemlélőben. Persze mindez fantáziajáték, de mindenképpen kellemes szórakozás, és tiszteletadás rejtőzik mögötte. Szavaink megérdemlik, hogy felfigyeljünk rájuk, tudomást szerezzünk létezésükről.

Akár a zene vagy a művészet valamennyi ága, a szó is egyéniségünknek megfelelően hat ránk, sokszor alig megkülönböztethető rezzenések formájában. De óriási különbségek is elképzelhetők ugyanannak a szónak és hangnak a hatásában. Rimbaud például anyanyelve mássága miatt is rőt „i”-ről és szurok „á”-ról beszélt, részletesebben is kifejtve az említett hangokhoz való viszonyulását:

*„I!: bíborok, kihányt vér, kacagógörcs a keccsel
vonagló női ajkon, ha düh rándítja s mámor.”...
„Á!: bolyhos öv, mely a setét legyek faráról
csillog, ha szörnyű bűzt belepnek lomha testtel!”*

Senki sem vonhatja kétségbe Rimbaud újszerűségének jelentőségét, a tudat mélységéből fakadó költői képeinek jogosultságát, de korának dekadenciáját ugyanúgy sugallják ezek a képek, mint egyéni világának romlottságát. A költő is meghatározott korban él, mint minden ember, annak gyermeke valamiképpen. Mi más kor, más táj, más nép gyermekei vagyunk, „virág” szavunk egészéhez és magánhangzóihoz másképpen viszonyulunk. Rimbaud nagy elődje, Baudelaire is dekadens ízű címet adott híres verskötetének (A Romlás virágai), amely a világirodalom egyik legtökéletesebb kötete lett; a gyönyörű francia „fleurs” (virágok) szót lehangoló képzettársításban szerepelteti, de költői eszményét épp e kötet makulátlan szépségében találja meg. Korának romlottságától menekülve a virágok beszédében és a néma tárgyak szépségében keresi megnyugvását, végső menedékét.

De jó volna tudni, hogy viszonyult az őseink a virágokhoz! Mikor jutott el ahhoz a fejlettségi fokhoz, hogy gyönyörködni tudjon sokszínű szépségükben, édes illatukban. S a rovarok hogy érzékelik őket? Feltételezhető, hogy már nagy távolságból is meglátják kisebb-nagyobb fejecskéiket. Minő gazdagság ez is: némelyiknek sok-sok fejecskéje van, hogy kihívóbb, csalogatóbb legyen, s minél több látogatót vonzzon bűvkörébe. Na nem önzetlenül teszi a szép kis tünemény, hanem igen megfontoltan: fájának fenntartása érdekében. S az illata is nem arra való, hogy bebiztosítsa megmaradását? Micsoda illata van némelyiknek! A rovaroknak rendkívüli adottságaik vannak a felismerésükre. A rovarok haszonélvezői a virágoknak, s a virágok a rovaroknak. Mi emberek pedig mindkettőnek. Mondhatnám azt is: a világ minden szépségének. Szégyenkezmem kell: nem tartom méltónak magam ilyen nagy megtiszteltetésre.

A legrégebbi fennmaradt magyar versben már megtaláljuk a „virág” szót:

*„Világ világa,
Virágnak virága!
Keserűen kinzatul,
Vos szegekkel veretül.”*

Nem is akármilyen formában találjuk itt a kedves szót, hanem metaforás funkciójában: a fájdalmas Szűzanya a virággal azonosítja megfeszített Fiát, s a virágok között is Ő a legszebb virág, a virágok virága.

Az 1500 körül keletkezett Soproni virágéneknél - sajnos - nem ismerünk régebbi magyar virágéneket. Íme:

*„Virág, tudjad, tőled el kell mennem,
És te íretted kell gyászba öltözmem.”*

Öt évvel lehet fiatalabb a Körmöcbányai táncszónk:

*„Szupra aggnő, szökj fel kabla,
Haza jött firjed, tombj Kató!
A te szíp palástodban,
Gombos sarudban:
Haja haja virágom.”*

1506-ra tehető ez a kis fohászkodás:

*„Édes anya, bódog anya,
Verág-szülő szíz Mária!”*

Virág, virág, virág. Mindenütt „virág”.

A Júlia köszöntéséről szóló híres Balassi-vers 3. szakaszában két virágmetaforát találunk:

*„Én drágalátos palotám,
jóillatú piros rózsám,
Gyönyörű szép kis violám.
Élj sokáig, szép Júliám!”*

Az egyik elsőosztályos irodalomkönyvünk így magyarázza ezeket a sorokat: „Az ún. virágmetaforáknak - a közhiedelemmel ellentétben - semmi közük még ekkor a népköltészethez; a jobbágynak nemcsak virágénekeik, de még virágoskertjük sem volt akkoriban.”

Minekfolytán a következőket merjük megkockáztatni:

- A nagyságos és méltóságos asszonyoknak sem volt virágoskertjük? S ha volt, ugyan ki kapálta meg gyomlálta: a nagyságos és a méltóságos asszony?
- A Soproni virágéneket fél évszázaddal Balassi születése előtt jegyezték fel nekünk. Ez nem számít támpontnak?
- Ki tudná számítani hozzávetőlegesen az elmélet írója, hogy az utcákon, a kertekben, az illatos réteken és erdőkben hány virággal találkozott naponként (évenként, életében) a jámbor jobbágy?

*„Tavaszi szél vizet áraszt,
Virágom, virágom.*

*Minden madár társat választ,
Virágom, virágom.*

*Hát én immár kit válasszak,
Virágom, virágom?*

*Te engemet s én tégedet,
Virágom, virágom.*

*Zöld pántlika, könnyű gúnya,
Virágom, virágom.*

*Mert azt a szél könnyen fújja,
Virágom, virágom.*

*De a fátyol nehéz ruha,
Virágom, virágom.*

*Mert azt a bú nyomdokolja,
Virágom, virágom.”*

A legtöbb virág a réteken, a dombokon és az erdőkben van. Utánuk a magyar népdal következik.

*„Rám ezer virággal
Szórtad a tavaszt,
S égi boldogsággal
Fűszerezted azt” -*

írta Csokonai. Csak a nagy költők képesek ilyen hatásos virágkompozíciókat beépíteni verseikbe. A természet valóban virágokkal szórja tele a réteket, az erdőket, az egész határt a tél elmúltával, ebben nincs semmi rendkívüli; de abban már igen, ahogyan eggyé szippantja egymást a virág és a tavasz: a virág a tavaszt, a tavasz a virágot. Egylényegűvé válnak, szétválaszthatatlan egységet alkotnak. Ez lenne a strófaszerkesztés első mozzanata, a szemnek szóló képiség. A második újabb érzékszervek közrejátszásával gazdagítja az egylényegűséget, a fűszerek illatával és ízével, de már a megelőző sorok csörgő patakjai is elindítottak egy hallási képzettársítást. S mindez csak külső kép, formai elem a másodjelentés érzékeltetésére: a tavasz minden áldása áradt a költőre a szerelem birtoklásának tudatában; égi boldogságot érzett, olyan üdvözlést, mint Petőfi a „Minek nevezzelek?” versének csókhatásában.

A „virág” szavunk összetételben is igen hatásos lehet, szép szavaink egész sorát hozta létre elő-vagy utótagként: virágének, virágeseő, virágfűzér, virághímes, virágkor, virágnyelv, virág-rege, virágszőnyeg, virágvasárnap, kardvirág, szóvirág, hírvirág, hóvirág, jégvirág, gyöngy-virág... Szébbnél szebb szavak, tessék választani!

Szülőföldem, Belényes környékén kedves tehenét igen gyakran Virág névvel tiszteli meg a magyar paraszt, s nem új keletű a Virág leánynév sem (Móricz Virág). Egy 1237-es keltezésű oklevél már megemlíti a Virágos családnevet is. Virág Benedek is büszke lehetett szép hangzású családi nevére.

Több nyelvészünk szerint „virág” szavunk ugyanabból az ismeretlen eredetű töből származik, mint a „virít”, „virul”.

Egy román költő, Dimitrie Anghel a legtöbb versében virágimádatát fejezi ki.

A tüdőbajban szenvedő Tóth Árpádot naponként foglalkoztatja a halál gondolata, s ha már nem tud szabadulni tőle, arra törekszik, hogy megszelídítse. Egy „áldott” nyári sétán szokásos csontváz képében jelenik meg előtte, de sikerül távol tartania magától. Időleges diadalát egy pipacssal együtt ünnepli meg:

*„Nem tudom. Csak érzem,
Hogy most e megáldott
Nyári délutánban a
Halál is megállott.

Nem jön felénk. Valahol
Ledült heverészve,
S míg csontajkát csiklándja
Szellők édessége,

Bordái közt bebókol
A reves homályba,
S kigyúl, mint egy piros szív,
A pipacs virága.”*

Így lesz a virág a győzelmes Élet szimbóluma.

A szerelmi vallomásokat virágcsokrok küldése vagy vitele előzi meg és követi, esetleg egybeesik vele. Tulajdonképpen minden virág átnyújtása valamiféle vallomás: a barátságé, a megbecsülése is. De mit tehet a költő, ha úgy kell kedveséhez mennie, hogy nincs virága? Áprily Lajos így segített magán:

*„Ne haragudj. A rét deres volt,
a havasok nagyon lilák,
s az erdő óriás vörös folt,
ne haragudj: nem volt virág.

De puszta kézzel mégse jöttem:
hol a halál nagyon zenél,
sziromtalan csokrot kötöttem,
piros bogyó, piros levél.

S most add a lelked: karcsu váza,
mely őrzi még a nyár borát -
s a hervadás vörös varázsa
most ráborítja bíborát.”*

(Ajánlás)

SZÜLŐFÖLDÜNK NYELVE

Szerencsétlen és nyomorult embernek mondom én azt, aki csak önmagáért él, és nem érzi magát valamely néphez, földhöz tartozónak. Pedig vannak ilyenek elég sokan. Köztünk, magyarok között is. Akik sohasem ejtették ki ezt a roppant egyszerű mondatot: magyar vagyok. Nem is kívánom én, hogy álljanak ki a városuk vagy a községük főterére, és verdessék a mellüket; de úgy ritkán, néhányszor az életben szálljanak magukba, s ha suttogva is, ha szobájuk sarkában meghúzódva is, mondják ki legalább önmaguknak: igen, én is magyar vagyok, s az maradok az utolsó szívverésemig. Népem hűséges tagja. Ugyan ki tudná elmondani, hogy mikor kezdődik el népi hovatarozandóságunk kialakulása? Nem is lehet. Mert annak gyökerei a tudatvilágon túlra, az ösztönösség állapotába nyúlnak vissza, mikor még nem is értjük, csak sejtjük édesanyánk szavát, s aztán alapérzésünknek napról napra újabb és újabb hajtásai nőnek ki, amelyek a tudatosság ágaivá növekednek. Népi mivoltunk első nekirugaszkodásai minden bizonnyal akkortájt alakulhatnak ki, mikor eltanuljuk anyanyelvünk kezdetlegesebb szavait, és élni is tudunk velük.

Még nem tudtam kimondani a nevemet - Jóska -, csak azt rebesgettem idétlenkedve, hogy Onka, de már ezzel is hovatarozásomat érzékeltettem így vagy amúgy: Onka kér valamit - élelmet, vizet, le akar szállni a gyerekágyból -, s azoktól kéri ezt, akikhez tartozik, s akik hozzájuk tartozónak érzik és tudják Onkát. Már anyanyelvünk első szavai is elkötelezettséget jelentenek egy sokkal nagyobb és szélesebb közösségben, amelyet magyar népnek neveztek el.

Nagyon kicsi lehettem még, amikor naponként felfigyeltem a házunk előtt elhaladó körös-tárkányiakra, akik teheneiket vagy ökreiket hajtva ilyen állatterelő szavakat kiáltottak: „Csa, Jámbor! Hojc, Miska!” Magyarul szóltak szürke, magyar fajta állataikhoz, minden bizonnyal ősmagyar szavakkal. Megszerettem őket: embert, állatot, szekeret mindenestől. Melyik gyereket ne érdekelné egy ilyen látványos fogat? És nemcsak az, hanem a vele kapcsolatos beszéd is, az otthon sohasem hallott szavak. Később megtanultam az értelmüket is:

- Csa, Jámbor! - Ez azt jelentette: jobbra térni az útkereszteződésnél.

- Hojc, Miska! - Balra térni ugyanott.

- Csá bé! - Előre figyelmeztetés: betérés lesz jobbra, a ház felé.

- Hojc bé! - Ugyanaz, ellenkező irányba.

- Csá bé héjk, ide héjk! - Betérni jobbra, a kapuba.

- Hojc bé héjk, ide héjk! - Betérni balra, ugyanoda. Gyantán pedig, édesanyám szintén Árpád-kori falujában ilyen beszédet hallottam:

- Hallad, Lajas! A baltát te tevéd ee, nem ín!

Szülőföldem a-zó és í-zó nyelvjárásának szavaiba belebotlottam később is, s csakúgy a szavaim lettek, mint az otthon hallottak, a szavak segítségével pedig eljutottam oda, hogy magaméinak mondjam a tárkányiakat és a gyantaiakat, minden környékbelit.

Ma már teljes bizonyossággal tudom, hogy szülőföldem magyar népe elsősorban a nyelvével kötötte le minden különös iránt fogékony gyermeki fantáziámat. Rengeteg szavukat, beszéd-foszlányukat rögzítettem, mint az érzékeny magnószalag, és soha semmi sem fogja őket kitörölni az emlékezetemből. S ami a legérdekesebb: még mindig a kuriózum erejével élnek bennem. Borsószik a hátam, ha eszembe jutnak ilyen nagyon régi paraszti mondatok:

- Huá mennek kentek a furkavillávaa? Mit dilelnnek?

- Kurumpírt lóskávaa.

A szavak majdnem mindegyike sok évszázados múltra tekint vissza. A „huá” (hova) megőrizte Árpád-kori zártabb formáját; olyan, mint sok nyelvemlékbeli szavunk: higy (hogy), lütt (lett), ozut (azt), és így tovább. A „dilelnnek” (ebédelnek) nemcsak í-ző volta miatt érdekes, hanem azért is, mert már a gyermekkoromban csak Köröstárkányban volt használatos, az egyik legelzártabb falunkban. A „kurumpír” (krumpli) ékes bizonyítéka annak, hogy nyelvünk mennyire nem szereti a mássalhangzók torlódását, és milyen érdekesen kibúvik alóla, mai nyelvünk pedig épp a torlódásos formát használja. A „-val” eszköz-, illetve társhatározói ragot is ősi formájában használták még gyermekkoromban (-va, -vaa), a tárkányiak inkább a hosszabb változattal. Gyantán is találkoztam vele.

Szerfölött érdekesnek tartom a „furkavillávaa” ugyancsak tárkányi szót, mert előtagja, a „furka” az utótag jelentését duplázza meg románul (furca: villa). Olyan eset ez, mint szláv viszonylatban a „felebarát” ikerítés.

- Hát magik kicsidáha (kicsodához, kihez) mennek? - kérdezte tőlünk egy idős tárkányi, mikor szüretre voltunk hivatalosak édesapámmal.

Ha már a nyelvi szépségeket ízlelgetjük, engedtessek meg, hogy egy kis kerek szöveggel is érzékeltessem tárkányi parasztjaim ízes beszédét. Egy nyúlfarknyi betyártörténetet ismertetek az eredeti kiejtés megőrzésével:

CSIRCSÉL MEG A PARASZTASSZANYAK

Eccee Csircsél tanálkaza két szeginy parasztasszannya a mérági útan. Egy kaska tajás vala mindegyikné. Beszilgetve jüvének.

- Ha elinkbe jünne mas Csircsél, micsinálná? - kérdé az egyyk.

- Csak nem ette meg a fene, hagy fínyes nappaa jüjjik!

Csircsél maghallá, meg is kirdé tülük:

- Ismeritek tik Csircsél?

- Mink nem - felelék azak.

- Mégis sziggyátak. Pedig hallátak, hagy Csircsél a szeginyek baráttya. Csak a nagygazdákat bántya. Ezé mast esszeterem a tajásatakat.

Háttaa farditá üket, és az esszes tajást a fenekikhe vágá, az árát ügyesen betevé a kaska fenekibe, a pappir alá. Azak athan megtanálák.

Csircsél semmit se véve ee a szeginyektü, pártfagalta vala üket.

Ezt a történetet Erdei (Buntóka) Mihály bácsi mondta el nekem 1957. október 20-án. Akkor 94 éves volt. 1887-ben szerelt le, és a következő évben nősült Fenesre, addig Tárkányban lakott.

A népi szólások mögött apró történetek lappangnak, egy-egy anekdota. Kisnyégerfalván hallottam az 54 éves Tenkő (Szőr) Jóska bácsitól - ugyancsak 1957-ben az alábbi érdekes esetet:

Az öreg Csapó Mihály elhatározta a feleségével, hogy elmennek az erdőbe fáért. De hogy egyébre is teljék a napból, úgy döntöttek, hogy már kora hajnalban elindulnak.

Alig múlhatott hajnali egy óra, a két öreg talpon volt. Befogták a teheneket, felrakták a lámpásokat, elindultak.

Már nagyon messze lehetek fenn a hegyen, mikor Csapó Mihálynak eszébe jutott, hogy még rá se gyűjtött.

- Na hun a dohány, asszony? - fordult a hitvese felé, nem gondolva arra, hogy a dohány létét illetően tagadó választ kaphat.

Az asszony belesápadt a kérdésbe. Átkutatta magát, mintha nem tudná hirtelenében, ugyan hova is tette azt a dohányt, pedig de jól tudta, hogy nincsen sehol.

- A dohány? - kérdezte fogfájós hangon. - Nincs, úgy látom, nincs, Mihályom.

- Hát akkor hoj, Buzsor! vezényelte az öreg - Hazamegyünk a dohányér!

A tehenek megfordultak, az öreg kiaprózott nekik kettőt-kettőt dühében, az asszony pedig egy szót sem mert szólani. Azóta is él a szólás Kisnyégerfalva környékén:

- Fontos neki, mint Csapó Mihálynak a dohány.

Szülőföldünk.

Milyen szép magyar szó ez is. Az előtagja a „szül” igéből keletkezett, ugor eredetű, s rokon hangzású alakja megvan a vogul nyelvben is. Az a szülőföldünk, amely befogad bennünket megszületésünk pillanatában, amely először hallja meg síró szavunk. Az első sírásunk neki már szó is, mert tudja, mit mondunk, mire van szükségünk. A nap éltető erejére, fényére, hogy ne botorkáljon tekintetünk riasztó sötétségben, hanem megnyugvást találjon. Balzsamos levegőre, hogy tudónk táguljon, erősödjék napról napra, s vigye el az oxigént minden porcikánkba. Füvekre, virágokra, fákra, a levegőt tápláló kellekre.

A szülőföld búzát ad, hogy kenyérünk legyen, állatokat nevel, hogy húst ehessünk, tejet ihassunk. Madárdallal szórakoztat, hogy esztétikai érzelmeket keltsen bennünk. A tenyerén hordoz, mikor első lépéseinkkel kísérletezünk. Azt mondjuk, fű, fa, hogy a „mama” és a „tata” után szókinsünket tovább gyarapítsuk. Szavaink rohamosan szaporodnak, mondatokba fűzzük őket, s létrejön az anyanyelvünk: az anyánktól elsajátított beszélő képességünk, ami megkülönböztet bennünket az állatoktól, minden más élőlénytől. Már azt is tudjuk, mi az édes, a savanyú meg a keserű, hogy megtanulhassuk idővel, mit is jelent az édesanyánk, az édes anyanyelvünk, az édes hazánk.

Akik szerencsésebbek voltunk, a magyar faluhoz kötődünk. Nekünk megadatott, hogy édes anyanyelvünk sokkal régebbi állapotában is gyönyörködjünk.

ÉLET

Egy nyelvészünk harminc külföldi véleményét gyűjtötte össze arról, hogy melyik a tíz legszebb magyar szó, előre megadott szókészletből. A válaszadók egy része tudott kissé magyarul, a többi nem. Mind a két csoport bevette tíz legszebb szavunk közé az „élet” szót is.

Vajon mi a szép ebben a rövid szóban? Mindössze két szótagból áll. Egy háromszótagú szónak már nagyobb esélye lehetne a szépségversenyen, mert több hangszínbeli változatos-

ságot, látványosabb hanglejtést mutathatna ki, s talán több zeneiséget is. Bár az utóbbit kétkedem, mert például a „zsong” szavunk is egyszótagú, s mégis annyi zeneiség hordozója, hogy Tóth Árpád egyik Verlaine-fordításában kulcsszerepet tölt be.

Nos, ne kerüljessük a kérdést! Az „élet” szónak az igazi szépsége maga az élet. Él ez a szó, ha kiejtjük. Verstanilag egy trocheus, magyarul úgy hívták régen, hogy „lejtí”. Az élet táncát lejtí ez a szó. Első magánhangzójának finom lágyágában (é) benne van az élet édessége, a második, magánhangzója pedig (e) az élet frissességét tükrözi. Élet! Olyan jó ezt a szót kiejteni!

Kedvem támad, hogy hasonló hangzású szavakat keressek mellé, mondjuk: élet, éled, véled, téged, éget. Éled az élet. Véled az élet (a legszebb). Téged az élet (nekem rendelt). Éget az élet (forrósága, fiataltsága).

De miért ne folytathatnám! Édes az élet. Ékes az élet. Mézes az élet. Mindenképpen: szép az élet.

Szóösszetételekben is vizsgálom, mérlegelem:

Gyermekélet. Olyan gyönyörű, mint amilyen az enyém volt? Akkor fantasztikusan szép ez az élet, könyvet is írtam róla, muszáj volt, az emlékeim nem hagytak nyugodtan.

Legényélet. Istenem, de szép volt! 46 éves koromban nősültem meg, de erről most nem írok. Őszintén szólva: nem merek.

Leányélet. Milyen szép lehet! Tisztán és vágyakozással elképzelni egy mesés életet, hogy jön egy királyfi tán, s tündérorszáig meg sem állunk.

Házásélet. Erről viszont írok, mert Istennek tetsző dolog. Meg aztán neki köszönhetek mindent. A házásélet szépségét, keservét, a három gyermekemet, a forró éjszakákat, a nyugodt éjszakákat, a gyermeksírást-okozta álmatlan éjszakákat, s ha mindezt összeadom: a tartalmas életemet.

Előtagként is él ez a szó sok összetételben. Csak egyet említek meg:

Életkedv. Vajon az egészségesek vagy a betegek tudják-e jobban ennek a szónak az igazi értelmét? A mindig szabadon élők, vagy a börtönből épp most szabadultak? Meg mernék rá esküdni, hogy mindkét esetben az utóbbiak. Harmincéves koromban egy szanatóriumban senyvedtem, nem sok remény volt megmaradásomra, de becsületbeli kötelességnek tartottam, hogy minden orvosi utasítást szigorúan betartsak, mert pedagógusi minőségemben példát kellett mutatnom a többi betegnek. Egyszer megállapították az orvosok, hogy javulok, s hónapok múlva már azzal biztattak, hogy nemsokára ismét taníthatok. A reggeli napsütésekkel is üzent nekem az élet, s üzent az Isten is, és van merszem kijelenteni: olyan maximálisan éreztem akkor az élet szépségét és értelmét, mint senki az egészségesek közül. Ugyanúgy éreztem akkor is, amikor nyugati presszióra szabadon bocsátottak minden politikai elítéltet Romániában, engem is.

Érdemes néhány szó szerkezetben megvizsgálni dédelgetett szavunkat:

Lelki élet. Érzelmi élet. Milyen szép lehetett a romantikus korban a barátság, a testvériség, a rokonság érzése, amikor még életérzésként jöhetett számításba, s a vendéget is nem kidobták, hanem öleléssel vezették be a házba.

Védett élet. Talán nem is volt ilyen. Az emberek nyugodtan és félelem nélkül közlekedtek az éjszakában? Nem gyilkoltak meg négymillió magzatot Magyarországon harminc év alatt? El lehet hinni, hogy valamikor Isten áldása volt a gyerek? Hogy még a kutyánál is sokkal, de sokkal többet jelentett?

Az operettben a rongyos életről énekelnek, de tudják, hogy annak egyetlen foltja is többet ér minden ruhakölteménynél.

Beszélhetnénk még a nemzeti, a tudományos, a túlvilági életről is, amelyek szintén a legfontosabbak közül valók, de akkor sohasem jutnánk el vizsgálódásunk végéhez.

Mennyi változatát, mennyi szépségét láttuk tehát az „élet” szónak ebben a néhány megvilágításában is! Érdemes ezeken elgondolkozni. Persze van téves élet, kétes élet, rémes élet, front-élet, vétkes élet, szennyes élet is, de ne mocskoljuk be legalább mi ezt a szép szavunkat, s nézzük meg inkább, hogyan éltek vele a nagy költőink, milyen hatással volt lelkiviláguk alakításában.

Madách a célirányos életet tartotta a legszebbnek. Sík Sándor az adakozót, Reviczky az élethan-
gulatokkal is megelégedett volna. Dsida Jenő - úgy tetszik - már minden szépet kiénekelt róla,
de még mindig tud hozzáadni szépségéhez valamit: a költői élet a legszebb a világon. (Balassit
juttatja eszünkbe, aki a végvári életben látta az élet igazi értelmét). De figyeljük csak Dsidát:

*„...Csodaszép, csodaszép ez az élet!
semmi se múlja felül. Légy csonka, beteg, nyomorult bár,
mégis öröm szippantani fényt, levegőt, vakon is kéj
megtapogatni a nap tüzes arcát. Százszor, ezerszer
szép, ha emellett még fiatal költő is az ember.”*

Áprily mások arcáról is képes leolvasni a hosszú élet vágyát:

*„Az asztalnál egy pesti lap mögött
jó nagytata borozgat és köhög.
És imbolyog, mint induló hajó:
ó élni, élni, élni volna jó!”*

Nekem legjobban Ady vallomása tetszik az életről. 1903-ban Párizsba készült, s egy cikket
közölt a Szilágy című lapban, ebből idézek kivonatossan:

„Nyolcadik esztendeje már, hogy járom a kiszabott utat. A régi ellágyulások elmúltak
már tőlem. Vallom és hirdetem, hogy nincs értékesebb, hatalmasabb és szebb, mint az
élet. Mindig szép és mindenütt. Fetrengett a lelkem sokszor porban is, sárban is. De
mindig új és új magasságai jöttek az életnek. Az élet szent, szép, hatalmas és értékes
valami. A sárban is szép, a szűzhavasi tetőn is. Mert mélység és magasság az élet.

Nem siratok a múltamban semmit. Még a csúnya, bormámoros éjszakákat sem, melyek-
be fiatal vérem örült lüktetése kergetett. Semmiféle életben nincs szégyelni való. Pénzt,
polgári módot, borostyánt nem hajsoltam. Csak önmagamot akartam megtalálni, s ma
úgy érzem: büszke, szabad és bölcs vagyok. Óh, hogy nincsenek itt a régi falak, hadd
mondanám ezt el nekik... És elmondanék még sok mindent. Háládatos lélekkel. Soha
nem fogyott a lelkem melege, hogy innen elkerültem. A leányok és asszonyok, kikért
áhítoztam, szebbek voltak más leányoknál és asszonyoknál, mert alakjukat besugározta
a lelkem... Ha szerettem, nagyon szerettem. Ha gyűlöltem, nagyon gyűlöltem. Ha szen-
vedtem, nagyon szenvedtem. Ha zuhantam, iszonyút zuhantam. Éltem... És nincs más
igazság, mint az élet.

...Az élet nem tör össze senkit. Mindenkinek annyit ad, amennyit el tud fogadni. Ha
nekem majd kevesebbet fog adni, mint amennyit most remélek, az nem lesz igazságtal-
anság. Kevesebbhez volt jussom és erőm.

...Minden bölcs és törvényszerű az életben. A köd is.”

Jó, ha tudjuk: amikor ezt a vallomást írta, még nem volt beteg, még nem ismerte Rienzi
Máriát. De már 1903-ban megérezte: kevesebbhez lesz jussa és ereje.

SZERELEM

Hogy is mulaszthatnánk el ennek a szép szavunknak a vizsgálatát, mikor az „Isten”, a „haza” és a „család” szavak mellett ez az egyik legnemesebb tartalmat hordozó szavunk. Igaz, hogy sok esetben a kiismerhetetlenséggel társul, önmagunkat is megtéveszthet hirtelen fellángolásával, de igazi értékét épp az adja, hogy nem mutatkozik meg mindenkinek, csak az arra érdemeseknek.

Anonymusi előfordulása ellenére ismeretlen eredetű töből véljük származtatni, finnugor és árja eredete nem bizonyított.

Értelmező szótárunk olyan szépen határozza meg a „szerelem” szót, hogy már nem is tűnik száraz tudományos szövegnek: lélekemelő indítékúnak érezzük. Olyan érzelem, amely, „főleg a szeretett személy iránti vágyakozásban, a hozzá való ragaszkodásban, az ő eszményítésében és az érte való önfeláldozásban v. odaadásban nyilvánul meg.”

Ugye milyen szép meghatározás? Az ősi szemérem megnyilatkozását, a népi erkölcs tükröződését, Petőfi vallomásának sugárzását vélem felfedezni soraiban.

Sokan azt mondják nyelvünkről, hogy színtelenné teszi az „e” hangok igen gyakori előfordulása. Van ebben igazság, de a magyar fül észreveszi, hogy ezek a hangok nem egyformák, hanem finom árnyalatok érzékeltetői.

Szerelem. Két nyílt és egy zárt „e” hang található benne, s ha figyelembe vesszük a mássalhangzók változatosságát, igazán sokszínű szónak könyvelhetjük el. A zönge nélküli spiráns „sz” sejtelmességet, a pergő „r” élénkséget, a folyékony „l” lágytságot, a nazális „m” franciás előkelőséget érzékeltet.

Szerelem. Ha suttogva ejtjük ki, annyi vallomásosság, átszellemültség társul hozzá, és olyan természetes derű, hogy őszinteségében nem is volna szabad kételkedni. Ha megérezhetné ezt minden magyar ember!

Nem is olyan régen diákok társalgását figyeltem meg. Tanult, illetve tanulásra fogott fiatalok „elmés” szóváltását. A legnagyobb „hatással” annak a göndör hajú legénykének a viselkedése volt rám, aki a nála jóval szebbnek mondható leánykának (hosszas és nyilvános csókolózás után) ilyen szavakkal hálálkodott: Ó ne bolondozz már! Látod, milyen hülye vagy? (Negyven évvel ezelőtt kezét csókolt volna neki, hogy álljon szóba vele.)

Gondolataim évszázadokra repültek vissza, és Balassi Bálintnál kötöttek ki, aki korának egyik legvagányabbjaként is így köszöntötte rég nem látott kedvesét: „Egészséggel, édes lelkem.” Drágalátos palotájának, piros rózsájának, gyönyörű szép kis violájának nevezte őt, és el nem mulasztotta a térdet-fejet hajtó megtisztelést. Nagy kortársa, Shakespeare is (aki a legénykénkhez viszonyítva mégiscsak valaki volt) ilyen szavakat gyűjtött csokorba kedveltjének udvarlásként:

*Az vagy nekem, mi testnek a kenyér,
s tavaszi zápor fűszere a földnek.*

A legkedvesebb, legártatlanabb képét a szerelmes ifjúnak s magának a szerelemnek Petőfi rajzolta meg, akinél soha senki sem írt nagyobb tisztelettel a nőkről:

*A szerelem, a szerelem,
A szerelem sötét verem.
Beleestem, benne vagyok,
Nem láthatok, nem hallhatok.*

*Őrizem az apám nyáját,
De nem hallom a kolompját.
Rá-rámege a zöld vetésre,
Hej, csak későn veszem észre.*

*Telerakta édesanyám
Eleséggel a tarisznyám.
Elvesztettem szerencsésen,
Lesz módom a bűjtölésben.*

*Édesapám, édesanyám,
Ne bízzatok most semmit rám,
Nézzétek el, ha hibázok -
Tudom is én, mit csinálok!*

Petőfi érzi a „szerelem” szavunk szépségét, ezért ismétli meg kétszer a címben és háromszor a vers elején.

Mindenképpen a szerelmi érzés megszületését, s főleg a költő vágyakozását érzékelteti ez a vers, amelyről azt is mondhatnánk, hogy csak költői játék a népdalok formájában, ha figyelmen kívül hagynánk Petőfi mindenkori lírai beállítottságát és rendkívüli temperamentumát. Csakhogy az ő lelkvilágában egyszerre adott a haza földjének és népének, az emberiség szabadságának a szeretete is, amelyeket úgy raktároz el, mint a föld belseje a nap sugarait, s törvényszerűen kell kitörnie ekkora lávamennyiségnek hol a szerelmi, hol a hazafias, hol a természeti érzés kinyilatkoztatásában. A poeta natusok természete ez, akik nem tudnak mesterkéltén érezni, gondolkozni, élni. Az ő költészetük a legőszintébb és legátéltebb.

A mi szerelmi líránkról általánosságban is kimondható, hogy őszinte líra, mert vagy népünk tiszta lelkületében gyökerezik, mint Csokonai és Petőfi költészete, vagy a teljesülhetetlen és makulátlan vágyban, mint Vajda, Juhász Gyula s talán Dsida Jenő lírája, vagy a megtalált szerelemből adódó boldogság kinyilatkoztatása ez a költészet, például Babits és Tóth Árpád esetében. A nagy kívülálló, Ady meg éppen nem vádolható az őszinteség hiányával, mert ő aztán a kíméletlenségig őszinte.

A szerelem szépségének és nagyszerűségének rajzában kétségkívül Babits is az élenjárók sorában áll, aki a női test részletszépségeit is a nagy klasszikusokra jellemző fegyelmezett-séggel és gyönyörködéssel rajzolta meg Énekek éneke című versében, Salamon király könyvének ihletettségével:

*Szép vagy, ó szerelmesem, szép! Lábadat saru díszíti, ritka drága gyöngyű;
tomporodnak kerülete mint a mesterek kezéből kikerült kőöntvény.*

*Lábadszára mint aranyszín fundamentumon szökellő karcsú oszlop, márvány;
a te két emlőd nyugalma mint a liliummezőkön legelő két bárány.*

*Köldököd mint illatozó olajok nyomától síkos szép kerekded csésze;
hasad mint a zafírokkal rakott elefánttetemnek drága tündöklése.*

Így hömpölyög a mondanivaló a továbbiakban is, befejező sorai pedig a következők:

*No szerelmem, gyere menjünk a mezőre, illatoznak künn a mandragórák,
már a szőlő is virágzik, s kifakadtak ajtónk előtt a gyümölcsöző fák.*

Méltó ez a nemes hangvétel Babits költészetének súlyához és emelkedettségéhez, minden sora úgy csillog, mint a közszemlére kitett legfehérebb márvány. A ridegségét érzem a legfensége-

sebbnek, már-már szentnek, ha nem tudnám, hogy Babits a fegyelmezettségében is mennyire lírai tud lenni, s miképpen hódol korát meghazudtoló lovagiassággal egy csöppnyi női kéz előtt is. Eldönthetetlen, hogy a „Játszottam a kezével” című versének melyik a legszebb része. Az egészet érdemes idézni:

*Még most is látom a kezét,
hogyan ágazott az ujja szét,
oly szeliden, mint ágtól ág,
vagy halkán elvált őt barát,
kik váltan is segítgetik
egymást egy messze életig.*

*Még egyre látom csöpp kezét:
úgy dolgozott, mint csöppke gép
a himzőtűvel vánkosán:
tündérfogócska - igazán -
s hogy gyenge ujját meg ne szúrja,
arany gyűszűt viselt az ujja.*

*Ó álmodom már csöpp kezét,
kerek a halma, völgye szép:
a völgye selyem, halma bársony:
ó gyönyörű táj! ó csodás hon!
Ott jártak szomjas ajkaim:
arany homokon beduin!*

*Nem vágy, nem álom, hanem emlék:
jaj milyen rég volt az a nemrég!
Tíz gyenge ága nyúlt felém,
és én ízencént tördelém:
ó arany ágnak arany íze,
arany fa arany ízű méze!*

*Hát a köröm, a kis köröm!
Mennyi szépség, mily öröm:
üveges kép selyemkeretbe,
melyre a hajnal van lefestve,
vagy piros ablak méla estén,
vagy rózsárc egy gyenge testen.*

*Mert tündértest a pici kéz,
mely rózsás-meztelen ígéz,
s a hely, hol összeömlik ága,
mint csöpp csípő hajlása, drága,
vagy ujja láb és íze térd,
s akkor hogy arca hol? ne kérdd,*

*mert tündértest a kicsi kéz,
mely arca nélkül is egész.
Még egyre álmodom vele:
ó hogy oly messze közele,
s hogy minden e világon itt
furcsa szirtekbe ütközik!*

*Csak egyszer lenne még enyém,
s kedvemre csókkal önteném,
szívesen halnék azután,
nagyobb örömmel ontanám
kis ujjáért a csobogó vért,
mint száz királyért, lobogóért!*

Hogy mi a legművészebb benne? Talán a játékosság, amely nem tud eltelni a pici kéz szépségével. A meseszerűség: hogy látomás vagy álom ez a játék, egy emlékezés, mikor az ujjak tündérfogócskát játszanak a hímzőtüvel, arany gyűszűt viselnek, és arany ízük van. A természeti képek beiktatása: az egymástól elváló ágak, a hajnal és az est, a sivatagi homok szerepe. Vagy a hömpölygése a versnek, ami az átéltségnek a nagyságát és izgatottságát bizonyítja? Az biztos, hogy a kicsi női körmökről még senki sem írt ilyen csodálatos szépséggel az egész világirodalomban! Én legalábbis úgy hiszem.

Csak késve, szinte véletlenül lehet rájönni, milyen ravasz, agyafűrt ember ez a Babits. Addig csüri-csavarja a mondókáját, míg sikerül mellékvágányra terelni a figyelmünket, a ferdeségre hajlamos fantáziánkat. Mert mi az, hogy ujj meg láb meg térd,

*s a hely, hol összeömlik ága,
mint csöpp csípő hajlása, drága (?)*

És van „rózsarc (is) egy gyenge testen”. A „rózsás-meztelen” összetétel pedig a fantáziaszülte kép egységbe foglalása. Hát ez a világirodalom legfinomabb irodalmi aktja, amelynél érdekesebbet csak József Attila alkotott az Ódában, s amelyre még rátérünk. Mindenféle művészi alkotás csak akkor éri el a célját, ha érzelmileg, értelmileg vagy akaratilag, sokszor mindháromképpen hat ránk, de elsősorban érzelmileg. Ösztönszerű is lehet ez a hatás. Vagy a fantázia kap fontos szerepet benne.

Minél többet foglalkozunk a „szerelem” szó szépségével, akusztikai hatásával, az irodalomban és az életben betöltött szerepével, annál tartalmasabb felfedezésekhez jutunk, például: miért használnak a költők bibliai képeket szerelmi mondanivalójuk kidolgozásához? Hogy erkölcsi tisztaságát igazolják szerelmüknek. Nem véletlen az „üdvösség” és az „örökkévalóság” szó emlegetése Petőfi híres versében, a „Minek nevezzetek?”-ben. Azt érzékelteti, hogy a költő már mennyországi üdvözülését érzi itt, a földön, ha megcsókolja ifjú hitvesét. Ez nem bűn, hanem Istennek tetsző dolog, ilyennek kell lenniük az igazi házasságoknak, s akkor Isten kegyelméből valók.

Tóth Árpád az „Esti sugárkoszorú”-ban nem ír csókjelenetekről, de egy ószövetségi bibliai képpel mennyei szférába emeli nemcsak házassági szerelmét, hanem hitvesének testét is:

*Előttünk már hamvassá vált az út,
És árnyak teste zuhant át a parkon,
De még finom, halk sugárkoszorút
Font hajad sötét lombjába az alkony:
Halvány, szelíd és komoly ragyogást.
Mely már alig volt fények földi mása,
S félig illattá s csenddé szűrte át
A dolgok esti lélekvándorlása.*

*Illattá s csenddé. Titkok illata
Fénylett hajadban s béke égi csendje,
És jó volt élni, mint ahogy soha,
S a fényt szemem beitta a szívembe:
Nem tudtam többé, hogy te vagy-e te,
Vagy áldott csipkebokor drága tested,
Melyben egy Isten szállt a földre le,
S lombjából felém az ő lelke reszket?*

József Attila nem sokat tévedett, mikor Ódájának elkészülte után azt mondta huncutkásan barátainak: megírta a legnagyobb szerelmi verset, amit valaha írtak. Olyasmire vállalkozott, amire költő még sohasem. Levetkezteti képzeletben meztelenre kedvesét, bemutatja a női test szépsége mellett annak csodáit, biológiai gazdagságát is, s közben a középkori himnuszok áhitatával közeledik szerelme felé, azt érzékeltetve, hogy milyen tisztességes és erkölcsös lenne a házasságuk, ha bekövetkeznék.

A vers befejezésének külön formát és címet ad (Mellékdal), és megerősíti azt, amit korábban is gondolt, hogy ennek a nagy szerelemnek a beteljesülését a házaselet keretei között képzelni el:

*(Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is talállak,
talán kihűl e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz:
Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Íme a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad.)*

HAVAS

Szótári meghatározása szerint a havas olyan magas hegy vagy hegység, amelynek csúcsán vagy szakadékaiban gyakran még nyáron is hó van.

Van nekünk havasunk, hogy valóságos tájaiban, embereinek különleges életében és lelkivilágában elgyönyörködjünk, vagy elégedjünk meg alföldinek és pusztainak minősített hazánk képeivel? Hát ki merné szívére tett kézzel, nyugodt lelkiismerettel kijelenteni, hogy a „szivárvány havasán felnőtt rozmaringszál” világa, Ábel és Uz Bence sokáig elfeledtetett hazája nem a mi hazánk is, s hogy nem ezer szóval és szállal, mondataink kimeríthetetlen gazdagságával tapadunk minden olyan tájhoz, amelyen őseink éltek, s amelynek minden darabjáért megharcoltak vérük ontásával! Van havasunk szinte a szélrózsa minden irányában, és szépségektől hemzsező irodalmunkban éppoly jogot és megbecsülést kíván magának, mint a naponként megcsodált gémeskutas alföldi világunk.

A székely havasok világából némelyek már kaptak egy kis ízelítőt - némelyek! -, de hányan állíthatnák magukról, hogy a határainktól látható Bihar-hegységi és a mögötte elterülő Gyalui-havasokban is megfordultak már, mert én tudom: olyan fehér folt ez népünk ismeretanyagában, amelyre a legtöbben még csak nem is gondolhatnak - mert amiről semmi ismeretük sincs, az fel sem villanhat a gondolatukban. Éppen ezért egy kevésbé ismert erdélyi író, Kós

Károly képeivel mutatom be ezt a gyönyörű tájat, Erdély legvadabb és legváltozatosabb hegységét, alkalmat adva, hogy elgyönyörködjünk ennek a sajátságosan szép tollú erdélyi írónak a mondatfűzésében, szókincs-zuhatagában.

Íme a végtelen havas és állatvilága „A havas” című elbeszéléséből:

„Vidám és fiatal volt ez a havas ezer és ezer esztendő óta. Kifogyhatatlan volt és jóságos. Így tudta ezt minden: emberek és állatok, vizek és mezőségek és a véghetetlen, nagyságos erdőségek: a nyírfaerdők és bükkösök az aljban, a fenyvesek fenn a hegyen és a fenyőnél is feljebb az ormokon a görcsös ágú, kesernyés gyantás gyümölcsű gyalogfenyő-rengetegek. A medve nem győzte legelni a málnát és áfonyát, a farkas nem tudta kipusztítani a nyulat és őzet, a barna barátkeselyű lomhára hízott, zsírosra a fenyőrigó meg a siketfajd, és kövér pisztrángot halászott a róka. Zsendüléstől hóhullásig sűrű fűben legelt a juh meg a marha és a ló, s télire annyit kaszálhatott az ember, amennyit csak bírt a dereka. Vidámak és bőségesek voltak a vizek, akik itt születtek, és innen futottak le a messze világba, ahol az emberek verejtékezve túrják és kínozzák ezt az öreg földet.

Vidám és mindig fiatal volt az ezer esztendő nagy ösvény, aki a rekiceli völgy végéből kanyarodik fel a hegygerincre, és mindenütt a füves, zöld gerincen, magasabban minden erdőnél és minden gyalogfenyőnél kígyózik csúcstól csúcsig, nyeregtől nyeregig. Stína de Valéig és onnan végig a Bihari-hegyháton a Gaina-tetőig. Ezer esztendő ez az ösvény, akit emberek bocskora és lovak patája taposott ki, és aki mégis puha és sima maradt, mint a téli medvebunda. Hatalmas és szép ösvény ez, a leghatalmasabb ezen a mi havasunkon, anyja minden többi ösvényeknek, akik belőle kiszakadva jobbra és balra vezetnek le a völgyekbe, ahol már emberek élnek, és ahol utak vannak. Keskeny, játékos, fiatalosan soványkás völgyi utak, amik a harsogó vizek mentén kígyóznak a messze lenn való városok felé.

Időtlen idők óta egyformán élő volt az erdő. És nagy volt, temérdek nagy. Egyetlen volt a rengeteg a Jára vizétől a bihari Budurászáig, és szakadatlan volt a Sebes-Köröstől a Fehér-Körösig. Végtelennek és örökkévalónak tudta mindenki a fenyvest, kiapadhatatlannak, halhatatlannak.

Mert mindig több, mérhetetlenül több volt, mint amennyi kellett belőle az egykor itt való életnek...”

A havas nyári képe ez inkább, derűs homéroszi kép, amelyben minden és mindenki megtalálja a számítását, kivéve az állatoktól felfalt állatokat, amelyek a természet örök törvényének áldozatai. A nyári havas képét lényegében két jelző érzékelteti, a „vidám” és a „fiatal”. Mindennapi jelzők, nem költőiek, de az ezer esztendő ösvény bemutatásához már sajátságos hasonlatot („mint a téli medvebunda”) s a nagyságot igen hatásosan érzékeltető metaforát („anyja minden többi ösvényeknek”) használ az író. A tárgyra vonatkoztatott „aki” névmás és a „többi” utáni többes szám használata elégségesnek mutatkozik a régies népiesség érzékeltetésére, nem folyamodik a stilizált ábrázoláshoz.

Az ember és a táj összefonódása:

„Ezeké az öt gazdáké volt több mint félmillió holdon minden hegy és völgy, minden erdő, legelő, kaszáló, minden víz és minden köszikla. Övék volt minden falu és minden lunka, és minden ember is az övék: férfi, asszony, gyermek és fehérhajú görbe vénység is...”

Tudták ezt az itt való emberek, ámbár nem igen értették. Mert a gazdáikat ők a régi időkben soha itt fenn nem látták, s az úrszolgálatot a havasi ember nem ösmerte. Nem robotolt kaszálassal, szántással vagy aratással, nem adott urának kilencedet, csak juh-ötvenedet. Ha az uraság ridegállatot hajtott fel a nyári tartásra, azt megőrizte a magáéval együtt; ha úgy parancsolták: faluszámába behordott valamennyi tüzelőfát Belényesre, Abrudra, Kolozsvárra, Tordára, s erdőhasználat és fűrészvám fejében faragott fát és deszkát is beadott. Beadta, mert volt miből bőséggel, az öt világi gazdáknak.

De benn a rengeteg havasban az egyetlen igazi gazda az Úristen volt, s egyedül ő tartotta számon a havasi ember dolgát. Ezért az élete szabad volt, és a fa meg a fű csak az ő számára jelentette az életet. És ez így volt rendjén. A tágas, verőfényes lunkák arra valók, hogy az emberek nyáron reájuk hajtsák a juhot, a marhát és a lovat, és nyár végén annyi füvet kaszáljanak, amennyi a hosszú télire elegendő. A fenyőfa arra való, hogy ősszel és tél elején kiválogassák a szálakat, amelyeket levágjanak, megtakarítsanak és gerendát faragjanak, kártyus- és cseberdongát meg zsendelyt hasítsanak belőle, vagy leúsztassák a vízfűrészig, hogy deszka vágódjék belőle. A gyertyán arra való, hogy nyerget, a bükk, hogy szuszénkot eszkaláljanak a fájából, disznót hizlaljanak a makkjával, és annyi ölet vágjanak le tüzelőnek, akiből egy kis tehénre való pénzt csinálhassanak a kolozsvári, tordai vagy fehérvári vásárokon.

A havasi ember vagyona a fa és a fű, és ez a mindennapi kenyere. Kifogyhatatlan vagyon és örökkévaló kenyér volt ez valamikor...”

Érdemes itt megfigyelni, hogyan teremti meg az író a bekezdésekben a mondatok kapcsolatát: az egyikben a „ha” kötőszóval, a másikban az „arra való” szószerkezettel.

„A Gálók” című kisregényében a havas téli képét s a téllel tusakodó emberek furcsa lelki-világát így mutatja be Kós:

„De most tél van, és hull-hull a hó. Nincsen patak, és nincsen omlás, és nincsen bársonyos gyepek, nincsen barna ugar, és nincsen út, sem ösvény sehol-sehol. De hull-hull a hó, és nincsen ég, és nincsen levegő, és nincsen föld. Hull-hull a hó, és nincsen falu, és nincsen erdő, nincsen felleg, és nincsen élet, és semmi-semmi sincsen, csak a hangtalanul, halottan, dermesztően egyformán hullongó hó...”

Aztán! Egyszerre! Mintha valami mozdulna, a szürkesség ott valahol megsűrűsödik: mozog ott valami.

Lassan, némán, de nő, növekedik, sötétedik: jön ott valami.

A hóban, a szürkességben, a gomolygó, zúzmarás halotti világban jön, küszködik valami.

Látom is már: fekete kucsma, szürke condra, két hosszú, fekete csizma: egy ember jön, tusakodik ott előre a kegyetlen téiben, szemben velem.

Találkozunk. Megállunk. Egy szempillantásra mind a ketten csak; egy emberi életpillanatra. Bólint a fejével, és visszabólintok én is: megláttuk egymást, két küszködő ember a végtelen szürke gomolyagban. Bólintunk egymásnak, és megismerjük egymást mind a ketten.

Aztán az, aki jött, csak megindul megint, tovább az úttalan úton. És ahogy utánaézek, látom, amint egyre jobban beleszürkül a hóba. Halványodik, kisebbedik, végre eltűnik egészen.

És hull-hull a hó tovább körös-körül mindenütt, egyformán, hangtalanul, halottan. Egy ideig még látszik a hóba szántott barázda: egy tusakodó ember lába nyoma. Aztán lassan azt is bélepi a hó.

...Egy ember ment itt el mellettem...

Hull-hull a hó, és nincsen ég, és nincsen föld; nincsen erdő, nincsen mező, nincsen falu, és semmi, de semmi sincsen, csak a kegyetlen-méltóságos véghetetlen szürkeség.

És a szürkeségben itt is, ott is küszköd, tusakodik előre egy-egy emberi élet. Néha találkoznak egymással a vándorlók: condrások és kaputosok, gyalogosok, lóhátasok, és kocsin járók. Találkoznak egymással itt is, ott is. Ilyenkor, nagy ritkán, megállnak egy-egy szempillantásra, és meglátják egymást. Egy szempillantásra csak; továbbra nem lehet. Aztán továbbmennek, és nyomukat is hamar-hamar belepí a hó, a hangtalanul, mindenütt köröskörül hullongó hó.”

Az író mindig azzal a céllal írja meg művét, hogy alkalmat adjon az olvasónak az újraalkotásra (nem magának írja). Két különböző tevékenység ez, mert nincs két egyforma emberi lélek, de lényegében, fontosabb vonásaiban mégis megegyező, mert különben nem értenők meg, vagy félremagyaráznók a művet. Kós Károly itt két dolgot akar érzékeltetni velünk: a havasok végtelen telét (mint képet) s benne az emberi életet. Leírását többoldalúan is ellentétre építi fel. Egyrészt a hóval borított havasi táj mérhetetlen nagyságát s benne az ember parányi mivoltát látjuk, másrészt a természet nyugalma, mozdulatlanságát s az ember mozgását. A havas erejét s a vele küszködő, tusakodó embert. Az író is szereplővé válik, mikor látomásában találkozik a küszködő emberrel. Annyira kimerültek mindketten, hogy szólni sem tudnak egymáshoz, de lélekben, emberségükben mégis egymásra találnak, testvérekké válnak, hiszen sorstársak, a viszontagságok kiszolgáltatottjai. Gyönyörű ez a némasággal érzékeltetett egymásra találás. Kós Károly olyan nagy mestere itt a hangulatteremtésnek, mint nagy barátja, Móricz Zsigmond, aki hatással is volt rá.

Nagyon szép az egész idézett rész megszerkesztése. Ha az első bekezdését vizsgálom, a „hull-hull a hó” mondatát tételmondatnak foghatom fel, amely az egész bekezdés veleje, summája, összegzése, amit a részletezés követ, mi minden nincs, mi minden nem látható a mérhetetlen hótakaróban. A tételmondat kétszer is megismétlődik a bekezdés közepén, de úgy, hogy közrefog három tagadást („és nincsen ég, és nincsen levegő, és nincsen föld”). A „hull” ige megismétlése a tételmondatban a szakadatlan, a vég nélküli hóhullást érzékelteti, s megsemmisítő hatását főleg azt mutatja, hogy már levegő sincsen, de még ezt is fokozni tudja Kós a „semmi-semmi sincsen” tagadással és az „és” kötőszó ismétlésével. A befejezést is a tételmondat variánsa zárja, a „hullongó hó” (igen hatásos alliteráció kíséretében).

A „hull-hull a hó” és a „hullongó hó” (sőt a „bélepi a hó”) szerkezeti szerepet kap más bekezdésekben is (egy kisebb szerepet), de úgy, hogy közben az idézett részt le is zárja.

Gyönyörű elképzelés az is, hogy a mozgó „valami” (az ember) kezdetben csak egy pont szinte, aztán fokozatosan nagyobbodik, majd fokozatosan kisebbedik, ismét egy parányi pontnak látszik, majd el is tűnik végleg.

Annyira megmozgatja a fantáziámat ez a szép leírás (mozgás), hogy zenei képzetársítást ébreszt fel bennem, Borogyin „Ázsia pusztáin” című szerzeményét, amelyben egy tevekaraván fokozatos közeledését és távolodását halljuk, és lelki szemeinkkel látjuk is, természetesen.

Úgy érzem, hogy Mikszáth közismert tételmondata „A néhai bárány”-ban („Minden érezte az Isten közelgő látogatását”) és Jókaié a „Hortobágyi pusztá”-ban („A teljhatalmú semmi uralkodik itten”) meg sem közelíti Kós Károly szerkesztési eljárásának hatását.

A könyveket sohasem szabad átfutva elolvasni, csak a cselekményükre figyelve; mert a nyelvi szépségek kitárulkozása nélkül nem lehet részünk maradandó esztétikai élményekben.

ERDÉLY

Ki tudna azonnal választ adni arra a kérdésre, hogy Erdély mit jelent a magyar történelem, a magyar művelődés, a magyar nép számára. (Hirtelenében azt sem tudnák sokan megmondani, hogy a mai Magyarországról elindulva hol is kezdődnek a régi határai, mert ma már Erdélyen azt a területet értjük, amelyet Trianonban Romániához csatoltak.)

Ha azt mondom, „Erdély”, mintha azt mondtam volna: Kolozsvári testvérek. Mátyás király, Pázmány Péter, Mikes Kelemen, Körösi Csoma Sándor, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Bolyai Farkas és János, Kemény Zsigmond, Barabás Miklós, Benedek Elek, Gyulai Pál, Arany János, Ady Endre, Bartók Béla, Tóth Árpád, Áprily Lajos, Tamási Áron, Nyíró József, Szabó Dezső... S lehetne sorolni száznál is több nevet.

Ha csak Erdély Panteonjára, a kolozsvári Házsongárdi temetőre gondolok, ilyen nevekkal találkozom: Szenczi Molnár Albert, Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós, Jósika Miklós, Kriza János, Brassai Sámuel, Dsida Jenő, Reményik Sándor, Kós Károly... és szintén sokan mások.

Erdély. Erdőelve. Transsylvania.

Voltak olyan időszakok, amikor Magyarország szíve Erdélyben dobogott.

Az Árpád-korban a legjelentősebb városa Várad. Szent László alapította, aki itt prépostságot, majd püspökséget létesített, s ennek első püspöke Szent László király unokaöccse, a későbbi Könyves Kálmán volt. A város további fejlődéséhez hozzájárult, hogy fontos királyi temetkezőhely lett. Nemcsak Szent Lászlót temették ide, hanem unokáját, II. Istvánt, több ágazat utáni leszármazottját, IV. Lászlót, I. Máriát (Nagy Lajos leányát, Zsigmond király és császár hitvesét), majd Zsigmondot és második feleségét, Beatrixet. Szent László sírja búcsújáró hely lett. A vele rokonságban lévő királyok szent kötelességüknek tartották, hogy ezt a helyet meglátogassák, s a város további fejlődését elősegítsék. Várad fejlett ipari és kereskedelmi város lett már az Árpád-korban.

Mátyás király uralkodása. Vitéz János püspöksége idején Várad Európa egyik jelentős humanista központja, s még a csillagászat iránti érdeklődése is meglepő. Peurbach bécsi csillagász és matematikus Vitéz János anyagi támogatásával dolgozik. Észak-déli irányú egyenesekkel osztja fel a Földet, s a délkört Váradon vezeti át. Táblázatait az egész világon Tabulae Varadiensis néven ismerték, és úgy számolták rajta a délköröket Váradtól kezdődően, ahogy ma Greenwich-től szokás. Itt ír verseket Európa egyik legtehetségesebb korabeli költője, Janus Pannonius, kinek mestere, Guarino Veronese azzal dicsekszik, hogy sohasem volt jelentősebb tanítványa.

Várad török kézre kerülése után Gyulafehérvár lett Erdély legjelentősebb városa. Kiváló tudós professzora, Apáczai Csere János székfoglaló beszédében („A bölcsesség tanulásáról”) rámutat iparunk és iskolai rendszerünk fejletlenségére, s új programot ad a gyulafehérvári kollégium munkájának átszervezésére. Követeli az anyanyelv bevezetését az erdélyi iskolákba. „Magyar Encyclopaedia” műve az első magyar nyelvű tudománytár.

Aztán Kolozsvár lett Erdély fővárosa az ősi Farkas utcai kollégiummal, a gyönyörű Szent Mihály templommal, számos palotájával, s azzal is dicsekedhet majd, hogy a második állandó magyar színtársulat itt alakul meg, s nem úgy, mint Kelemen Lászlóé, amely néhány év múlva feloszlott; a kolozsvári kisebb megszakításokkal úgyszólván napjainkig működik.

Erdély.

A legnagyobb magyarjaink közé tartozó Zrínyi Miklós „koronánk egyik legszebb boglárának” nevezi, s megsiratja, hallván a törökök által történő feldúlását.

Kazinczy így ír róla az „Erdélyi levelek”-ben: „Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugatnak venni utunkat, valamikor honunkból kiindulunk, felejtjük, hogy kelet felé egy rokon nép lakik, amelyet ismernünk sok tekintetben illenék.”

Petőfi így ünnepli 1848-ban a Magyarországgal történő újbóli egyesülését:

*Ki eddig a porban hevertél,
Légy üdvözülve kebelünkön, Erdély!
Oh nemzetemnek drága szép testvére,
Simulj, simulj testvéred kebelére,
Amelyben a szív most oly édesen ver...
Légy üdvözülve százszor, százezerszer!*

Igazi jelentőségét senkinek sem sikerült olyan szép szavakkal méltatnia, mint Adynak. Ki-hagyásokkal közlöm:

„...Szegény Nagy-Magyarország, talán sohasem is volt, csak Erdély volt mindig, Tránszilvánia, Erdőelve, Szilágyságon túl... Nagy-Magyarország sohasem élte a maga életét; volt fajok nászágya, vérmedencéje. Akkor, mikor csak eredményeikben ismert, rejtelmes törvények azt szabták ki a népeknek: no, most kell megnőnök. Hiszen Erdély is janicsári életet élt, de Erdély állam volt, az önmagáé volt ez időben. Miért? szent véletlen jóvoltából? Nem, de mert csak az erdélyi Magyarországból maradhatott meg az, amit keresünk, s amit talán, óh, ott sem bizonyos, hogy megtalálunk.

Erdély adta nekünk a Napkirályt, Erdély szerezte a mohácsi veszedelmet, hogy megszabaduljon tőlünk. Neki volt Fráter Györgye, ki tudta, hogyan kell a törökkel bánni s távol tartani tarkónktól a simogató német kezét. És Erdély látott elsőnek mélyen be Európába. Jött a nagy égszakadás, jött a protestantizmus, és Erdély érezte legjobban, hogy ez lesz az ötödik, hatodik, vagy nem tudom, hányadik honfoglalás, de az lesz. S odakapcsolta magát Európához, lelkébe engedett mindent, ami jött, s produkálta a legmerészebb és legmagyartalanabb produkciót: az egészen újat... Ázsia szélén egy kis ország akadt, mely ki merte mondani, hogy az embereknek hite pedig az ő maguk dolguk. Innen indul meg magyarok rajzása már előbb nyugati scholákra. Összeszedni én kis memóriámból nem tudok mindent, de Shakespeare születésének esztendejében itt ír már drámát Karádi Pál... Jeremiádok itt képviselik először a megfinomodott dallelket. A lantosoknak itt van vidám, szabad útjuk, innen adják az eseményeket Nagy-Magyarországnak, szegény, sanyargatott szomorú földnek. Bethlen Gábor itt teremt az oláh pakulároknak irodalmi nyelvet. Itt siratja az első magyar kultúrember, Szenczi Molnár Albert, hogy ő magyar, de nem lenne más egy világért sem. Itt terem az első asszonyíró, azután az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy nekünk futni kell a germántól s nyugatabbra menni eszmeházasodások céljából, és ugyanő az, aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és erős magyar nyelvnek századokra. Descartes Erdély révén jut keletre, Comenius Ámost erdélyi asszony veszi észre. A székely balladák vetekednek ez időből a skótokkal, Rákóczi Versailles-ban is becsült nagyúr, Bogdán, Mányoki, Kupeczky már festhetnek Erdélyben... Itt születik Wesselényi, Kölcsey, s itt keresi a megvigasztaló, kultúrára legalkalmasabb magyart nagy magyar agitátora a civilizációnak: Kazinczy Ferenc. És mennyi minden nem jut eszembe: egy kicsit Kazinczyak vagyunk mind, akik itt gondolkozunk és szomorkodunk... úgy gondolom, meg kellene próbálni Kazinczyval Erdélyből kiásni, ha élt, s megtermékenyíteni, megszorítani azt a magyar típust, mely nem medve, holott Erdélyben több a medve. Ha száz éveekkel hátrább cammogunk, és csak cammogunk, és újat nem tudunk adni, hacsak ha nem antikulturálisat, mi lesz velünk? Nem elég, ha vannak Apáczai Csere

Jánosok, ha nem mély a néplélek, hiába dobjuk bele a métermázsás követ is, nem fröccsen fel a víz egy méternyire sem. Csakugyan mi vagyunk azok, akiknek nem jutott a nemesebb fajok szükséges szenzibilitásából? Erdély mást bizonyít, próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet.

Nemes és csodálatosan nagy királyom, Hollós Mátyás, ugye zsémbes, ugye nagyon keserű, ugye nagyon hitetlen késői íródeákod? Nem tudja: ír-e valamiben, nem tudja: ír-e valamiért, nem tudja: van-e itt valami? Néha vannak következő gondolatai: Idejött régen egy vad, lehetetlen, bizonytalan, de erős vérű fajta. Eleddig ereje volt roskadva is élni s nemes idegeneket vérébe befolytatni. Miért nem lett belőle mégis semmi? Csakugyan kifelejtődött idegrendszeréből az a néhány szükséges idegszál? Miért iszik kancatejet ma is még, holott nektárt ihatna a magyar? Miért nem képes megnyergelni önmagát, mikor már úgysem lehet lovas nemzet? Miért? Miért?... De óh, rovom, rovom a fekete betűket és a fekete keserőségeket Korvinád nem létező exemplárjának margójára és nem hiszek. Én meddő vagyok, s aligha azonképpen nem halok meg. De akiknek gyermekeik vannak. És gondolkozunk. És Apáczai Csere Jánosok vagyunk. Német lesz-e, szláv lesz-e, mi lesz a messze unoka? Rossz gondolat, bűnbe vivő, de becsületes. Óh, Napkirály, nincs igazam, de feléd fordulok. Én, aki szilági vagyok, mint ahogy Szilági és szilági volt nagy asszonyanyád. És taposom, áthágom a Királyhágót, s míg ebben az országban alig teszi, cselekszi valaki azt, amit cselekednie kellenék, s ami eltemetné azt, hogy a nagy Fal mellől jöttünk, én, a te késői íródeákod, s mi mind keservesen, szerencsére, még csak ott tartunk, hogy: talán. Talán - higgyünk. És keressünk. Valahol. Akárhol, Erdélyben? Erdélyben. Akárhol.

(Figyelő, 1905. április)

Gyönyörű tanítás, gyönyörű erdélyi nyelven.

Mit is fűzhetnék hozzá! Csak annyit, amennyit a napokban Tőkés László a televízióban mondott. Hogy Erdély nagy segítséget várna az anyaországtól nehéz napjaiban, de sajnos, úgy látszik: ezen a civakodó országon most is Erdélynek kellene segítenie.

III.

HALÁL

Weöres Sándor szerint a világmindenségben kettősség van: élet és halál, férfi és nő, éjszaka és nappal, közel és távol, s a kettő együtt alkotja az egészet. Eszményképe az ókori kultúrák egységes világmagyarázata, például a mítoszok világa. Az ember valamikor egységben élt a mindenséggel, de ez az egység megbomlott, az emberi világ rögeszmék és indulatok zűrzavara lett, s ezért az igazságot önmagunk mélyén kell megtalálnunk.

Ezek szerint az élet és a halál nem egymástól elszigetelt fogalmak, bármennyire is annak látszanak különbözőségeik miatt, hanem egy bölcs és megmásíthatatlan igazság egyenjogú tartozékai, amelyek feltételezik egymást.

Az önmagunk mélyén keresett igazság kulcskérdése mindig az élet-halál-kérdés volt, már csak azért is, mert a legfontosabb természeti jelenségek egyaránt erre a kulcskérdésre irányították kisebb-nagyobb időtávlatokban a figyelmünket. A nappal meghalt az éjszakával, a nyár a téllel, de újabb nappal és újabb nyár következett mindig, tehát egy feltámadás, s ez nem történhet másképpen az emberrel sem, mert akkor nem lenne egységes a világ, márpedig az, mert minden mindennel összefügg, a legtávolabbi égitesten is ugyanúgy működnek az atomok és részecskéik, mint a mi Földünkön.

Mi lesz a halál után? Ez volt a mindenkori ember legizgatóbb kérdése, és ez is marad. Ezt az igazságot keressük önmagunk mélyén minduntalan. Ezért nem véletlen, hogy a halál a művészetben is akkora szerepet kapott, hogy mindenütt ott settenkedik, még a legnagyobb fényességben is, a mögötte rejlő homály formájában. Mert a fényesség is csak valamihez viszonyítva lehet fényesség, és nem önmagában.

Nem indokolatlan ezek után annak a kérdésnek az átgondolása, hogyan viszonyulnak íróink a halál gondolatához.

Ravasz László szerint a halál, mint minden turáni eredetű népre, a miénkre is kevésbé félelmes. Azt is állítja Ravasz László, hogy a magyar nép „élni nem mindig tud, halni pedig szépen hal.” Ki merné ezt megcáfolni, ha már a várvédőkre gondol, Balassi Bálintra, Szondira, Zrínyire, megszámlálhatatlan korábbi és későbbi hőseinkre, a honfoglalókra, az aradi vértanúkra, az első és a második világháború hőseire, az 56-os forradalom halottaira. (A világ legkevésbé a mi Európa-védő hőseink tetteit méltányolta, egyszerűen tudomást sem szerez róluk. Hogyan is szerezhette, amikor mi erdélyiek sem tudjuk, hogy nekünk is volt például egy Dugovics Tituszunk: Stepanics István uram Erzsébet nevű szolgálólánya, aki Várad 1598-iki ostrománál vértel övezve, kezében nehéz lándzsával, egyszerre két törököt szúrt át, s vetette le őket a mélységbe, s nem engedte, hogy kitűzzék a Királyfia-bástyára a török zászlót: maga is velük zuhant a mélybe.)

Ha a halál gondolatát vizsgáljuk irodalmunkban, megdöbbenéssel vesszük tudomásul, hogy ezzel kezdődik mind prózai, mind verses irodalmunk, és nem is egyszerű ténymegállapítás formájában, hogy mondjuk: létezik a halál, és elkerülhetetlen minden ember számára. Első szép összefüggő nyelvemlékünk, a Halotti beszéd és Könyörgés könyörtelenül adja tudomásunkra: halálnak halálával, tehát a legkegyetlenebb halállal halsz, ha vétkes életet élsz. Halotti prédikáció ez a szöveg, 1200 körül keletkezett. Alig száz évvel fiatalabb legrégibb versünk, amelyről tudomásunk van, az Ómagyar Mária-siralom. A hangja még döbbenetesebb: Isten fiának is meg kellett halnia, hogy az írások beteljesüljenek. Igaz, hogy Isten kegyelme és jósága húzódik meg a történetek mögött, de hol van az az ember, aki ezek után azt merné állítani, hogy a halál nem komoly dolog, nem érdemes vele foglalkozni.

Az 1300 körül keletkezett versünk tartalmi és formai szépsége ámulatba ejtő, különösen mostanság, mikor a családi életet megbomlasztották, az anyákat akár háromváltásos munkára is rákényszerítették, s nem régiben még a gyermekek szüleik feljelentőivé, besúgóivá váltak.

Figyeljük csak meg a vers tartalmi szépségét!

Máriából, a mindenkori édesanyából háromszor is kitör az anyai fájdalom, és az vehető ki a kezdő sorokból, hogy el is ájult nagy fájdalmában:

*Volék sirolm tudotlon,
Sirolmol sepedik*

Vagyis a siralomtól, a sírástól a tudatlanságba, az ájultság állapotába süllyedt.

A végsőig védi gyermekét:

*Zsidou, mit tész,
Türvéntelen,
Fiom mert holt
Biüntelen.
Fugva, husztuzva,
Üklelve, ketve
Ülöd.*

Hogy mindenki megértse: a zsidók törvénytelenül jártak el büntelen fiával szemben, mikor megfogták, húzgálták, öklelték, megkötözték, megölték.

Helyenként becézgeti, dédelgeti fiát, mintha még mindig csecsemő volna a gyermeke. A „fiodum” szó fiacskát jelent. De „urodum”-nak is nevezi, uracskámnak, érzékeltetvén, hogy egy Istent feszítettek meg. Ezért mondja egy helyütt a mai értelmezés szerint:

*Végy halál engemet,
Egyetlenem éljen,
Maradjon uracskám,
Kit világ féljen!*

Mária, az isteni anya csak mintaképpen jelenhetik meg a versben, ezért nem véletlen a kijelentése: meghalna fiáért, ha megmenthetné; de ha nem, akkor vele haljon meg.

A vers tartalmát a hozzá illő formai szépségek emelik esztétikai értékűre: a logikus felépítés, az első személyű beleélés, a rímek változatossága, a kétütemű sorok, amelyek nem mindig kétüteműek, hanem olykor megrövidülnek, játékosává válnak, s ezáltal jól érzékeltetik az anyai gyöngédséget.

Ki tudná elfeledni a középiskolában tanult alliterációs, szóismétléses, metaforás sorokat:

*Világ világa,
Virágnak virága.
Keserűen kinzatul,
Vos szegekkel veretül*

Igen szép első versünk örök érvényű tanítások hordozója: az anyai szeretet minden más szeretetnél nagyobb és önfeláldozóbb; a halál pedig nem legyőzhetetlen hatalom, hiszen tudjuk, Krisztus is feltámadott.

S mindez magyar nyelven, édes anyanyelvünkön, 1300 körül.

Halál... Ady halálélményei esendő életéből eredőek, ám nagyon őszinték és önkínzóak a halálversei, ezért nem verhetjük a mellünket: lehet, hogy Ady mindannyiunknál különb ember volt. Azért érdemes az Ómagyar Mária-siralomról rögtön Ady halálköltészetére áttérni, mert ez igen megrázó költői megnyilatkozás, s annyi bűnbánattal társuló, hogy mindenképpen kiemeli Adyt élete posztvívásaiból; és olyan mélységes tanítással szól felénk, mindenkori férfiakhoz, mint Arany a Tengeri-hántásban Dalos Eszti szomorú történetével: „Ti leányok, ne tegyétek!” Az Ady-olvasók közül sokan levonták a kínálkozó tanulságot: mindennek van határa és formája, a kicsapongó életmód megbosszulja magát.

Régi újságfoslányt olvasok: „Meghalt az ides - Nem merem megcsókolni az anyámat”. Ez a címe. A töredék megőrzi szerencsére a cikkíró nevét: Gábor István. Megtudható belőle, hogy írása Ady Lőrincné halálára készült, tehát 1937 novemberének végén, s immár, 1992-ben, 55 éves. Régi írás, de akkori friss emlékeket közöl.

Néhány tényközlő mondat belőle:

Történt pedig, hogy a 27 esztendőes Ady keserves panaszokban tört ki Párizsban legjobb barátja, Bölöni György előtt: tele van a teste pattanásokkal, képtelen dolgozni, Párizst nem bírja már, orvoshoz kellene mennie. Együtt mennek el dr. Kraushoz, az osztrák-magyar követség orvosához, aki a konzultálás után kijelenti: „Uram, ön komoly beteg. Gyógyításra nem is vállalkozhatom.” Egy specialista orvosbarátját ajánlja neki. Az utcán haladva, Bölöni nem tudja megakadályozni, hogy Ady fel ne bontsa Kraus doktor levelét, s íme, mit olvasnak benne: Syph. Sec. Ez a betegség akkor a halált jelentette. Ady megtántorodott, arca eltorzult, sírt, öngyilkos akart lenni, majd egy montmartre-i kiskocsmában verset írt, kire gondolva legeslegelőbb: az „idesre”, akit mindenkinél jobban szeretett. Így szólt a halálélménytől ihletett vers:

*Akit én csókolok, elsápad.
Nem merem megcsókolni
Az anyámat.*

*Jaj azoknak, kik álmot szőnek
Rólam, hívő barátnak
S szeretőnek.*

*Jaj azoknak, akik szeretnek,
Mert nem hiszek már régen
A szívemnek.*

*Akit én csókolok, elsápad,
Nem merem megcsókolni
Az anyámat.*

A „Vér és Arany” kötetben most már ilyen hangulatban, ilyen háttérrel szólalnak meg a versek, mindegy, hogy az idesről, Lédáról, a pénzről, a hotelszobákról, az álomról, a gyermekkorról, Párizsról, a jövőről vagy Istenről szólnak. Ady ettől kezdve végképp a „Halál rokona”.

Édesanyja mindig központi helyet kap bennük, ami természetes is, hiszen ez a harcias, makacs, kálvinista-nyakú ember minden bánatát kisgyermekként panaszolta el anyjának, s olyan szelíd volt mellette mindig, mint egy kezes bárány:

*Fénye sincs ma a szemének,
Feketéje a hajának,
Töpörödött, béna asszony
Az én édes jó anyám.*

*Én kergettem a vénségbe:
Nem jár tőle olyan távol
Senki, mint torz-életével
Az ő szomorú fia.*

Igen megtisztelő, hogy Ady Lédát is fölemeli fájdalmának csúcsára anyjához, s már versének címe is elárulja (Az én két asszonyom), hogy ezt nagyon is tudatosan teszi:

*És meghalok és semmi, semmi.
Körülbelül két asszony fogja
Észrevenni.*

*Az egyik az édes anyám lesz,
A másik meg egy másik asszony,
Aki sirasson.*

*Be szép lesz: egy idegen sírja
Két asszony hordja a virágot
És az átkot.*

Sivárnak tűnik a vers első két szakasza felületes belepillantásra, pedig mennyi minden kiolvasható belőle. Első szakasza ténymegállapításnak tűnik: Ady meg fog halni, és nem történik semmi különös a világban, épphogy észreveszik, s alig két asszony. Van ebben valami Ady olykori cinizmusából, megalázkodni nem tudó konok makacsságából, s a dédelgetésre várásból is, amit Ady mindig igényelt. Semmisnek tűnő szakasz ez, a „körülbelül” szó hétköznapi-sága is felvetheti bennünk a kérdést: hát ez vers? De ugyanazt mondhatnánk a IX. szimfóniáról is, mikor egy skálát futtat végig Beethoven. Csakhogy: a nagy művészeknek mindent szabad, mert ők tudják, hogy mit szabad. Ez a szakasz így szép, ilyen siváran, az adott helyzetben, lelkiállapotban.

A másik szakasz alig többet mondó. Az „ides” mellé emelt Lédának a nevét sem említi, csak „egy másik” asszonynak nevezi, s a „másik” szó ismétlésével is mintha jelentőségét csökkentené. Így gondolhatná a felületes olvasó. Csakhogy ezek az asszonyok sírnak, s az előzőkből már ismerhetjük Adyt: nagyon is igényli, hogy dédelgessék, s a halála után megsirassák. Ady annyira tudatos és megbecsülést óhajtó költő volt, mint az ókori Horatius és a reneszánszi Pannoniusz, akik irtóztak a gondolattól, hogy őket esetleg elfeledhetik. Ady nem véletlenül fémjelezte úgy számos írását, hogy Ady Bandi, Adybandy, Dybandi stb., ő egész életében Bandi maradt, nemcsak önmaga, hanem szerettei számára is: a mindenkori gyermek, aki a gyermeknek kijáró mindenféle figyelmességet szinte megkövetelte.

Benedek Marcell professzorom fejtegette egyszer, hogy mennyi feminin vonás fedezhető fel Ady jellemében: a hiúság, a passzivitás, a dédelgetés, a becézés, a kiszolgáltatás igénye stb. Másrészt a férfias, dacos önérzet is jellemző rá. Ilyen ellentétek teszik lehetetlenné Ady megismerését. Őt csak megérezni, megsejteni lehet. Ahányan vagyunk, annyiképpen. Ez teszi Adyt minden kor számára érdekessé. A titokzatossága, az ösztönössége.

A harmadik szakasz felette meggondolkoztató. Ady szépnek mondja azt, amitől a legjobban fél: a halált. Szép lesz, amikor a két asszony virágot és átkot hord majd a sírjára. Soha senki nem fejezett még ki ekkora tömörséggel, mindössze két és fél sorban ennyi bűnbánatot. Ő

mondja ki magáról, hogy bűnei miatt megérdemel minden átkot. S hogy idegen a sírja azok számára, akiket a legjobban szeret, s akik a legjobban szeretik őt. Ha bele tudjuk élni magunkat a beteg Ady helyzetébe, rá kell jönnünk, hogy nincs idegtépőbb fájdalom az ilyen sorok leírásánál.

Nem árt tudni, hogy Ady édesanyja később Érdmindszentről is vitte fia sírjára a virágot. Utolsó útján egy marék érmelléki földet vitt magával és egy krizantémcsokrot. Ekkor történt, hogy a Krisztina körúton összeesett és meghalt.

A halálra ítélt ember lelkiállapotára a kiegyensúlyozatlanság jellemző általában. A reménytelenséget felváltja időnként a remény, a nosztalgia érzése, a belenyugvás keresése, vagy a túlvilági életbe vetett hit. Jól követhetők ezek a Vér és Arany kötetben:

*Ballagtam éppen a Szajna felé,
S égtek lelkemben kis rőzse-dalok:
Füstösek, furcsák, búsak, bíborak,
Arról, hogy meghalok.*

Egyszerű dalnak tűnik az egész költemény, furcsának, bíborosnak, pedig mennyivel mélyebb dologról van szó. Szent Mihály útján nem az Ősz találkozik Adyval, hanem a szokásosan nagybetűvel írt Halál. És a „valami”, amit súg neki: a vég. És zümmögnek ugyan a tréfás falevelek, de „nyögő lombok” emlegetésével zárul mégis a vers.

A vigasztalást az jelenti, hogy még írhat a költő verseket, még behazudhat életébe egy kis „harmóniát”.

*Az a kis fiú jár el hozzám
Mostanában, nevetve, holtan,
Aki voltam.
Édes kölyök: beteg, merengő,
Körüllengi s babrálja lágyan
Szegény ágyam.
Vénülő arcom nézi, nézi
Csodálva, s könnyét ejti egyre
A szememre.
S én gyermekként ébredek sírva
Százszor is egy babonás éjen
Úgy, mint régen.*

Kit ne vidámítana fel a boldog gyermekkorra történő emlékezés!

De mit ér a felvillantott gyermekarc, ha nevetve is halott, ha szegény ágyat leng körül, ha vénülő arcot csodál meg, s ha síró gyermekként kell felébredni az álomkép után.

Ady istenes versei sem kiegyensúlyozottak. Sokszor hetyke kötődéssel közelíti meg Istent, mintha bosszantani akarná. Gyakran elveszti őt, de mindig újra megtalálja. Makkai Sándor írta róla, hogy nincs a magyar irodalomban költő, aki az egyéni büntudatot megrázóbb erővel fejezné ki.

Számos bizonyítékunk van rá, hogy megtalálta Istent. Legyen az első az „Ádám, hol vagy?” című verse:

*Oszlik lelkemnek barna gyásza:
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségeim leigázza.*

*Az arcát még titkolja, rejti,
De Nap-szemét nagy száanalommal
Most már sokszor rajtam felejtí.*

*És hogyha néha-néha győzők,
Ő járt, az Isten járt előttem,
Kivonta kardját, megelőzött.*

*Hallom, ahogy lelkemben lépked,
S az ő bús „Adám, hol vagy”-ára
Felelnék hangos szívverések.*

*Szívemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem,
S egyek leszünk mi a halálban.*

Aki ennyi tusakodással, ennyi személyes tapasztalással jut el Istenhez, az nem tud többé elszakadni tőle.

Ne ítéljük el Adyt hetykeségeért, önimádataért, mohó életvágyáért! Akik csak támadták, szinte kivétel nélkül irigyek, önhittek, bigottak voltak, legszebb tulajdonságait elhallgatták. Nem mutattak rá, hogy lelkének milyen komoly alapjai voltak a jóirányú változásra, ami az öregedő korban minden bizonnyal bekövetkezett volna. Ez a züllő ember minden úrvacsoravételnél könnyezett, siratta bűnös életét. Legközelebbi nagyváradi barátja és lakótársa, Bíró Lajos látta őt zsoltárt énekelni omló könnyekkel. Ez a harcias természetű ember szülőtisztelő jó fiú volt. Nemcsak édesanyját szerette a rajongásig, hanem atyjának is kezet csókolt mindig, mint a kisgyerek, még utolsó találkozásuk alkalmával is.

Sík Sándor ezt írta az Adyról szóló szép tanulmányában: „...minden igazi nagy dekadens lírának megvan ez az egymásba fonódó motívum-háromsága: a mámor, a halál és az Isten. Olyan mély belső egységben, mint Adynál, talán csak Verlaine költészetében találjuk meg.”

Mi még hozzátehetjük: az élet mámorát elvesztette, de Istent megtalálta, s épp ezáltal győzedelmeskedhetett költészete a halál felett.

A halál szép gondolatok megírására ihlette számos költőnket.

„Egy jó halál többet ér egy rossz életnél” - mondja Jókai a Tengersizű hölgy című regényében. Ez igaz is. Keveseknek adatik meg, hogy olyan szép életet éljenek, és olyan szépen búcsúzzanak el tőle, mint Jókai. Nemcsak az élet volt kegyes hozzá, hanem a halál is.

Íme egy szép és bölcs halálozás fölötti vigasztalás: „Kedveseink sírjánál nemcsak azt érezzük, hogy elvesztettük őket, hanem azt is, hogy bírtuk”. (Gyulai Pál: Eötvös felett).

Madáchhoz is méltó az ilyen megfogalmazás:

*Miben van olyan nagyszerű költészet,
Rejtélyes mélység, mint benned, halál?
Ki ott lakol, hol a korlátos élet
A végtelennel kezefogva áll.*

(A halál költészete)

Ravasz László korábban idézett megállapítását igazolja a tüdőbajos Reviczky Gyula megható vallomása:

*Oh, jaj, kegyetlen végzetünk,
Hogy e világra születünk!
Oh, vigaszunk, oh balzsamunk,
Hogy végre mégis meghalunk.*

(Útra készen)

Az a szép a költészetben s magában az életfilozófiában egyaránt, hogy az ellentétes felfogásoknak is igazat adhatunk:

*Ah az, az a halál, midőn még itt vagyunk:
De halva, és magunk siratjuk - önmagunk.”*

(Tóth Kálmán: Halál)

Babits 1936-ban már tudta, hogy gyógyíthatatlan gégerákja van, s megszólal költészetében a halálra készülő ember fájdalmas önmegadása is, legszebben az „Ősz és tavasz között” című költeményében. Nagyszerű elemzéssel ír erről Mohácsy Károly a III. osztály számára készített irodalomkönyvében. Csak az utolsó szakaszra vonatkozó sorait idézem: „A költemény záró szakaszának metaforája (száradt töke) visszaível a kezdő strófa természeti képeihez, s így kerek egészzé formálja a mű képrendszerét. A csupasz, kiszáradt szőlőtő s mellette a letört karó a fő mondanivalót sűríti magába: minden hiábavaló, nincs többé remény. A halál iszonyata némileg fel is oldódik, enyhül az asszonyi jóság népdalszerű szimbolikájával, s a karóra boruló rózsza szép költői képével. Ezt a beletörődést a halálba, a megváltoztathatatlan sors tudomásul vételét sugallja az utolsó versszak megnyugtató verszenéje is.” Íme az utolsó szakasz:

*Száradt töke, unt tavalyi vendég:
nekem már a tavasz is ellenség!
Csak te borulsz rám, asszonyi jóság,
mint a letört karóra a rózsák,
rémült szemem csókkal eltakarni...
Óh jaj, meg kell halni, meg kell halni!*

Akár a verset olvasom, akár a róla írt méltó ismertetést, anyanyelvünk szépségében gyönyörködöm.

A szintén rákban szenvedő Kosztolányi Dezsőt 1935-ben egy év választja el a haláltól. Megtehetné, hogy már csak önmagáról írjon, de nem ezt teszi. Rájön, hogy minden ember egyedüli, soha meg nem ismétlődő csoda, s ezért a világmindenség pótolhatatlan vesztesége. Azt mondhatnánk, hogy a világ mindenkori, valamennyi embertársát elsiratja egy szépséges versében, a Halotti beszédben:

*Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több, és most sem él,
s mint fán se nő egyforma két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.
Nézzétek e főt, ez összeomló,
kedves szemet. Nézzétek, itt e kéz,
mely a kimondhatatlan ködbe vész*

*kővé meredve,
mint egy ereklye,
s rá ékirással van karcolva ritka,
egyetlen életének ősi titka.*

Irodalmunk legfinomabb halálverseit két nagybeteg költő, Tóth Árpád és Dsida Jenő írta. Az előbbi hol távol tartja magától a halált, szépen leszereli (Áldott nyári délután), hol átringatja magát fájdalommentesen egy szép halálba (Április). Az utóbbit cselekszi Dsida Jenő is a Szerenád Ilonkának című versében. Ilonka a költő korán elhunyt gyermekkori szerelme, akit sohasem tud elfelejteni. Halálát úgy énekli meg, hogy egy idillikus emlékre gondol, az ibolyák közt fűben fekvő kislányra:

*Süllyedt vele lassan a pázsit
süppedt vele halkan a hant
s már láttam a mély gödör ásít
s ő fekszik a sírban alatt -
a csöndbe furán belezengtek
a fákon a víg madarak

és csöndben a mélybe lementek
a piros a zöld bogarak

- A fűzgaly a vízre lehajlik
zsolozsma a vízcsobogás
a hab zokogása morajlik
morajlik a szívdobogás
borúsra borul be az ének
bús nász-ima színkeverés
zörögve dorombol az ének
a gyászlila csipkeverés*

Szédítően szép dolog következik. A költő ugyanott és ugyanúgy ringatja át magát a halálba, ahogy Ilonka halálát megénekelte. De újbóli találkozásuk látomásából a feltámadás diadala csendül ki, s a halál verve marad:

*Ilonka kis édes Ilonka
a kép olyan ép eleven
halványpuha hangod Ilonka
szólít szomorú nevemen
válaszom át a sötétben
éteri fényutat ás
borzad a sás fut a réten
elsuhogó zokogás

Mihez foghasson ezentúl
ki fogta fehér kezedet
és hova nézhet ezentúl
ki nézte sötét szemedet?
Örökre itt maradok már
hanyagul heverészve hanyatt
míg enged a rög ragadó sár
s gödör lesz testem alatt*

*Utamban az éjben a parton
lengő lila láng vezetett
most fűzfa tövéen puha parton
érzem kicsi lánykezedet
és érzem aludni fogok már
akár te a mély temetőn
tudom hogy aludni fogok már
boldogan és nevetőn*

*Már bomlik az élet az omló
víz suhanó zaja közt
mint százados erdei holló
váza fenyő gálya közt
már oszlik a test alig élek
foszlik valamennyi tagom
rezegve fölér a lélek
és imbolyog álmatagon*

*belefürdik a Léthe vizébe
a víz körülötte csacsog
locsogva körülsimogatják
fehér buborék-pamacsok
a hold ragyogó sugarában
távoli trombita bűg
mind vakítóbb sugarában
hajnali harsona zűg*

*ébresztget a szád muzsikája
ébredj valahára szegény
és zeng a szived muzsikája
és hömpölyög izzik a fény
úszunk tova kék levegőben
mint két pihe lengetegen
és fulladozunk ölelőben
fényteli fellegeken*

Érdemes felfigyelni rá, milyen szépen és találóan jellemzi Dsida halálköltészetét Lengyel Balázs az 1980-ban megjelent „Dsida Jenő válogatott versei” előszavában: „Nem lemondó, fájdalmasan búcsúzó költészet ez, egyetlen mély húron gyönyörűen játszó, mint a Tóth Árpádé. Inkább felülkerekedő, játékosan életigenlő, könnyedén, fiúsan bájos, rímekkel csilingelő, szertelen. De múzsái mégis a végletek: friss, meg nem kopott gyönyörűség és bizonyos halál. Ezek hozzák létre egyedülálló, markáns különösségét. Azt, hogy az életről a halál árnyékában, és magáról a közelítő, a kisagyba már befészkelte halálérzetről szinte-szinte ő mondja a legtöbb konkrétumot irodalmunkban.”

Dsida Jenő költészetéről sok szépet írtak már, de mindig bizonyos fokig visszafogottan. Nevezték az „édes gyönyörűségek”, a „gyöngyszínű sejtelmek” költőjének, aki a világ bántalmait elől költészetének „ritmus- és rímmámorába” menekül, de még az olyan szépen és nagy elismeréssel bíráló Hegedűs Géza is a „kismester” költőt látta benne, aki a „legóriásibb a kicsinyek között”, a „jelentéktelen apróságok zsenije”. Nyilvánvaló, hogy Dsida az apró bánatok és örömek megéneklésének legjelentősebb költője irodalmunkban, de nem volna szabad megelégedezni nagyverseiről sem. Senki sem volt képes az ismétlést olyan művészi erővel és változatossággal, olyan ösköltészeti magaslaton alkalmazni, mint ő; és senki sem

múlta őt fölül egész modern költészetünkben a zeneiség terén. Schubert dalai is apró gyöngyszemek, nem súlyos aranyrögök. De Schubert a zeneirodalom legnagyobb dalszerzője.

Ideje volna már felfedezni a nagy Dsidát is.

Költőink közül Berzsenyi Dániel néz szembe a legmagabiztosabban a halállal, aki irodalmunk legszebb vallásos ódájában, a Fohászkodásban feleslegesnek tartja a vele való hadakozást, hiszen nincs is halála az olyan embernek, aki Istenre bízta magát. De hát ő nemzeti klasszicizmust teremt a magyar lírában, mint Goethe és Schiller a németben, s egy fegyelmezett, nagy klasszikus költőhöz illik is a bölcs bizakodás. Így zárja hatalmas versét:

*Bizton tekintetem mély sírom éjjelét!
Zordon, de ó nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád: ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.*

AZ ISMÉTLÉS EREJE

Stilisztikai vonatkozásban az ismétlés a fordulatos stílus egyik eszköze, egy élénkítő erő, s épp ezért a költők igen gyakran alkalmazzák verseikben. Még prózaírók is felismerték nemcsak ritmuserősítő, hanem hangulatteremtő hatását egyaránt.

Minél nagyobb az esztétikai élményben az érzelmi tartalom, annál inkább megkívánja bizonyos formai elemek ismétlését, hogy ezáltal is jobban kiélje, megvalósítsa önmagát. Ez volna az ismétlés lélektani háttére.

Ha egy kisgyerek rábukkan egy érdekes szóra, képes azt a végtelenségig ismételtetni, mert egy belső indíték, mondhatnánk azt is, egy belső törvényszerűség erre rákényszeríti. Egy erős érzelmi, hangulati háttér.

Bennünket az ilyen szóismétlések érdekelnek most, ez vizsgálódásunk tárgya, nem foglalkozhatunk az ismétlési formák mindegyikével.

Ne gondoljuk azt, hogy a szóismétlés egy szó megismétlése vagy ismételtetése csupán, s ennek elhangzásakor nem történik semmi új, semmi változás lelkivilágunkban, s hogy egy helyen topog, nem halad előre a közlésfolyamat. Toldi Miklós így kiált fel Laczfí Endre seregének láttán:

*„Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék!”*

Arany nem azért használ szóismétlést az idézet első sorában, hogy 12 szótaghoz jusson, mivelhogy a korábbi és a későbbi sorok is ugyanennyi szótagúak, hanem azért, mert nagyon jól tudja: a szóismétlés lényegesen többet jelent, mint az egyszer elhangzott szó. Jobban érzékelteti azt a nagy feszültséget, vágyat, ami Toldi lelkében van. Szeretné megmutatni erejét, képességeit, hazaszeretetét a katonáskodással. A szóismétlés mindig hoz valamilyen érzelmi erősítést, esetleg árnyalatilag is újat.

Petőfi szinte extázisba kerül a Tisza láttán, és így kiált fel:

*„Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?”*

Szóismétlés nélkül sokkal kevesebbet kapnánk, nem volna olyan meggyőző Petőfi rajongása, mint így. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a megismételt szó elé jelzőt is tesz a költő, a „dicső” szóval minősíti a természetet. Az uralkodókat és mindenekfölött Istent szoktuk ezzel a jelzővel megtisztelni.

Móricz Zsigmond világirodalmi szintet jelentő novellájában, a Barbárokban a következő sorokat olvashatjuk: „Az asszony pedig ment, ment, elment. Elveszett a pusztán. A nap egyre feljebb hágott az égen, s nézte, ahogy a fekete asszony vászonfehérben tovább ballagott a pusztán. Az pedig csak ment, csak ment. Haza se nézett, csak elment, addig ment, addig ment, míg a pusztá el nem nyelte. Addig ment, addig ment, míg el nem érte a Dunát. Azon is átalment, ladikos embert lelt, az áttette. És ment.”

Móricz a hangulatteremtés nagy mestere. A „ment” ige sokszori ismétlésével egyrészt azt érzékelteti, hogy fáradtságot nem ismerve, milyen óriási területet járt be az asszony, Bodri juhász felesége, szerettei felkutatásában. Még nem tudja, hogy férjét és kisfiát meggyilkolták, de sejti, hogy borzalmas dolog történhetett, mert férje még sohasem csinált ilyent: hogy óriási távolságra hajtsa el a nyáját. Igaz, hogy a gyilkos veres juhász is megtéveszti, azt hazudja neki, hogy Bodri juhász a Dunántúlra hajtotta a nyáját, „mert valami baja volt a fogdmegekkel.”

Másrészt a szóismétléssel Móricz fokozza a mű drámaiságát, s ugyanakkor az olvasók beleélését a cselekménybe. Mi már tudjuk a történeteket, ismerjük a nagy tragédiát. Lépésről lépésre, mondatról mondatra egyre inkább együtt érzünk a szerencsétlen asszonnyal, s akár egy detektívregényben, izgatottan kívánnuk, hogy találja meg az áldozatokat, s a gyilkosok kapják meg méltó büntetésüket.

Móricz a szóismétlést a jellemzés eszközeként is felhasználja itt: nagyon jó feleség és édesanya lehet az az asszony, aki ilyen emberfeletti gyaloglásra vállalkozik. Tehát nem minden nyájajuhász gyilkos és tolvaj, mint a veres juhász és pisze orrú társa, mert akkor arra a következtetésre jutnánk, hogy a magyar juhászoknak nincs semmi erkölcsi alapjuk, s talán az egész parasztságunknak sincs. De hogy mondhatna ilyet az a népi író, aki a parasztságban látja a magyar jövőt, a népi erkölcsöt tekinti legnagyobb értékünknek. Móricz tudja, hogy a családi élet tisztaságától függ elsősorban a magyar jövő, ezért kell Bodri juhász feleségének eszményi szépségben ragyognia.

S hogy mégis vannak gyilkos és tolvaj juhászaink? Az úri világ rontotta el őket, mert igen keserves életkörülményeket szabott rájuk. Már az eszmei mondanivalóhoz jutottunk: kíváncsús volt a nagybirtokrendszer felszámolása, a parasztság földhöz juttatása, hogy minden parasztunk normális életet éljen.

Ki merné tagadni, hogy a „ment” ige sokszori ismétlése (mint jelentős formai elem) nem járult hozzá az esztétikai tartalom elmélyítéséhez a műben.

Vétek volna figyelmen kívül hagyni az idézet utolsó mondatait: „Addig ment, addig ment, míg el nem érte a Dunát. Azon is átalment, ladikos embert lelt, az áttette. És ment.”

*Azon is átalment,
ladikos embert lelt.*

Móricz tudta, hogy a prózai művekben nem szokás rímeltetni a mondatokat, mégis ezt teszi. Sőt többet is: ritmizálja a sorokat, versikét szerkeszt. A magyar népmesék hangulatába öltözteti a juhász feleségét, a legkisebbik fiú szerepét húzza rá, akinek minden nehézséget le kell győznie, hogy teljesítse vállalt feladatát. Bodri juhász felesége így még rokonszenvesebbé válik, s a ritmus lengése, a rím összecsengése (ha nem is tiszta rím) az asszony gyöngédségét

is megsejteti férfias elszántsága mellett, s a gyöngédség és együttérzés szálai ezáltal a mi lelkünket is bepókhálózzák: még több együttérzést táplálunk iránta.

A természet legnagyobb énekese költészetünkben Petőfi és Áprily Lajos, mindkettő a maga módján. Úgy érzem, Petőfi a poeta natus, Áprily a poeta doctus megnyilatkozása formájában. Petőfi a természeti szépségek láttán extázisban tör ki, és hamar megírja versét; talán már hazafelé tartva, az úton megkomponálja. Otthon papírra veti, s megadja végső formáját. Áprily alkotási módszerében több tudatosságot látok. Mérlegel minden strófát, sort, mondatot és hangot is. A végsőig kicsiszolja a verset. Én mégsem hiszem, hogy túlzottan sok időt fordított volna versei megírására. Olyan lírai egyéniség volt, hogy azonnal reagált a legkisebb természeti jelenségekre is, a madarak hangjára és színére, a levelek zizzenésére, a virágok táncára és illatára. Szinte valamennyi verse a természetről szól, vagy átszővi legtöbbjüket természeti képekkel és villanásokkal. Ő panteisztikusan egybeolvad a természettel, olyan mértékben, mint egyetlen más költőnk sem. Az a nagy érzelmi telítettség, amit számára a természet jelent, s ami nála élethangulat is, megkívánja a szóismétlés igen gyakori alkalmazását. Mindenképpen egyik legnagyobb mestere ennek egész irodalmunkban.

Ragadjunk ki egy részt a „Most szólj, rigó” című verséből:

*„Most szólj rigó. Hófoltok halni készek,
nyírfák körül szellő-szüzek cicéznek,
mogyoróbokrok aranyat szitálnak,
ötszáz leány kacag a napsugárnak.
Most szólj, rigó. Faormon, póznacsúcson,
hangod dagadjon és lobogva gyűjtson,
gyökerekig fusson tüze a fákon,
gyűjtsa fel gyúlhatatlan némaságom,
avaromnak vessen szikrát alája,
legyek a tavasz piros lármafája,
riassza fel dalaid áradása
rabdalaimat zengő lázadásra.
Torkod remegve és ujjongva sírja,
hogy líra-líra-líra-líra-líra!”*

Extázis ez is a javából, és azt bizonyítja (a később tárgyalandó versekkel együtt), hogy Petőfi és Áprily a természet imádatában rokon lelkek: rendkívüli módon reagálnak a természet szépségeire. De Petőfi fiatalságánál fogva is elsősorban a tavasz énekese, költészetének állandó dinamizmusa is ezt bizonyítja. Mintha érezte volna, hogy neki rohanva kell alkotnia, mivel-hogy élete korlátokhoz kötött. Áprily is nyugtalan idegzetű ember, kínzó vágyak gyötrik a természet átfogására, minden tavasszal ontja a szebbnél szebb, a legrajongóbb verseket, mégis azt szokták mondani róla, hogy az ő költészete egy nagy lélegzetű „őszí monológ”, mert a halál jelenlétét mindenkor felfokozottan érzékeli. Egész költészetére nem a küzdelem illik elsősorban, hanem a lázadásról való lemondás, a szelídségbe és a szépségbe torkollás mindenképpen. Neki megadatott, hogy majdnem nyolcvan évig éljen, s szinte mindig a természetben, ezért az ő természetköltészete szélesebb, teljesebb a Petőfiénél.

Áprily a legszebb tavaszi verseiben igen gyakran használ szóismétlést, és mindig nagyon hatásosan. A fenti idézetben kétszer is megszólítja egyik legkedveltebb madarát ugyanazzal a mondattal: „Most szólj, rigó.” (Feltűnő, hogy nem használ felkiáltójelt mondata végén, talán magától értetődőnek tartja.) Az első megszólítás után viszonylag nyugodt rész következik, inkább apró mozgásokból álló, nevezhetnénk télvégi helyzetképnek. De utána nyolc felszólító mondatban hömpölyög a mondanivaló, ami tulajdonképpen a költő lelkiállapotának a bemu-

tatása, a tavasz tüzeiben történő egybeolvadása a természettel. Égető sorok ezek kivétel nélkül, s a „lira” szó ötszöri előfordulása, tehát egy izgalmas ismétlés zárja le őket; az érzés, a szépség szinte elviselhetetlen mértékét érzékeltetve.

Nem tudom elképzelni, hogy a „lira” szót valaki is hatásosabban használta volna a mindenkori világirodalomban.

Hasonló befejezést figyelhetünk meg a „Tavaszi vizek” című versikéjében:

*„Zsong a szigetcsúcs barna berke,
a harkály részegen nevet,
Az ifjú nap: Dávid, leverte
a lomha Góliát-telet.*

*Állok a vadvizes tavaszban,
bódít a szagja, mint a bor,
kedvemben egy füttyös kamasz van,
aki voltam valamikor.*

*Vizek futnak, jegek ropognak,
dudorászom, kurjongatok -
Lelkemben patakok zuhognak,
patakok, patakok, patakok.”*

Remek kis vers ez. Rövid 12 sorában hasonlat, megszemélyesítés, fokozás, hangutánzó szó, alliteráció, metaforák, szép költői jelzők összefogásából születik meg egy fölülmúlhatatlan szépségű, részegítő, bódító tavaszi hangulat úgy, hogy a költő és az olvasó lelkében is patakok zuhognak. A verset le lehetne zárni ezzel a sorral is: „Lelkemben patakok zuhognak”, csak egy sort kellene még eléje kitalálni. De hogy felfokozódik a hatás a szóismétléssel! A „patakok” kemény mássalhangzói és a szó eleji kötött hangsúly már nem is egy gyors folyású patakot sejtetnek, hanem egy mindent elsöprő zuhogást.

Irodalmunk két leghatásosabb tavaszi versét is Áprily írta. Az egyik a „Március”:

*„A nap tüze, látod,
a fürge diákot
a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt.
Csengve, nevetve
kibuggyan a kedve,
s egy ős evoét a fénybe kiált.*

*Régi, kiszáradt
tó vize árad,
néma kutakban a víz kibuzog.
Zeng a picinyke
szénfeji cinke
víg dithyrambusa: dactilusok.*

*Selymit a barka
már kitakarta,
sárga virágját bontja a som.
Fut, fut az áram
a déli sugárban,
s hőkken a hó a hideg havason.*

*Barna patakja
napra kacagva
a lomha Marosba csengve siet.
Zeng a csatorna,
zeng a hegy orma,
s zeng - ugye zeng, ugye zeng a szived?"*

Ha azt kellene igazolnom egy magyarórán, hogy a ritmus a vers lelke, aligha találnék rá jobb példát. Első látásra azt az érzést kelti, hogy a négy szakasza azonos sémára készült, hiszen olyan tökéletesen pereg az egész vers. És mégis: csak a második és a negyedik szakasz szótagszáma egyezik meg, a másik kettő mindegyiktől eltérő szótagszámot mutat. Íme a szakaszok szótagszáma soronként:

I. 6, 6, 11, 5, 6, 10
II. 5, 5, 10, 5, 5, 10
III. 5, 5, 9, 5, 6, 10
IV. 5, 5, 10, 5, 5, 10

A vers elmondásakor eszébe sem jut senkinek, hogy a jól kiértékeltek s a természetesnek tartott spondeusok mellett trocheusok is vannak a versben, még a felütésbe is belenyugsunk, úgy eluralkodnak a daktilusok a mű egészén. A vers utolsó sora a ritmikai hatást a maximálisra fokozza, s ez összejátsszik a verszene és a szóismétlés hatásával is, s mint formai kellékek együttesen emelik ki a vers tartalmát, mondanivalóját: zeng az ember szíve a tavasznyújtotta boldogságtól.

Mintha önmagával kelt volna versenyre Áprily, megírta ennek a szép versnek az ikerpárját is, a „Tavaszkodik” címűt:

*„Sáncban a hóvíz
könnyű hajót visz,
füstöl a fényben a barna tető.
Messze határba
indul az árva,
lenge madárka: billegető.

Titkon a Bükkben
moccan a rügyben
- mint csibe héjban - kandin a lomb,
s mintha a róna
kedve dalolna,
úgy muzsikál, muzsikál a kolomp.

Indulok. Értem.
Jól tudom: értem,
értem üzenget a zsenge határ:
„Szíved, a bomlott,
ócska kolompot
hozd ide, hozd ide, hozd ide már!"*

Nem akarok ehhez is hozzányúlni, nem magyarázom. Nehogy összetörjem ezt a szép gyöngyszemet. Ezt el kell olvasni ötször, tízszer is, és gondolkodni közben. Azon, hogy mennyire szól nekünk. Mindenkihez szól, akinek van beteg vagy legalábbis szépségektől sebezhető szíve. Mert ugye: van itt billegető, kiscsibe héjban, kandi lomb, bomló szívkolomp - és muzsika, muzsika felsőfokon.

LELEMÉNYES LEHETŐSÉG: AZ ALLITERÁCIÓ

Az érzelmerkifejezés egyik legprimitívebb s épp ezért egyik legérdekesebb módja az ismétlés. Igen sok formája lehetséges. Már egy-két hang megismétlése is érzelmi hatású: a rím és az alliteráció (betűrím, szókezdő rím). Az alliteráció lényege az, hogy egyes hangsúlyos szótágok ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődnek, de elképzelhető magánhangzós alliteráció is, már a Kalevala elején találunk rá példát.

Mint minden ismétlésnek, az alliterációnak is többféle funkciója lehet, elsősorban ritmus-erősítő és zenei kifejező funkciója. Elérhetünk vele félelmetes, borongós, humoros és bájos hatást egyaránt.

Minél régebbi egy nép dalkincse, annál több ismétlési formát, és feltételezhetően több alliterációt találunk benne. Nem idézem a Kalevala eredeti, finn szövegét, mivel nagyon kevesen tanulhatnak nálunk finn nyelvet, de figyeljük meg Vikár Béla fordításában az Előhang kezdetét, szinte minden sorában találunk nemcsak kettős, hanem hármas alliterációt is:

*„Mostan kedvem kerekedik,
Elmém azon töprenkedik,
Hogy ím dalra kéne kelni,
Ideje volna énekelni,
Nemek nótáit dúdolni,
Fajok énekeit fűjni.
Szavaim szétolvadnak számban,
Beszédim buzognak bátran,
Nyelvemre sűrűn sietnek,
Fogaimra folyton folynak.”*

A következő 30-35 sor is rendkívül érdekes, mert megtudhatjuk belőle a népi énekek (runók) előadásmódját. Az északi részeken két énekes vett részt az előadásban: egy előénekes (a főember) és egy kísérő (a kontrás). Szembe ültek egymással, összekulcsolták a kezüket, s előre-hátra hajlongva mondták a szöveget. A hajlongás ritmusát roppant egyszerű volt megtartani, mert a finn nyelvben is kötött hangsúly van (az első szótagon), s a Kalevala leggyakoribb versmértéke a 4 trocheusból álló runo-nyolcas.

Mindebből kivehető, hogy a primitív népek költészetében az alliteráció elsődleges feladata a ritmuserősítés volt. Ezt a feladatát minden bizonnyal nem tudatos felismerésből, hanem ösztönös megsejtés alapján kapta.

Említettem, hogy az alliteráció használatával igen kellemes, bájos hatást is elérhetnek a költők, és természetesen, a népi énekesek. Igen jól érzékelteti ezt Vikár Béla Kalevipoeg fordítása. Íme az első ének kezdete:

*„Nosza dallos, fogj a dalhoz,
Hajtsd az ének kis hajóját,
A sikamló könnyű sajkát,
Hajtsd a messze partvidékre,
Hol a sas mond arany ígét,
Hol a holló ezüst mondát,
Hol a hattyú réz regéket
Szóra széjjel ős időkből,
Rég elröpült esztendőkből.
Bölcs madárka, jer, fedezd fel.”*

*Habzó csermely, csörgedezd el,
Szóljatok, ti szelid szelek:
Hol születtek a Kalevek?
Hol vagyon a hősök hona,
Hol az erős fiak fészke?
Dalra dallos, óh dalolj hát,
Zendüljön meg szózatosszád!”*

Figyelemre méltó, hogy a germán népek ősi költészete is alliterációt használt a rím helyett, s Wagner, ennek tudatában, ilyen betűrímes versekben írta meg a germán hősmundákról szóló operáinak szövegét. Catullusnak az Ad Lesbiam (I. 5.) versében is azért érdekes néhány alliteráció előfordulása, mert az ókori görög és római költészet sem ismerte a rímelést. (Dickens prózai művekben keltett hangfestő hatást az alliterációkkal.)

Igen kétséges, hogy volt naiv nemzeti eposzunk, mert a keresztény vallás tűzzel-vassal irtotta a pogány hagyományokat, de ha mégis létezett, úgy hemzsegték benne az alliterációk, mint finnugor rokonaink költészetében. A magyar népköltészet kedveli a betűrímeket, s különösen közmondásainkban találkozhatunk hatásos használatukkal: Vak vezet világtalant; Szegény ember szándékát boldog Isten bírja.

Minden középiskolás diákunk ismeri az Ómagyar Mária-siralom alliterációs sorait:

*„Világ világa,
Virágnak virága!
Keserűen kintatul,
Vos szegekkel veretül.”*

Tudjuk, hogy legrégebből fennmaradt versünk egy latin nyelvű siralom nem szolgai utánzása, hanem szabad átköltése. Jobb példát nem is találhatnánk az alliteráció ritmuserősítő funkciójára. A kétütemű sorok ritmusa hibátlan, s ez annál is figyelemre méltóbb, mert az ütemek szótagszáma igen változatos: 2+3, 3+3, 4+3, 4+3. De más szempontból is változatossá mondható az idézet. Nemcsak betűrím van benne (betűegyezés), hanem szókezdő rím is. Továbbá: nemcsak egymás melletti szavakban található alliteráció, hanem közbeeső szó után is. Igen jó a négy sor szerkezeti aránya. Az első kettő felsőfokon magasztalja Krisztust: ő a világosság világossága, tehát a legfényesebb világosság, s egyben a legszebb virág is. Az örök édesanya szólal meg itt, aki a legdrágább gyermeknek tartja a sajátját. A következő két sor Krisztus mérhetetlen szenvedését érzékelteti.

Most ugorjunk egy kicsit, nézzük meg néhány nagy költőnk egy-egy szép alliterációját, a Berzsenyit mindenekelőtt:

*„Nincs már symphonia, s zöld lugasok között
Nem bűg gerlice, és a füzes ernyein
A csermely violás völgye nem illatoz,
S tükrét durva csalét fedi.”*

(A közelítő tél)

A „violás völgye” szerkezetet és alliterációját igen hatásosnak érzem az elégikus hangulat táplálására. Próbáljuk előbb tartalmi szempontból megközelíteni! Értelmező szótárunk szerint a „violaszín” a vöröshöz közelebb álló sötétes lilát jelent. Olvastam olyan afrikai törzsekről, amelyek a lila színnel gyászolnak, mert a halottat sokszor ilyen színűnek látják. Indokolt a sárgával gyászolók elképzelése is, hiszen a halott sárga is lehet. A fehérrel gyászoló északi

emberek gondolkodásmódja is igazolt: a rövid nyár után a rendkívül hosszú és kemény tél a természet halálát jelenti. Nem hinném, hogy tévedek: úgy érzem, hogy a „bágyadt” lila színbe öltözött nő inkább a komolyságát és nem a kacérkodó szépségét akarja érzékeltetni. Különleges finomsága van ennek a színnek. Szinyei Merse Pál Lilaruhás nője megerősíti ezt az elképzelésemet.

Formai szempontból közelítve meg a kérdést, a „violás völgye” csak egy zöngétlen, tehát kemény hangot tartalmaz, az „s”-t, de olyan szerencsés elhelyezésben, hogy nem csökkenti, hanem fokozza a bánatos őszi hangulatot: a szél süvítését érzem benne, de olyan rövid ez a süvítés, hogy épp csak felvillantja a közelítő telet, anélkül, hogy különösebb félelmet keltene bennünk. Nemcsak a „v” hangok és a lágy magánhangzók vesznek körül, hanem a „gy” és a két „l” hang is, amelyek szintén igen hatásosak. Ebből a versből mindenképpen a *bánat* és a *félelem* jelenléte olvasható ki, nem is lehetnek hatásosabb kulcsszavai az elmúlás érzékeltetésének. A sziszegő hangok minden sorban éreztetik hatásukat, de a „bágyadt” hanghatású szavak minden sorban fölülkerekednek, a „bánat” érzését erősítik meg. Érdeemes megfigyelni ebből a szempontból az egymást követő öt szakasz harmadik sorát. Csak az utolsó szakasz harmadik sorában kapnak erőre a félelmet keltő réshangok (s, sz, f), de eltompítja hatásukat itt is a „Lollim” szó, a legnagyobb bánat okozója.

Nem a félelmetes halál sötét színe borítja be a helyszínt, hanem a „violás völgy” és a „néma homály” bágyadt színhatása érvényesül. Úgy érezzük, hogy a nagy költői megfontoltsággal beépített alliterációs szerkezet mindvégig érzékelteti jelenlétét a világirodalom egyik leggyönyörűbb elégijében.

Berzsenyi sem válik meg könnyen a földi élet szépségeitől, mint a legtöbb ember, de aki a világ egyik legszebb vallásos ódájának a szerzője, épp ebben az ódájában, a Fohászkodás címűben zárta le végképp a nagy életfilozófiai kérdést, a bánat és a félelem viszonyát, jelenvalósági fokát a halálélményben: a halált követő megváltás gondolatával.

Az őszi bágyadtságot, bánatot s egyben a szerelmi érzés halványodását akarja érzékeltetni Juhász Gyula híres Anna-dala, a „Milyen volt...”, szintén alliterációk segítségével a második szakaszban:

*Milyen volt szeme kékje, nem tudom már.
De ha kinyílnak ősszel az egek,
A szeptemberi bágyadt búcsuzónál
Szeme színére visszarévedek.”*

Csak hogy nehezen halványul ez a szerelem, mert a „szeme színére” kísérteties alliterációja elárulja: nem csöndes révedezésről van itt szó, hanem még mindig fájó emlékezésről; s noha Anna meleg szava égi távlatokból szól vissza, még mindig sebezhető ereje van.

Babits „Messze... messze” kis remekműve impresszionista képekből tevődik össze, de ha jól átgondoljuk, a futónak tűnő impressziók mögött sokkal mélyebb alaphangulat húzódik meg, az elérhetetlenség fájdalma.

*„Spanyolhon... Tarka himü rét.
Tört árnyat nyújt a minarét.
Bús donna harna balkonon
mereng a bíbor alkonyon.”*

Lehetetlenség nem érezni, hogy a bús donna hangulatát - ami feltételezhetően szerelmi vágyódásból eredő - a „barna balkonon” lehangoló színe is érzékelteti, s ebben a szószerkezetben hangulatteremtő szerepe van a lágy hangzású alliterációnak egyaránt, amely egyébként a bús szóval is alliterál.

„Messze még a Gretna Green” - mondja Babits egy másik szép versében, s a „messze” szóval és az alliterációk segítségével a korábbi versnél sokkal mélyebb életfilozófiai kérdést boncolgat: megdöbbenéssel vesszük tudomásul, hogy fiatalságunk elrepült, nem tudtunk igazi tartalmat adni életünknek.

Hasonló kérdés foglalkoztatja Kosztolányit is a „Boldog, szomorú dal”-ban:

*„kezem kotorászva keresgél,
hogy jaj, valaha mit akartam.”*

Maga sem tudja, hogy mit, csak egyben bizonyos: az élete nem úgy sikerült, ahogy elképzelte. Elmúlt ifjúságát siratja? Ifjúkori reményei, céljai tűntek el a rohanó élet hétköznapijaiban? Döbbenetes dolog erre ráeszmélni, s a velejáró kétségbeesett, ideges hangulatot nem is lehetne több erővel érzékeltetni, mint ezzel az alliterációs sorral:

„kezem kotorászva keresgél.”

Ne csodálkozzék senki, ha egy alliterációról az mondom, hogy gyönyörű. Csakugyan: lehet egy betűrím gyönyörű? Hiszen olyan bagatell dolog! A nagy költő kezében és agyában minden lehetséges. Figyeljük meg az alábbi Léda-zsoltár befejező szakaszát:

*„S jött Bajla, buja asszony,
Marun szemébe nézett.
„Volt egyszer.” Tovább mondani
Nem tudta soha a meséket.”*

(Bölcs Marun meséje)

Ady a hangulatteremtés nagy mestere, mint Móricz a prózairodalmunkban. Egyetlen képpel, sokszor egy-egy szóval olyan keleties hangulatot teremt, hogy versét olvasva teljesen elszakadunk a honi tájtól, pillanatok alatt az Eufrát vagy a Gangesz partjára ragadtatunk. A „Bölcs Marun”, a „legendás Eufrát”, a „szerelmes sejkek”, a „vágyó, szűz asszony-rózsák”, az „ékes szerelmi kert”, a Marunnak lerótt „szerelmi adó”: a 12 rövid sorból, 3 szakaszból álló vers hemzseg a varázslatos keleties szavaktól, képektől. S betetézi mindezt a „Bajla, buja asszony” tartalmi és alliterációs-formátumú szépsége. Miről is van szó? Bölc Marunnak, a nagy mesélőnek, a nagy hódítónak (aki valójában Ady) meghódol minden nő. S amikor megjelenik „Bajla, buja asszony” (vagyis Léda), Marun varázsereje megszűnik: Léda teljesen magához láncolja, rabjává teszi.

Érdemes, sőt szükséges kikeresni a „bujá” szó szótári értelmezését, ha be akarunk hatolni ennek a versnek a legmélyébe. Íme: „olyan személy, akiben az átlagosnál jóval erősebb a szeretkezésre irányuló nemi ösztön, melyet minél gyakrabban igyekszik kiélni.” Nem véletlen, hogy az értelmező szótár épp az általam kiemelt sort idézi példának: „S jött Bajla, buja asszony, Marun szemébe nézett.”

Ady szokásos mámoros, félittas állapotában könnyen alkotott, sokszor az utolsó órában írta meg egy-egy versét, s futott vele az állomásra, hogy idejében megkapja az igénylő lap szerkesztője, Pesten vagy vidéken. Ha évekig töri a fejét, akkor sem találhatott volna a „bujá” szóhoz jobban odaillő szót a Bajlánál: a kéjes szerelemhez, a fantáziát megmozgató keleties

hátterhez a keleties személyt is. Pontosan ilyen volt Léda ebben a szerelemben: a maximálisan kiélő, a maximálisat nyújtó nő. És milyen volt Ady? Megmondja ő:

*„Kinek én úgy adtam az ölelést,
Hogy neki is öröme teljék benne.”*

(Elbocsátó, szép üzenet)

Tökéletes fizikai egymásra találás volt ez a szerelem. Ezzel magyarázható Léda mindenkori féltékenysége (többször is összekarmolta Adyt miatta), s hogy sohasem tudta elfeledni szerelmét. És ez az oka annak, hogy Ady kilenc évig kitartott Léda mellett, noha szülei és rokonai mindvégig elmarasztalták ezt a szerelmet, s azt szerették volna, hogy Ady rendezze az életét, nősüljön meg, alapítson családot, hagyja el Lédát. Ady is akarta ezt, de nem volt hozzá elég ereje.

Léda Párizst járt nyugati nő, de valójában keleti varázslat hordozója, hiszen zsidó származású volt, sablonmentességgel rohant bele Ady szerelmi életébe. A „Bajla, buja asszony” alliterációs szerkezet maximális szintre emeli a Léda-Ady-szerelem keleties, varázslatos szépségét. Ennek a szerelemnek a megítélésében (figyelembe véve a szakításukat és a következményeket is) mi feltétlen Léda mellé állunk, aki elviselte nagy megaláztatását a nyilvánosság előtt, s aki a költő halála után egy Ady-emlékünnepevényen olyan fájdalmas zokogásban tört ki a „Hiába hideg a Hold” című vers szavalásakor, hogy a mellette ülő Ady Lajos, a költő öccse, karon fogva vezette ki a teremből. Én ezt a verset tartom a legnagyobb, a legmélyebb Léda-zsoltárnak, a megmásíthatatlan bizonyítékversnek. Nem hiszük el Adynak, hogy nem szerette Lédát, mert megismerkedésük után könyörgő levelekkel ostromolta őt, s a szerelem hiányában sohasem születhettek volna meg a gyönyörű Léda-zsoltárok. Igen, igen: szerelmi „zsoltárok” ezek, Ady nevezte így őket. Most is megtalálta a tartalomhoz illő legszebb költői szót.

Az Értelmező szótárban a „bujá” szó után a „bujakór” található „vérbaj” jelentésben. A két szó összefüggését mérlegelve már-már szédületes magasságban látjuk ragyogni Léda költészeti ihlető nagyságát.

Az eddigiekben többnyire a lágy hanghatású alliterációk költői szépségét részleteztük, illő tehát, hogy a kemény hanghatásúakkal is foglalkozzunk.

Az élénkség, a játékosság, a vidámság érzékeltetésére alkalmasabbak a zöngétlen mássalhangzók, tehát a kemény hanghatású alliterációk. Jól tudta ezt nagy humoristánk, Karinthy Frigyes is, példát a Futurum Exactum című verséből idézek, amelyben Babits Mihályt vicceli meg, a nagy költő túlzott formakeresési lázán derül:

*„S tán pápuákok pengetnek poros fát,
S nem lesz Nyugat már, sem Fenyő, sem Osvát,
S még él Balázs, még él a méla Béla:”*

A szabálytalanul ragozott „pápuákok” szó, a „poros” jelző ugyanúgy szolgálja a jókedv fokozását, mint az utolsó sor nevetséges rímeltetése.

Kosztolányi finomkodása sem kerülheti el a humorista irodalmi karikatúráját:

*„Úgy lépek vissza mostan életembe,
Mint kisfiú, ki csendes, csitri, csempe,
S látok barnát, kókuszt, koporsót, képet, -
Mint aki halkán belelépett.”*

(Mint aki halkán belelépett)

Itt az alliterációk lehetetlen szókapcsolatokat emelnek ki, s épp ezzel keltene derűt, de ugyanakkor komoly figyelmeztetés hordozói is: a túlzott formakeresési vágy oda vezet, hogy megfelelkezünk a tartalom fontosságáról.

A természet legnagyobb énekese modern irodalmunkban kétségkívül Áprily Lajos. Se szeri, se száma a virágokról, fákról, bokrokról, rügyekről, évszakokról, állatokról szóló verseinek. S még ebben sem éli ki magát a nagy erdélyi költő, beleolvad panteisztikusan a természetbe, a világmindenségbe:

*„A völgyünket köd ülte meg tömötten,
belőle hűvös pára-por pereg.
Ne is keressetek már, emberek,
köddé foszoltam itt a téli ködben.”*

(Ne keressetek)

Az alliteráció kemény „p” hangja a látási képzetek hatását kitágítja, hallási és tapintási szervünket is mozgásba hozva: halljuk a ködpороk pergését, bőrünkön érezzük a hűvösségüket.

Ne essünk tévedésbe! Ne gondoljuk azt, hogy a zöngés alliterációkkal csak lágyságot, bágyadságot, bánatot, lemondást tudnak kifejezni a költők, s a zöngétlenekkel keménységet, harciasságot, eleven mozgásokat, mert ez a kétféleség egy irányban is hathat. Arany az V. Lászlóban olyan félelmetes hatást kelt velük, hogy azonnal megteremti tragikus balladájának alaphangulatát:

*„Sűrű setét az éj,
Dühöng a déli szél,
Jó Budavár magas
Tornyán az ércakas
Csikorog élesen.”*

A hangutánzó „csikorog” szó is fokozza a félelmetességet.

Ha azt akarjuk, hogy a versek igazi élményben részesítsenek bennünket, ne elégedjünk meg egyszeri elolvasásukkal, hanem fedezzük fel részletszépségeiket, legegyszerűbb hangtatásukat is, mert ezek az összhatás megértéséhez feltétlenül hozzátartoznak.

Az alliterációs lehetőségek felismerése a költői leleményesség jelenvalóságát bizonyítja.

HITVESI SZERELEM FELSŐFOKON

Herczeg Ferenc írta az egyik Petőfiről szóló tanulmányában, hogy a hitvesi szerelem költészete gyönyörű magyar specialitás. Lehet, hogy van egy kis túlzás benne, az azonban bizonyos, hogy a magyar hitvesi költészet világviszonylatban is élvonalbeli szintet jelent, méltó az alaposabb vizsgálódásra.

A magyar hitvesi költészet csúcspontjainak Kisfaludy Sándor és Petőfi Sándor idevonatkozó verseit kell tekintenünk elsősorban.

Kisfaludy azt vallja magáról, hogy nem tudós ő, nem literátor, csak a tiszta szerelem leírója, s a hazájáért, nemzetéért, nyelvéért minden áldozatra kész hazafi. „Mert nem a föld, nem a folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv.”

Szép gondolat ez egy földbirtokos magyar nemesúrtól, egy korábbi katonatisztól, akinek a nemzetsége a honfoglaló magyarokig vezette vissza eredetét. De milyen is hát tartalmában és formájában ez a hitvesi költészet, kettejük költészete! És milyen nyelvében, ha már olyan nagy sikere volt mindkettőnek! Mert tudni kell, hogy az 1801 nyarán megjelent Kesergő szerelem és az 1807-ben kiadott Boldog szerelem dalaival udvaroltak a korabeli ifjaink, s aki több Himfy-dalt tudott könyv nélkül elszavalni, az könnyebben belopakodott művelődni vágyó kisasszonyaink szívének legmélyébe.

Nyelvi gyönyör és lelki gyönyör a XIX. század első felében kialakult magyar hitvesi költészettel való foglalkozás, és meggyőződéssel mondhatjuk, ha csak negyedannyi finomsággal tudnánk ma közeledni leányainkhoz és asszonyainkhoz, megszűnne az a sok perpatvarkodás és válás, s könnyebben feltárukoznának azok a megkeményített szívek is, hiszen nem az a rendeltetésük, hogy bezárkózzanak és elhidegüljenek, hanem hogy derűvel sugározzák be a magyar otthonokat.

Kisfaludy Sándor nem volt az a modern költő, amilyenek egyesek beállították őt. Szenti-mentális forrásokból ittasuló lelke legszívesebben a középkori várromokon révedezett, költészete pedig elsősorban hézagpótló jellegű. Azt a középkori gáláns hangulatot zárta le, ami a trubadúrok és Petrarca fellépése óta évszázadokon át egész Nyugat-Európában kimutatható, s ami csak nálunk nem tudott kellőképpen kibontakozni, mert az állandó hadakozások és vallási küzdelmek más irányba terelték figyelmüket. (Parlagi mivoltunkhoz is inkább a durvaságok illettek, s nyelvünk sem volt eléggé kifinomulva a szerelmi érzésnek amolyan „dolce stil nuovo” formában történő választékosabb kinyilatkoztatására.)

Kisfaludy Kesergő szerelmének Lizája - Szegedy Róza - épp oly megközelíthetetlen ideál, mint Petrarca Laurája és a trubadúrok feudális eszményképe. S valljuk még be, Kisfaludyn magán is azt érezzük némelykor, hogy trubadúr, aki nem foglalkozásszerűen költő, hanem illendőségből verselő nemesúr.

Eszményképe Petrarca volt, annyira, hogy sokszor a leplezetlen utánzásától sem riadt vissza. Még a metaforáit is átvette. Idézem Petrarca CV. szonettjének harmadik szakaszát:

*Arany volt fűrtje, meleg hó az arca,
A szeme csillag, ében a szemöldje,
Amely alatt Ámor ült, nyilazva.*

A nyilazó Ámor Kisfaludy költészetében is minduntalan megjelenő kép, és középkori hangulatok ébresztője. De ennél is figyelemre méltóbb az idézett szakasz második metaforája, a „meleg hó az arca”, amit Kisfaludy szinte változatlanul átvesz a Kesergő szerelem 89. dalában: „meleg hó volt ábrázatja” - írja kedveséről.

Bár rajongott Petrarcáért, s a Petrarca-szonettek nélkül sohasem született volna meg a Himfy-je, felfogása a szerelemről merőben különbözött amazétól.

Házassága előtt olyan kicsapongásai voltak, amilyeneket Petrarca sohasem engedett volna meg magának, a házassága pedig olyannyira jelentős, hogy egész élettevékenységének meghatározója lesz. Ebből merít ihletet szorgalmas gazdálkodói munkájához, hazafias lelkesedéséhez, közéleti fáradozásaihoz.

Petrarca istennőt lát a kedvesében, és a szerelme plátói, nem is tudnánk őt férjnek elképzelni. Kisfaludy házaselete igazi, földi, gyakorlatias élet, őt nem is tudjuk ezután másnak, „csak” férjnek elképzelni. (A legérdekesebb az, hogy a valamikor elérhetetlennek vélt Liza a mindennapi élet gyakorlatiasságában is megőrizte a férje számára bizonyos plátóiasságát, az az ideális nő maradt, akihez mindenkor trubadúros szemmel lehetett közeledni.)

Szerelmi életük tekintetében: Petrarca az egyoldalú, az örökké áhítóztó költő, Kisfaludy pedig a sokoldalú, a beteljesült ember.

Bármennyire is Petrarcából ihletődött, Kisfaludy szerelmi költészete épp leglényegesebb vonásaiban az utána fellépő Petőfi verseihez áll legközelebb. A Nyugatot bejárta és a magyar parlagiasságot észrevező Kisfaludyra kétségkívül Petrarca finomsága hatott, - ugyanakkor több évszázados nagysága is -, de szerelmi mondanivalója fokozatosan elszakad a középkori szerelem „egyetemes talajtalanságától”, és egyre inkább hazai, sőt dunántúli színezetet kap. Ez még nem azt jelenti, hogy Kisfaludy modernné válik, mint ahogy egyesek elképzelték - hiszen a modernnek majd Vajdáék és Adyék lesznek -, hanem azt, hogy olyan hangot üt meg már a modernség előtt, ami nemcsak egy létjogosult népi irányt hozott, hanem óriási tehetségeket is: Petőfit és Aranyt. Már mondtuk, hogy Kisfaludy pótolta a magyar lírában azt az intelligens középkori hangot, ami hiányzott belőle vagy csak foszlányosan létezett, és le is zárta ezt a középkoriságot. Ez az egyik nagy érdeme. De a boldog szerelem erkölcsi tisztasága, dunántúli képei és a nép nyelvéhez közeledő nyelve már sejtetik az alig néhány évtizeddel később diadalra jutó népi realizmust, mindmáig legnagyobb irodalmi sikerünket. Petőfi legközelebbi lelki rokona a magyar szerelmi lírában Kisfaludy Sándor, még akkor is, ha erről sohasem írtak. Rokona: nem is annyira a formákban, hanem a tartalom, a lényeg minden megnyilatkozásában, a szerelemnek teljesen azonos felfogásában. Tudom, hogy meglepőnek hangzik, de a valóság ez: alig van Petőfi szerelmi költészetének olyan gondolati és hangulati vonása, ami hiányoznék Kisfaludy költészetéből. Sokszor a forma, a mondanivaló kerete is bámulatosan megegyező. Petőfi sokat merített a Himfy-dalokból, és tudatosan. Nem szégyen ez, hiszen a nagy költők mindig tanultak a kisebbektől, ők úgyszólván mindenkitől képesek tanulni akárhányszor, mert éber szemmel járók, kitűnő megfigyelők, és intuitív világuk is felfog minden élményszerűséget. Arany büszkén vallotta, hogy Gyöngyösitől tanult sokat, pedig lényegesen nagyobb tehetség volt nála.

Vegyük most sorra mindazt, amit Kisfaludy és Petőfi szerelmi rokonságáról elmondhatunk!

A legszembetűnőbb mindenekelőtt az a közös vonás, hogy a szerelem minden szépségét és áldását mind Kisfaludy, mind Petőfi a házassélettől várja. Petőfi minden lányban a feleségét kereste, Kisfaludy pedig hiába hánykódott hol egyik, hol másik kedvesének karjában, - némelykor önmagát is a beteljesültség látszatával ámítgatva - sikere mindenkor a katonasembernek szinte törvényszerűen kijáró siker volt, és ezt maga is érezte. Kisfaludy a sikeres udvarlások közben is sokat szenvedett a Rózától kapott kosár miatt, és ebből a szenvedésből nagyon szép sorai születtek. Ilyen a Kesergő szerelem negyedik énekének alábbi része is:

*A szabadba kilódulok,
Nem enyhülést találni,
Mert én sohasem gyógyulok,
Hanem kínom táplálni.
Ekkor dühös indulatom,
Tétova hajt engemet,
Tüskén, bokron, míg bírhatom
Csüggedező testemet.
Könnyben úszó két szememmel
Csillagomat vizsgálom,
S a Teremtőt életemmel
Könyörögve kínálom...*

*Ha már ügyem, a míg élek.
Nem változik meg soha:
Váljatok el, test és lélek! -
Ily sors több, mint mostoha.*

A házasság a költőt boldoggá teszi, és egész hátralévő életét meghatározza. A Boldog szerelem 8. dalában írja:

*Fájdalmimban átkoztalak,
Midőn kíznád kebelem,
Dicsérlek most, és áldalak,
Boldogító szerelem!
Kifizeted uzsorával
Sérelmiért szívemet,
A boldogság méz-árjával
Borítván el létemet.
Már majd alig viselhetem, -
Öröm minden lehelletem,
Nappalom és éjjelem:
Áldott légy, oh szerelem!*

Ez az igazi beteljesült szerelem, nem amivel addig ámítgatta magát a költő. Nem Petőfi jut most eszünkbe, aki ugyanezt az érzést írta le röviddel házasságra lépése után, csakhogy más-más szavakkal?

*Elértem, amit ember érhet el,
Boldogságtól csordultig e kebel*
(„Elértem, amit ember érhet el”)

Újabb párhuzamok a boldog házasság korából:

*Nem cserélnék koronákkal,
Sőt magával mennyországgal,
Ha már itt is égig hág
Az emberi boldogság.*
(Kisfaludy: 12. dal)

*Amióta én megházasodtam,
Valóságos fejedelem vagyok.*
(Petőfi: „Amióta én megházasodtam”)

Ölemben tartom az egész mennyországot.
(Petőfi: „Ilyen óriást, mint”)

Kisfaludy:

*Mosolyogva jönnek-mennek
Életemnek napjai.*
(30. dal)

Petőfi:

*Nagy a mi örömünk,
Nagy a mulatságunk,
Gyöngynek is beillik
Fényes boldogságunk.*
(„Feleségem és kardom”)

A vallomások vége láthatatlan sora születik meg mindkét költő lantján, olyan nyílt őszinteséggel és olyan temperamentummal, amihez nincs példa a magyar házastársi lírában. Mindketten érzik, hogy szerelmük viszonzott, s ezért tudnak olyan rajongással írni a feleségről. Ebben a nagy boldogságban minden, de minden a feleség érdeme.

Kisfaludy:

*De most minden örömet ád!
Az is, ez is a te munkád.
(15. dal)*

Ugyancsak ő:

*Nem engemet - szerelmedet
Illeti a borostyán.
(100. dal)*

Petőfi:

*A dicséretet és
Díját te érdemled:
Mert tőled tanultam
Én e nagy szerelemet!
(„Szeretlek, kedvesem”)*

Talán egy nyelv sem fejezi ki szebben a női élettárs fogalmát, mint a mi nyelvünk. Azt mondjuk: feleség. Ezt úgy kell érteni, hogy a hitvesünk önmagunkkal egyenlőt jelent. Önmagunk felemását. Ketten együtt „egyet”. A magyar irodalomban Kisfaludy és Petőfi érezte ezt a legjobban, ők fejezték ki a legvilágosabban a hitvestársi egytelenségét.

Kisfaludy így:

*Mert az ember még csak egy fél,
És egészen csak akkor él,
(Akárki bármit beszél)
Midőn két szív egybekél.
(23. dal)*

Meg így:

*Az egyiknek szerencséje
A másiknak nyugalma,
Egyik szívnek a bibéje
Másiknak is fájdalma:
Hogy a kettő csak egy lenne,
S mindent csak egy okból tenne, -
Imígy élni egymásban,
A boldogság ebben van.
(Kesergő szerelem VIII. ének)*

Petőfi sokkal bonyolultabb, de egyben mélyebb megfogalmazását is adja a hitvesi egytelenségnek. Az ő vallomásaiból sokszor már nem is a felemáság gondolata olvasható ki, hanem a szétválaszthatatlan egysége.

Kisfaludy és Petőfi önzetlenségét a házasságban az alábbi sorok érzékeltetik:

*Minden eset, minden dolog
Csak annyiban érdekel,
A mennyire rajta is fog,
Néki is kell, vagy nem kell.*
(Boldog szerelem 41. dal)

*Nekem nincsen vágyam,
Nincsen akaratom,
Mert amit te akarsz,
Én is azt akarom.
Nincs az az áldozat,
Mely kicsiny ne lenne,
Éretted, hogyha te
Örömet lelsz benne.*
(Petőfi: „Szeretlek, kedvesem”)

A házasság életfilozófiájuk egyik sarkalatos pontja, s minden olvasójuknak ajánlják. Kisfaludy ódái emelkedettséggel ír róla:

*Oh házasság, mellyel két szív
Érzékeny és ártatlan,
Összehangzó, tiszta és hív.
Egybefonva szöve van:
Te vagy kegyes Istenünknek
Legédesebb áldása!
Legszebb, legjobb örömünknek
Mindég teli forrása.*
(Boldog szerelem I. ének)

Sajnálják, lenézik, sőt ki is gúnyolják a nőtlen embert:

*Ember, aki, ha magányos,
Jó társra nem tehet szert,
Sajnálom az olyan embert. -*

írja Kisfaludy a Boldog szerelem 73. dalában, Petőfi pedig így gúnyolódik a „Feleségek felesége” versében:

*Nem is tudja a nőtlen,
Mi az igazi szerelem:
Hogy tudná az istenadta?
Még csak akkor tanulgatja.*

Amikor a feleségével enyeleg Kisfaludy, ugyanúgy megszólítja, mint Petőfi, és kérdésekkel fordul hozzá:

*Rég szeretett, hát enyém vagy?
Semmi sors sem választ el!*

(68. dal)

Egészen petőfies az alábbi közvetlen hangulatú sor:

Adj csókot! - én is adok.

(106. dal)

Vagy petőfies eljárás az is, amikor a hosszas felsorolásokat rövid következtetés zárja le:

De leginkább szeretem én

Ölelgetni kincsemet

(Boldog szerelem V. ének)

A nagy szerelmet nem lehet szavakba foglalni tulajdonképpen, mert a szó csak elhomályosult tükörképe annak, ami a szerelmes szívben van. De a szerelmes költő mégis megpróbálkozik a lehetetlennel, a belső feszültség mindig arra kényszeríti, hogy kifejezési formákat keressen határtalan szerelmének érzékeltetéséhez, no meg a kedves szépségének a megrajzolásához is. Az eredmény sohasem elégíti ki a költőt: a szerelmi érzés sokkal több a kifejezésre szánt mondatoknál, s a kedves is sokkal szebb a megtalált szóknál.

Kisfaludy legszebb próbálkozása talán a Kesergő szerelem 102. dalában van, amelynek a temperamentuma csak a Petőfi-vallomásokkal hasonlítható össze. Ezt írja benne:

*Mondd meg, miként gondoljalak,
Bámulandó szép tündér!
Hogy elmémmel megfogjalak,
Lelkem hozzád fel nem ér.
Mondd meg, miként érezzelek,
(Ha szabad azt kérdeni),
Mondd meg, minek nevezzelek,
Oh te, több mint isteni!*

Petőfi a „Minek nevezzelek?” versének gondolatát és címét ezekből a sorokból merítette...

Az országot szélteben-hosszában járó Petőfi nemcsak meleg otthonról és feleségről álmodott, hanem gyermekekről is, a családalapítás gondolata állandóan foglalkoztatta. Kisfaludy is óhajtotta a gyermeket. A Boldog szerelem 17. dala egy képzelődésből fakad, az anyai örömek előtt álló feleséget rajzolta meg benne:

*Nézd e rózsát bimbójában,
Kebele még bezárva!
Nézd emezt itt virágában,
Kebele már kitárva!
Olyan valál, szép kedvesem
A leányi pártában:
Ilyen vagy most, szerelmesem,
Hymen nyoszolyájában,*

*S ennek itt már hull levele,
Teli maggal a kebele:
Ha ilyen léssz, legszebb léssz.
Ámbár rózsád oda vész.*

A 96. dalból azt is megtudjuk, hogy több gyermekre gondolt Kisfaludy. A sors nem kedvezett neki. Hiába olvasta hosszú éveken át a hozzáférhető orvosi könyveket, feleségének nem lehetett gyermeke. Azért ő mégis élete végéig szerette a feleségét, harminckét éven át.

Kisfaludy Petőfinél is többet mond a házastársi szerelemről, amikor annak a fizikai örömét is bemutatja. A fiatal házasok délutáni „hangulatáról” vallanak például az alábbi sorok:

*Akkor, midőn oda dülünk
A nyugalom ölébe,
S ölelkezve elmerüliünk
A kény gyönyörűjébe,
Egek! mi nagy boldogságunk!
A midőn feloldódik
S összevegyül valóságunk,
S eggyé összefonódik!
Oh! egy ilyen perceneten,
Ily hív- s lélekvegyületben
Mit éreznek lelkeink!
Mennyit érnek szíveink.*

(34. dal)

A házaselet intimebb hangulatainak feltárása elég merész vállalkozás a preromantika korában, és inkább csak a sejtetés formájában képzelhető el. Kisfaludy olyan formát talál a mondanivalójához, amiben igazán semmi bántó nincs, s hogy egyáltalán írni mer erről a kérdésről, arra épp tiszta erkölcsű házaselete bátorítja fel, amelyben a lélek az uralkodó, akár Petőfi esetében. Ez a fenti sorokban látszik, de Kisfaludy más helyeken részletesen is kifejti, például a 43. dalban:

*A test pompás szépségei
Idővel mind romlandók,
Csak a lélek kellemei
Mindhalálíig állandók.*

Egészítsük ki a 104. dal gondolatával is:

*Csak az erkölcs s szerelem
Megnyugtató élelem -*

írja benne.

Az a Kisfaludy, aki legénykorában annyi nőnek udvarolt, a didaktika legmagasabb fokáról oktat. Berzsenyi és Széchenyi nemzetnevelői szellemében, de őket megelőzve:

*Magyar szépek! legyetek jók,
Áldozatra s lantra méltók!
S Árpád népe olyant tesz,
Hogy Rómának társa lesz!*

(166. dal)

Egymás utáni szakaszokban a lányok és asszonyok tiszta erkölcsét dicsőíti, s józan életre int. Egy elmaradott hűbéri államban a nőiességet magasztatja (139. dal), hogy ezzel is kivezesse népét a parlagi durvaságból. Ezzel nemcsak Széchenyi előfutára lesz, hanem véletlenül nagy vetélytársa, Csokonai harcostársa is. Dorottyán azért lehetett nevetni, mert elmaradott kora tette nevetségessé őt, s a Csokonai-mentalitású költők azért rajzolták meg ezeket a női alakokat, hogy kiutat mutassanak elmaradott koruknak.

Szerb Antal - az egyébként díjazott és kitűnő Magyar Irodalomtörténetében - ezt írja többek között Kisfaludy Sándorról: „Jobb költőink közt nincs még egy, akinél a forma és a tartalom oly teljes szizofréniában volna, mint Kisfaludy Sándornál.” Ne csodálkozzunk ezen, hiszen nem lehet megkívánni, hogy száz íróval is foglalkozzék valaki, és mindenkit megértsen. Abban hibázik Szerb Antal, hogy nem a saját korában ítéli meg Kisfaludyt, megfelelkezik nagy közkedveltségéről, óriási tömegsikeréről, amiről korábban már írt. Azzal érvel, hogy „költészete folytatás nélkül maradt”, mert arról is megfelelkezik, hogy Kisfaludy annak a középkori gáláns hangulatnak a „lezárója”, ami hiányzott a magyar irodalomból, tehát hézagpótló költészet az övé (erről már szoltunk). Gondoljuk csak el, a Himfy-dalok a nyelvújítási harc előtt keletkeztek, mikor még nem léteztek irodalmi nyelvünkben például az ilyen szavak: istennő, csokor, bizalom, üdv, álarc, báj, láng, lángsugár, derű, eskü, kecs, kegy, bók, gyönyör, kedvenc, féltékeny, engedelkeny, emlékkönyv stb., stb., amelyek a szerelmi mondani-való számára szinte elengedhetetlenek, s Kisfaludynak óriási nyelvi nehézségekkel kellett megküzdenie. Egy olyan korban, mikor Barczafalvi Szabó Dávid még így írt:

*Völgy vala; mélységét le nem írhatom: önnön az éj volt
Benne lakos: sűrűn szótt gőz bakacsinba cselédi
A ködök, - Irtódom most is! - mi halál kulimázta
S körtön állt képpel ki ki okumálva zugolyról
Zugra feketlének: nagy holt országbeli hallgass
Csitt! meg sem moccanj, ült minden oduba, gödörbe.*

Pintér Jenő - akinek a Magyar Irodalomtörténetét mindenki szidja, de mindenki használja - ezt írja Kisfaludy egyszerű és gördülékeny nyelvéről: „pompás magyar nyelv.”

Akkor fogjuk élvezni mi is, ha bele tudjuk képzelni magunkat a költő korába, a nyakig érő parlagiságba. S hogy mit fejlődött nyelvünk mindössze néhány évtized alatt! Nemcsak a tárgyalt Petőfi, hanem már előtte Vörösmarty is igazolta.

ANYANYELVÜNK HUMORA

A legegyszerűbb magyar ember is tudja, hogy mire gondoljon, ha a „humor” szót hallja. De ha a fogalom nyelvi meghatározására törekszünk, valamivel már nehezebb lesz a dolgunk, s egészen nehéz akkor, ha esztétikai megközelítésben foglalkozunk a humor szó fogalmával, tartalmi sokszínűségével, művészi értékével.

Karinthy Frigyesnek nagyon igaza volt, mikor kijelentette, hogy a humorban nem ismer tréfát, csak abban tévedett, hogy mégsem fogta fel a humor kiszámíthatatlan csapdáit, amelyek olyan nagy humoristákat is térdre kényszeríthetnek olykor, mint amilyen ő volt, pedig ő a magyar irodalom egyik legnagyobb humoristája. Jó fél évszázad múltán felvetődik vele kapcsolatosan is a kérdés: milyen értéke van ennek a humornak; elbírja-e az idő rostáját; és mennyire nevezhető magyar humornak. Már most elmondhatjuk, Karinthy humorának a megróttalás után is van akkora súlya, hogy a követelményeknek jól megfeleljen, de ha a rostán visszamaradt

részre is rátekintünk, csak azt mondhatjuk, mint a legtöbb humorista esetében: bizony, sok itt is a selejt. S ez másképpen nem is lehet: a humor természetéből adódóan. Ha nagyon akar valaki humorista lenni, ártalmára van túlzott igyekvése.

Igen alapos elmélyedésre van szükségünk, hogy értékelésünket megtehessük, mert mi is ki vagyunk téve annak a veszélynek, amellyel az íróknak szembe kell nézniük: a humor csapdájának. Mert a jó humor nemcsak egyéni termék (ha nem az, akkor csak elköltatott frázis, ami semmit sem ér), hanem egyénekhez szól, s ezért annyiféleképpen lehet rá reagálni, ahányan hallják vagy olvassák. Hozzávetőleges értékét azonban így is meg lehet állapítani, például elcsodálkozhatunk azon, hogy a közönség mi mindenben tud nevetni vagy mosolyogni: olyan ízléstelenségeken és álhumorokon is, amelyek egyes emberekben már felháborodást váltanak ki.

A humor hatása attól is függ, hogy milyen lelkiállapotban (idegen szóval: diszponáltságban) talál bennünket, mert például pityókás állapotban úgyszólván mindent „lenyelünk”.

A humor hatása nagyobb, ha a humoristát közösségben hallgatjuk, mert szuggerál bennünket a tömeg, és úgy érezzük, hogy illemből is tapsolnunk kell.

Karinthy számos írása egészen kiváló (például az Adyról, Kosztolányiról, Babitsról, Szabolcs-káról szóló irodalmi karikatúrái), de megtörténik, hogy olyan ízléstelenségeket és erőltetett túlzásokat enged meg magának, amelyek már kiábrándítók. Kegyeletsértőnek tartom minde-
nekelőtt Madách kifigurázását. Már írásának címe is viszolyogtató:

*Madách Imrike után
Istenkéről, Ádámkáról és
Luci Ferkóról
Az emberke tragédiája*

Kezdődik és folytatódik ez az óvodai mese erőltetett gyermeki stílusban (holott egy gyermek sem olvassa), álnépies és vagányos pesti szavakkal és kifejezésekkel (mee, eztet, áztat, bendő, fád, juszt is), ízléstelen kicsinyítésekkel (Istenke, Miska-, Rafi-angyalok, szent Peti, dög-vészecske, exact fogalmacska) brr! Nem művészet ez, hanem meggyilkolása a művészetnek és a humornak is. Karinthy azt hitte olykor, hogy amit barátjának, a zseni Adynak szabad, ő is megteheti, csak hogy Ady másképpen csinált mindent és más háttérrel is. Karinthy nem gondolt arra, hogy Madách Tragédiája nemcsak a magyar-, hanem a világirodalomnak is egy kiváló alkotása, amely Goethe Faustja mellé állítható (összehasonlító tanulmányokat is írtak erről), s hogy Madách egy nemzeti hős, akit a Habsburgok bebörtönöztek, s hogy ennek a minden tiszteletet megérdemlő embernek olyan tragikus élete volt, hogy a kigúnyolása nemcsak tiszteletlenséget, hanem hazafiatlanságot is jelent. Arra sem gondolt Karinthy, hogy meggyőződéses keresztyén emberek is olvassák az írását? Vagy nem nekik szánta?

Azt sem hihetjük el Karinthynek, amit az Előszóban mond: hogy szerette azokat az írókat, akiknek torzképét adja. Szabolcskát is szerette? Úgy vagyok Karinthy humorával, mint Kazinczy a Himfy-dalokkal:

*Tűzbe felét! Vetem. Újra felét! Ím. Harmadikát még!
Lángol az is. - Jer most; vár az olympusi kar.*

Karinthy így is az egyik legnagyobb humoristánk marad.

De hát mi is a forró kásaként kerülgetett humor tulajdonképpen?

Nagyon érdekes az Értelmező szótár első meghatározása a kérdéses fogalomra. A humor „a régi orvosi felfogás szerint az emberi testben keringő, a testet fenntartó azon nedvek összessége, amelyeknek az egyén kedélyvilágára lényeges hatásuk van.”

Ezen a meghatározáson orvosi szempontból is sokat lehetne vitatkozni, egy dolgot azonban mindenképpen kiolvashatunk belől: a humornak „testet fenntartó”, tehát életvédelmi hatása is lehet, kedélyállapotunk is eldöntheti bizonyos esetekben, hogy életben maradunk-e vagy sem. Sok tüdőbajos ember elpusztult már azért, mert a gyógyulását elősegíthető kedélyállapotát nem volt képes megteremteni, visszaállítani.

A második szótári meghatározás a következő: „olyan derűs v. vidámnak látszó kedélyállapot, amely kellemes tréfálkozásban nyilvánul meg, de valójában bizonyos fokú komolyságot leplez.” Megállapítja a szótár, hogy van aranyos, egészséges, fanyar, játékos, jóízű, keserű, mély, száraz és üdítő humor is, s úgy érezzük, hogy ezzel a felsorolással sem merített ki minden elképzelhetőséget. Azt is kiérezhetjük a meghatározásból, hogy valamiképpen biceg, mert a humornak nem kell szükségképpen komolyságot lepleznie, a pillanatnyi lelkiállapotra, kedélyállapotra is felépülhet. Ugyanakkor elfogadjuk, hogy az igazi humornak, az értékes humornak ilyen háttere is van.

Azt kutatjuk tehát, milyen lehetőségeik vannak humoros íróinknak arra, hogy anyanyelvünkön, annak formájában vidám kedélyállapotot keltsenek bennünk, sőt: ebben a kedélyállapotban tanítsanak, neveljenek, okultassanak, tehát személyiségünk pozitív kifformálásához segítsenek bennünket. Ebben már benne van a humor szórakoztatói, esztétikai és pedagógiai értéke egyaránt, s világosan kitetszik belőle, hogy humor és humor között óriási értékbeli különbség van.

Modern irodalmunk legnagyobb esztétája számunkra Sík Sándor, mivelhogy háromkötetes Esztétikája nem meddő és követhetetlen esztétikai fejtegetéseket tartalmaz (amelyek a lezárt-ság állapotát meg sem közelítik, és gyakorlati értékük alig van, ahány esztéta, annyi elképzelés), hanem esztétikai rendszert teremt, s ezáltal akkora gyakorlati jelentőséget kap, hogy senki sem nélkülözheti, aki a művészetek elméletével vagy alaposabb irodalomtörténeti kérdésekkel akar foglalkozni nálunk. Ő azt állítja - nyilván a humor értékesebb formájára gondolva -, hogy van benne tragikus és komikus elem egyaránt, de tartalmaz egy harmadik mozzanatot is, amit a „bölcse” és a „szent” szóval tudnánk érzékeltetni. A humorista az az ember, aki mindent megért és mindent megbocsát. Mindent megért, vagyis úgy viselkedik, mint a bölcse; mindent megbocsát, vagyis úgy viselkedik, mint a jóság bölcse, akit esztétikai értelemben szentnek nevezhetünk. (Bp., Szent István Társulat, 1942. II. 106-107.)

Sík Sándor szerint a tragikus és a komikus elem úgy olvad egybe a humorban, hogy a kettőnek egy felsőbb egysége jön létre. A humorban már nincs meg a két elem feszülése, ellentéte, hanem itt már egyensúly van, s ha létezik is bizonyos feszülés, az sokkal „mélyebbre vonul”, alig érzékelhető. A humorista azért bocsátja meg a tökéletlenséget és az álértéket is, mert tudja, hogy minden ember tökéletlen.

A humoros formaelvekről beszélve (II. 255-256) megkülönböztet tragikus, komikus és bölcse humort. Tragikusnak érzi például a Toldi estéje humorát, komikusnak Vörösmarty Balgáját a Csongor és Tündében, bölcsenek Tamási Ábeljét. Még egy jóságos humort is el tud képzelni: Mikes, Gárdonyi és Petőfi Bolond Istókjának humorát. Ötletesnek tartja Eötvös József meghatározását, amely szerint a humor „mosoly könnyek között”.

A humor hatását vizsgálva, Sík Sándor a következőket jegyzi meg eligazításképpen: a humor mosolyra derít, a tragikus humor alig-alig felszabadító mosoly, a komikus pedig jóízű vagy majdnem jóízű nevetés.

Benedek Marcell így határozza meg a humort: „derült és némileg mégis megindult szemlélése az emberi gyengeségnek, kicsinyességnek, múltékonyságnak.” (Az irodalmi műveltség könyve, Józsa Béla Atheneum, 372.)

Mindenképpen hajlok Makkai Sándor tanítására: „Saját magyar jellemünk és szellemiségünk kifejtésére van szükségünk az európai kultúra valódi és örök értékeinek érvényesítése által.” (Debreceni Szemle, 1937. 6.) Ma legalább annyira időszerű ez, mint leírásának időpontjában.

Egészítsük még ki Zolnai Béla egyik megállapításával: „Nyelvünk két dologban valóban egyéniség: az idegen szókinsnek hatalmas asszimilációjában és a népiesség kincséből való folyamatos megtermékenyülésben.” (Nyelv és stílus. Gondolat K. 1957. 220.)

Humoros írással minden korban találkozhatunk, mert a humor az emberi lélek egyik sajátossága, s nemcsak az egészséges emberé, hanem a betegé is olykor. A reneszánsztól kezdve Weöres Sándorig, és azon túl is, szinte megszámlálhatatlan a humoros sorok vagy megjegyzések sokasága, mégsem illeszthető minden író munkásságára a humoros jelző. Szereti a humort Faludi, Kisfaludy Károly, Greguss Ákos is, de nem igazi humoros írók, ám Janus Pannoniusra rányomja bélyegét a kor ironikus élcelődése, Csokonaira a felvilágosodás világi áramlata, Jókaira a romantika szabadsága és ráérőssége, Petőfire és Aranyra a nép mókázása, Tamásira a székelység derűs furfangja. Ők humoros íróknak is nevezhetők. Ha szigorúan a fejlettebb polgári világ kereteiben akarunk maradni, akkor elsősorban Mikszáthot, Karinthyt és Tamásit kell humoros íróknak tekintenünk a tehetségesek között.

Karinthyról már beszéltünk.

Mikszáthról tudjuk, hogy pesti társaságában senki sem tud úgy nevetetni, mosolyra deríteni, mint ő. Olyan nagy mértékben humoros író, hogy szakaszokat állapíthatunk meg humorának fejlődésében.

Már selmebányai diákkorában is írt humoreszkeket, de fejlődésének első szakaszában inkább csak szórakoztatni, élcelődni, mulattatni akar.

Fejlődéséhez hozzátartozik, hogy egyre több szatirikus hang vegyül humorába, de még mindig jóindulatú vagy sajnálkozó humor az övé, és ez sokat enyhít szatírja élességén.

Életbölcsebbé igazságok kimondása teszi szélesebb körűvé, elmélyültebbé írásainak tartalmát, de továbbra is paradicsomi hangulatba akarja ringatni olvasóit. Hogy is írhatna ő elítélően a kaszát vásárló parasztról, a csupa mosolyt kiváltó falusi bíróról, a politizáló menyecskéről, az elavult jogait hangoztató kurtanemesekről, hiszen tulajdonképpen tőlük tanult elbeszélni, nemcsak kedvenc hazai és külföldi íróitól; szókinsének bővítését, anekdotázó képességének fejlesztését nekik is köszönheti.

Humora akkor lesz igazán elmélyült és sokoldalú, egyre összetettebb egyszersmind, mikor már örök emberi gyarlóságokról elmélkedik: az eldurvult önzésről, az igazságérzet hiányáról, a javíthatatlan hiúságról, az erkölcstelen politizálásról.

Mikor világnézetének uralkodó vonása a kiábrándultság lesz, a humorista Mikszáth szatirikus íróvá alakul át, s ez realizmusának már igazi kritikai realista színezetet ad.

Akik esetleg elfelejtették humorának jellegzetes ízét, vagy nem is volt alkalmuk figyelni rá, íme azoknak egy-két példa „Az a fekete folt” című kedves novellájából, amelynek elején, a brezinai akol leírása után így indítja el hősének bemutatását: „Csak hadd beszélje bátran annak a kéménynek a kavargó füstje, hogy a híres brezinai számadó juhász, Olej Tamás most alkalmasint »méretlen húst« főz otthon a bográcsban, neki ugyan nem árt vele.” A „méretlen hús” lopott húst jelent, engedély nélkül levágott állatot, és nemcsak igen finom, ártatlan humor rejtőzik mögötte, hanem Mikszáth népmádata is, s bár egyelőre nagyon keveset mond,

máris elkezdni nemcsak szereplője, hanem önmaga jellemzését is. A legszerényebb humora sem öncélú.

Ugyancsak a novella elején Olej kutyáját is bemutatja az író. Miután rámutat a kutya ügyességére, hogy képes nemcsak felfedezni, hanem haza is vonszolni az eltévedt és megsérült kis juhót, ezzel a csattanós mondattal zárja le az értékelését: „Okos kutya az, megérdemli, hogy nem lett belőle ember.”

Itt megint nemcsak humorizál, hanem játszi könnyedséggel egy életbölcseleti kérdést is bedob: bizony, sokszor az állattól is tanulhatna a korabeli ember.

Sokat írtak már Mikszáth úgynevezett „gyilkos” zárójeleiről, mikor megszakítja a cselekmény derűs folyamatát, s közbevetett zárójellel leleplez, felfedi a dolgok igazi arculatát, humoros hatást keltve. Gavallérok című kisregényében így írja le a mutatós menyasszonyt:

„De szép is volt. Magas növésű, sudár alak, szinte törékeny. Nagyban emelte az egyszerű fehér ruha. Szőke hajára fölségesen illik a koszorú, s nyakára a tündöklő ékszer. Uramfia, mekkora smaragdok és zafírok! (Amilyen prózai lélek vagyok, mindjárt azon kezdtem tűnődni, mennyit kap rá Endre a zálogházban.)”

Tudni kell itt, hogy Endre a vőlegény, s az ékszereket kölcsönözték, tehát vissza fogják szolgáltatni.

Mikszáth értelmileg elítéli a levitézlett dzsentrit, de érzelmileg azonosul vele, hiszen maga is dzsentri származású. Egyrészt kedélyesen ír róluk, másrészt epigrammai tömörséggel leleplezi őket. Ez a finom ellentmondás Mikszáth művészetének egyik alapvető vonása. Ebben rejlik egyéni, utánozhatatlan humora.

Értékmércénk felállításkor különbséget kell tennünk a magyar humor és a magyarországi humor között. Az előbbi valamilyen formában kapcsolódik a magyar nép életéhez, terveihez, gondolkodásmódjához, az utóbbihoz mindenképpen. *A magyar humornak feltétlenül magyar íze van.* Ez az íz dönti el, hogy magyar, vagy nem magyar. Nem szükséges hozzá, hogy a magyar paraszt hozza létre, mondja el, de az igen, hogy a magyar néppel valamilyen formában kapcsolatban legyen, mert enélkül nem lehet magyar íze sem. Ilyen értelemben az idegen származású, de a magyar hazát lángolóan szerető gróf Gvadányi József humora magyar humor a falusi nótáriusról szóló írásában, mert a magyar hazával, a magyar földön élő emberekkel foglalkozik benne, azok életmódját bírálja, abból a szempontból kiindulva, hogy megfelel-e életmódjuk a magyar haza érdekeinek. Írói szándéka egybeesik legnagyobb költőnk ars poeticájával, mert célja a magyarság öntudatra ébresztése. Azt hirdeti, hogy a falusi és pusztai elmaradott magyarságban testi és erkölcsi erő van, a nagyvárosi élet és szokások veszélyeztetik népünket és erkölcsünket, a magyar ember hordjon magyar ruhát, beszéljen magyarul, ne majmolja az idegeneket, őrizze meg nemzeti mivoltát. Komikusnak rajzolta meg a nótárius egyoldalúságát, együgyűségét, s rámutat arra, hogy magánéletünkben is lehetséges az elnemzetietlenedés.

Gvadányi könyve hamar elfogyott, és olvasni, művelődni vágyó hölgyeink arra kérték, hogy írjon még hasonló könyveket. Írt is. Elég ritka dolog, de ennek az indigéna költőnek a munkássága a nemzeti öntudatnak gazdag erőforrása lett. Petőfi is a természetességéért és a magyarságáért becsülte oly nagyra Gvadányi költészetét.

Érthető, hogy a komikus és humoros írások a felvilágosodás kötetlen korában elszaporodtak, s mivelhogy a haza sorsán változtatni akartak az írók, humorukat is a magyar közügy szolgálatába állították. Látható ez Fazekas Mihály munkásságában is. Előadásmódja a Ludas Matyiban a komikus elemek csekély volta miatt kissé fakónak mondható, de Toldy Ferenc

szerint épp a köznapi téma és a hexameteres forma méltósága közötti ellentét az, ami fokozza komikus hatását. A humorizáló előszóból is kitűnik egy ilyen irányú írói tudatosság.

Egy kis ízelítő Fazekas Mihály elég kezdetlegesnek mondható, de a korára oly jellemző humorából, a negyedik „levonásból”:

*- ...hanem a Ludas név annyira fészket
Vert szívébe, hogy a vidék lúdját kiölette,
Mert csak lúd-tollat látott is, azonnal elájult;
Még a ludimagistert is ki akarta csapatni
A jószágából; de az azt ígérte, hogy inkább
Rectornak hívhatja magát s minden követőit.*

Akár Gvadányi és Fazekas, Csokonai is hazája fejlesztése érdekében írja elsősorban komikus eposzát, a Dorottyát, s már „előljáró beszéd”-ében hangoztatja, hogy nem rosszindulatú szatirikus művet írt, hanem: „Az én szerzeményemnek interesséje áll a nemzeti luxusnak és elkorcsosodásnak kigúnyolásában, s ifjainknak, leányinknak csintalan, sőt sokszor pajzán mulatságaiknak megbüntetésében. Mert aki azt gondolja, hogy a comica poesisnak célja (már az akár epicus, akár drámai, akár más kisebb darab legyen is) csak az olvasó mulattatására s nevettetésére irányoz: az, ítéletem szerint, hibázik.”

Csokonai humorának érzékeltetésére a második „könyv”-ből idézek egy kis részletet, Dorottya panaszából:

*Egek! már én tehát csak azért születtem,
Hogy férfi soha se feküdjék mellettem?
Miért juttattatok hatvan esztendőre,
Ha szert nem tehetek egy rossz főkörtőre?
Vártam, sokat vártam, azt nem mondhatjátok;
Várásom bérét hát mért meg nem adjátok?
Mindég jó hiszemben ültem az adventet,
Hogy tán tesz egy kérő nálam complimentet;
A farsangot mindég töltöttem vígsággal.
Hogy tán nem gyötörtök többé a lyánysággal:
Mit ért? nem is véltem s már itt volt húshagyó -
Húshagyó! húshagyó! engem itthon hagyó!
Mivel érdemlettem? egek! ugyan mivel?
Lám lett volna mivel, csak lett volna kivel.*

Csokonai humorában még sok a darabosság, de nemcsak a Dorottyára, hanem néhány más humoros versére gondolva is elmondhatjuk: ez a magyaros-parasztos-diákos (garabonciás) humor jellemző a korabeli magyarságra. És milyen minőségi különbség van Csokonai és korábban említett költőtársai humora között - természetesen Csokonai javára. Ő minden tekintetben sokkal nagyobb költő amazoknál.

A magyar humor legfejlettebb és legértékesebb formája Petőfi és Arany népies humora, mert velejárója a népi realizmus győzelmének irodalmunkban, és az ő költészetük jelenti mindmáig a magyar irodalom legmagasabb csúcsát. Ők a legnagyobb költőink.

Petőfi zsenialitásának egyik bizonyítéka, hogy nála már a derű is sokszor humor. És akármiről ír, népi témáról, iskolai életről, színészi élményeiről, akármilyen műfajban, humora ezernyi arculatában is mindig magyar Mert jelzői, metaforái, hasonlatai, közbevetett szólásai, minden-kori stilisztikai formái valamiképpen a magyar tájból, a magyar népből, a paraszti nyelvből és

gondolkodásmódból, a határtalan magyar valóságból táplálkoznak. A Helység kalapácsában Fejenagy kovács (a helység kalapácsa), aki az özvegy kocsmárosnéba szerelmes, épp akkor lép be a kocsmába, mikor a helybeli lágyszívű kántor - a fondor lelkületű egyházfi, Harangláb rábeszélésére - térdelve vallja be szerelmét a kocsmárosnénak, Erzsóknak. Így ír erről a költő:

*Mért nem született vakon inkább?
És átaljában mért született?
Ott látá térdeplésben
A helybeli lágyszívű kántort
A szemérmetes Erzsók
Ötvenötéves lábainál.
E látványra szívét,
A tiszta szerelmű szívét,
Pokolbeli kínnak
Százharminchatezer bicskája
Hasította keresztül,
S folygújtá agyvelejét
A haragnak cintmasinája legott.
Mint prédájához a macska,
Zajtalan léptekkel
S szeme égő üszkével
Sompolygott a lágyszívű kántor
Háta mögé,
Aki titokban
Gyötrődő szíve érzelmét
Ekkép foglalta szavakba:
„Szemérmetes Erzsók,
Koronája az asszonyi nemnek
S kezelője a bornak
S a pálinkának!
Lesz-e engedelem számomra szívedben,
Ha lelkem tartalmát
Előtalálni merészlem?...
De nekem már mindegy, akár van,
Akár nincs engedelem számomra,
Kimondom:
Mi fúrja az oldalamat.
Kimondom igen,
Nem holmi cikornya-beszéddel,
De az érzés egyszerű hangján: -
Keblem kápolnájában
A hűséges szerelemnek
Az öröklétnél
Félrőffel hosszabb gyertyája lobog
Szent lobogással.
S éretted lobog az,
Oh, szemérmetes Erzsók!
S ha meg nem koppantod
A viszontszerelem koppantójával:*

*El fog aludni.
 És vele el fog aludni
 Életem is!...
 Itt várom itéletemet;
 Most rögtön, ezennel
 Mondja ki szűz ajakad:
 A reménység zöld koszorúja
 Övedze-e homlokomat,
 Vagy a kétségbeesésnek
 Bunkósbotja
 Üssön agyon?... ”
 „Én ütlek agyon...
 Én vagyok a kétségbeesés!”
 Szólt... Nem! Mennydörgött egy hang.
 A széles tenyerű Fejenagynak hangja;
 S széles tenyerével megragadá
 A lágyszívű kántor gallérját,
 S fölemelte a térdeplésből.
 Hogy a talpa nem érte a földet;
 Aztán meg letevén,
 Hogy az orra is érte a földet.*

Vétek volna ezt a művészi szöveget megbolygatni, magyarázni. Akinek van szeme a látásra, szíve a magyar nyelv ízének felfogására, azonnal meggyőződik róla, hogy az „átaljában” szótól a „bunkósbotig” itt minden, de minden magyar, jóízű magyaros humor.

Petőfi a magyar irodalom egyik legnagyobb humoristája, Arany pedig a legnagyobb.

El sem képzelhető Arany humorának - sőt egész munkásságának - vizsgálata Riedl Frigyes 1887-ben megjelent „Arany János” című könyvének tanulmányozása nélkül, mivelhogy őt szokás tekinteni a legnagyobb Arany-ismerőnek. A humorról ezt írja: „olyan tréfa, melyben meleg érzelm és komoly, sőt néha méla felfogás vegyül”. A humor észbeli és érzelmi eleméről beszél. Az észbeli vonás azt jelenti: át kell látni a humoros jelenség múltó, komikus, fonák voltán. S az érzelmi: gőg és megvetés nélkül fölötte kell lebegni a humornak, s ugyanakkor lehajolni hozzá, felkarolni. Arany humoros egyéniségéről ezt tanította tanítványainak: „Áttekintő eszű, nagyon érzékeny, meleg ember, minő Arany, igen alkalmas a humorra; oly ember, akinek hangulata gazdag színárnyalatokban.”

Figyeljük meg, milyen szépen jellemzi Arany humorát, élvezni fogjuk esszéi stílusának megragadó varázsát:

„Arany lelki életének egyik fő sajátossága humorának gazdagsága. Minden fajta humorra találunk nála példát: a népiesre, a keserű-, a szelíden enyelgőre, a mélabúsra, a rikítóan kétségbeejtőre, amit akasztófahumornak nevezünk. Oly sokféle alakú, oly sok halmazállapotban jelentkezik humora, akár a víz a külvilágban; majd mint szökőkút, fényes sugárban villan fel, és ragyogó csöppekben hull vissza zengzetes medencéjébe; majd mint kis harmatkönyű rezeg gyorsan múltó virágokon, visszatükrözve a napot. Majd olyan, mint a pásztás-eső: napfény előtte, napfény utána. Hol hegyi vízómlásként szakad méla gránitsziklák közt, míg patakká nem szélesbül, és vígan buborékolva völgynek nem zajong. Hol szürke felhő, melyre ragyogva görbül a napsugártiszta szivárvány; majd ismét borvíz gyanánt fakad a hegyoldalból csípős szénsav-ízzel és vasas zamattal.”

Egyéb megállapításai:

Ott a *legenyhébb* a humora, ahol még nem lépte át a humor küszöbét, például a „Sejtelek” című versikéjében ezt írja néhány hónappal halála előtt:

*Életem hatvanhatodik évébe
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.*

(Sík Sándor bölcs humornak nevezte ezeket a kedves, de fájdalmas sorokat.)

Legtöbb a *melegítő sugár* abban a humoros költeményében, amelyben elbujdosni akaró, nyolcéves leánykájának, Juliskának kiadja örökségét:

*Már fiam, ha elmész, nem tehetek róla:
Itt van egy fehér pénz a nagy útra, tedd el;
Erre sem vagy méltó önnön érdemeddel.*

Aztán - jegyzi meg Arany - elindult a kisleány, de az utcaajtónál nagy kutyát látott, s nem mert világra menni.

Legmélább a humora az *Őszikék* versciklusban.

Népies humorának gyönyörű példája A Jóka ördöge, amelyben egy pórregét dolgoz fel igen ötletesen. A népies humornak igen tág tere van költészetében, egyéni humora többnyire összeforr a népiesszel úgy, hogy a néphumort magasabb légkörbe emeli.

Humorában rendszerint van valamilyen megenyhült *epikus fájdalom*.

Legmélyebb humorát a Bolond Istók életbölcseleti reflexióiban láthatjuk.

Maró humorát tükrözik a Népdalok című költeményei, de ez jellemző többnyire a Nagyidai cigányok humorára is.

A Toldi estéjéből a *hanyatlás komikumát* érzi ki Riedl Frigyes, mert „a düledező házzal, a gyom felverte öskerttel együtt Toldi is romlik”.

Érdemes megfigyelni, hogyan értékeli a továbbiakban ezt a humort:

„Toldi estéje valósággal humoros eposz: a költő nem áll többé hősének álláspontján, nem azonosítja magát személyeivel, hanem magasabb szempontból nézi. Fájdalmas részvéte mosolyra derül, könnyein át szeretetre méltó jókedv ragyog. Arany még mindig szereti Toldit, de látja tévedéseit és fonákságait mind. Toldi estéjében több a vígjelenet, mint az első részben, de az eposz mégis sírásó-jelenettel kezdődik és temetéssel végződik.”

Sík Sándor felhívja figyelmünket a Toldi szerelmének arra a jelenetére, mikor az öreg Bence urának keserű dorbézolása után a maga gyámoltalan kamasz fiát veri agyba-főbe a somnyelű ostorral:

*Te, te részeg! korhely, ki vagy te? mi vagy te?
Jó nemzetes úrnak elrontója vagy te?...
Hogy áll a szemed? he? - ne, elől! ne, hátul!
Ezt tanultad a te vén, józan apádtul?...*

Talán nem is lehetne jobb példát találni Arany humorának sokrétű hátterére, népi ízére, nevelői értékére. A költő ezekben a sorokban mindenkit jellemez. Elsősorban Toldit és az öreg Bencét. Toldit úgy, hogy megbocsát neki, meg sem említi bűnösségét. Az öreg Bence tudja, hogy Toldi nem részeges, mégcsak nem is iszákos, s ha most olyan nagy dorbézolást rendez, hogy a híre az édesanyjához is eljut (ő küldte az öreg szolgát), annak komoly oka van: a szerelmi bánat, amit Rozgonyi Piroska iránt érez. Nem tehet róla, hogy kirúgott a hámból, mert adott helyzetben ez akárkivel megtörténhet. A magyar paraszt bölcs belátását elképzelhetetlenség volna nagyobb költői erővel jellemezni, hiszen erről semmit sem mond Arany, de a sorok olvasása közben kiviláglik. A szolga hűségét sem lehetne szebben érzékeltetni. Egyszerűen nem tudja elviselni kedves urának szokatlan vétségét, fájdalmát, annyira szereti, ezért még fiát is képes feláldozni érte.

Jellemzi Arany a fiatal Bencét is. Szótlatlanul tűri el az ártatlanul kapott veréseket, mert tiszteli az apját, dehogyis mondana ellent. Olyasféle helyzet van itt, mint mikor Rómeó hagyja, hogy Júliának legyen igaza: a fülemüle énekel, nem a pacsirta, ami azt jelentené, hogy éjszaka van, tehát Rómeó maradhat még. Nincs erejük ugyanis az elváláshoz. Ha Rómeót megtalálnák Júlia lakásán Capulet emberei, meg is ölhetnék. Rómeó inkább meghalna, semhogy ellentmondana szerelmének.

Az öreg Bencét annak szavaival is jellemzi Arany: vénnek és józannak nevezi magát. Ebben az olvasó nem is kételkedik.

Mennyi gondolat adódik Arany néhány sorából, mennyi nevelői szándék! S adjuk még hozzá a népies humor fölülmúlhatatlan szépségét, esztétikai értékét! (S most tekintsünk vissza Karinthy említett erőltetett, rosszízűen szórakoztatni akaró paródiájára, amely egyáltalán nem jellemzi Madáchot és munkáját, s amelynek semmi értékét nem láttuk!)

Természetes, hogy a költők önmagukat is jellemzik és értékelik minden sorukkal, így a humorukkal is.

Arany János humorának zsenialitását igazolják az idézett sorok. (Nem véletlen az sem, hogy legnagyobb esztétánk, Sík Sándor hívja fel rá a figyelmünket.)

De élvezzük még egyszer Arany derűs humorát, a Nagyidai cigányok befejező szakaszait, mikor Puk generális utasítja a katonáit, hogy ebrudaltassák ki a várból a cigányokat:

Bosszús képpel hagyá a kincstárat oda,

És vitézeinek ily parancsot ada:

Hogy a cigányokat ebrudon kivessék:

Tetszős volt azoknak ez a kötelesség.

Kettő nagy doronggal a kapuhoz állott,

A többi riasztá a szép cigányságot:

„Fuss moré, ahogy tudsz!” Ők szaladnak sorra,

Kapu küszöbénél nagyokat ugorva.

Rúdját ama kettő úgy tartja keresztbe,

Hogy át kell ugorni sebes futás közbe;

Nem magasan tartják, de neki lódítják

S a szegény dádékat repülni tanítják.

Már csupán a vajda van odabenn, maga:

Ő is nagy komolyan rúd felé ballaga,

Hol a végit nézte, hol pedig közepen,

Látszott, hogy szeretné kikerülni szépen.

*Egyszer nagyot ugrik, de nem ám előre.
Hanem egyenest fel, fel a levegőbe,
Amazok a rudat felkapták üresen:
Rúd alatt a vajda kisuhant ügyesen.*

*Visszanézett egyszer és fűgét mutatott;
Akkor aztán ő is a többivel tartott,
Kik, mihelyt künn voltak, úgy megiramodtak,
Hogy most is szaladnak, ha meg nem állottak.*

A maró gúnynak immár vége, Arany kitombolta magát a szabadságharc elvesztése miatti keserűségében, szelíd humorral zárja komikus eposzát. Ki tudja? Lehet, hogy meg is szerette közben kóbor és haszontalan cigányait, szereplőit. Akinek olyan nagy szíve van!

Nem árt meghallgatni Pintér Jenő véleményét is a Nagydai cigányokról:

„Az eposz zamatát a humor, komikum és szatíra egybeszővése adja. A népies szólások gazdagon váltakoznak mind a négy énekben; jelzők, hasonlatok, képek eredetisége páratlan találékonyságra vall, a magyar humornak valóságos kincsesbányája ez a költemény. A gyülevész cigányhad seregszemléje, a gyűlések rajza, a hősök verekedésének leírása egyaránt gazdag játékos ötletekben.”

Riedl Frigyes ezt írja Arany-tanulmányában:

„Minden emberben, tehát minden költői alakban is háromféle réteget lehet megkülönböztetni: az első az általános emberi, a mindnyájunkban közös érzelmek; a második az egyéni, amely az egyik jellemet megkülönbözteti a másiktól; a harmadik a nemzeti. Ez utóbbi réteghez tartoznak mindazon tulajdonságok, melyek a politikai együttlétben és a közös népfajban gyökereznek.”

És megszívlelendők alábbi sorai is:

„Petőfi és Arany a legmagyarabb költők. Ha a magyar ember eltűnnék e világról, ha ismét tenger hullámoznék az Alföld végtelen rónáin a Kárpátok tengerpartjáig, akkor is még Petőfi és Arany műveiből rekonstruálni lehetne: Petőfiből, miképp érzett, Aranyból, miképp gondolkozott és viselkedett a magyar ember.”

Egy másfajta humorral, a székely nép humorával nem foglalkoztunk még, ami egy jó kövhajításnyira termett Arany szülőhazájától. Nekünk úgy tetszik, hogy egy kövhajításnyira, s csak ők tudják, a székelyek, mekkora is ez a „kövhajításnyi”, akik ezt a humort létrehozták, és makacsul kitartanak vele, konok makacssággal. Tamási Áron egyik igen kedves novellája így kezdődik:

- „Kerek egy órája is van, hogy mosdik, keféli csizmáját, fésüli fejét s babrálja magát kicsi Móka. Közben fészkelődik: itt leül, ott lefekszik, ablakba kihajol, legyeket riaszt, majd szabad levegőre megy, de helyét sehogy sem leli. A gondolatok csokorban teremnek buksi fejében, villognak, futkorásznak, s ha meg akarja fogni őket, akkor elrebbenek, mint a társskereső kicsi madár.

- Így se járék! - békétlenkedik a szoba közepén, majd karjait hátraveti, ahogy töprengő papok szokták, és sétára fogja a dolgot.

Az édesanyja félszemmel lesi, és titkon mosolyog. Alig kétszer fürdeti meg szemében kicsi fiát, már tudja, hogy a férfi természet ütött ki azon. Kicsit elidőzik, nézvén vergődését, majd egy hunyorítással így rebbenti fel:

- Mikor töltöd a tizenhatot, Móka?

- Én-e? - fontoskodik a gyermek, megtűrvén szőrtelen álla alatt a bőrt, és kivágja a pontos időt.

- Aprószentek napján.

- Ma István király van.

A legényke nem feleli meg a szót, csak izeg-mozog ismét, és berzenkedik belsejében, mintha selyem fűszállal birizgálnák a vérét. A lámpa szelíden ég. Fénye elfolyik a falon, mint a tej.”

(A legényfa kivirágzik)

Benedek Marcell így magyarázza ezeket a sorokat:

„Mennyi meleg humor, megértés, szeretet van ezekben az egyszerű, nem népieskedő, és mégis a székely nép lelkéből lelkezett mondatokban! Hogy él már az első szavaiban, mozdulataiban anyja és fia s körülöttük a szoba, a lámpa!... A szereplők és az író mondataiban egyformán benne énekel a székely hanghordozás. Nincs ebben a néhány sorban egyetlen különös szó vagy szókapcsolás - és mégis félreismerhetetlenül: Tamási.”

Még egy novelláját kezdem el Tamásinak, de ebből hosszabb részt közlök:

„Öröme hajtotta, mint a benzin a motort.

Gyorsan jött. Ruhája katona, lábbelije bakancs, sapkája semmi, maga székely.

Hirtelen kanyarodóhoz ért, de akkor meglátta faluját, s egyszerre megállt. Érezte, hogy szemébe hull az egész nagyközség, csak a torony akad fel homloka csontján. Az öröm kibuggyant egy szóban a száján:

- Templom! - mondta.

Szemei nedvesen remegtek. Fáradt lábai újraszülettek. Az októberi hideg szél neki se szél, se hideg nem volt. De a hátizsák szárny lett egyben a vállán.

A határbeli földeknek került, nehogy az emberek bár egy szóra lefogják. Jól számított, s hamar ment. Kicsi háza felett kerítés volt, arra felhágott, s túlfelől leesett. Azonban jaj helyett azt mondta nevetve:

- Ház!

Felállt és lassítva jött tovább. Csak a szemeivel kapdosott ide és tova, de nem találta bennvalóján a rendet, az életet, a gondosság nyomait. Hanem a kicsi udvart burjánban bokáig, a csúrt nagy szájakkal a fedelén, s a házat vetkezés alatt. És mindent, ami még volt, cudarul.

Cudarabbul, mint ember még valaha.

Megdermedt arccal kiáltott egyet:

- Sári!

Ez a felesége lett volna.

Néhány őszirózsát látott a ház mellett, de Sárít egyet sem látott.

Gerjedelem rázta meg. Az ajtónak rontott, de az engedelmesen kinyílt; szégyenben, kifosztottan állott a szoba is. Régi levegővel. Néptelen csenddel. Ahogy körülhordozta szemeit, egy nagy darab papirost látott lámpának támasztva az asztalon. Odament lassan, elromlott arccal, s hát valami óriás papírzacskó, amilyenbe lisztet vagy pityókat csomagol a boltos. De mintha írás lett volna rajta.

Felvette.

Nem merte rávetni azonban ott helyben a szemét. Hanem kihozta, leült az alsó lépcsőre, s akkor megnézte az írást, amely nagy ákom-bákom betűkkel így szólt:

- Nem győztelek várni, Sári.

Ahogy elolvashatta, éktelent mondott sárga szájjal. Aztán leejtette a fejét, s nézte a földet. Majd megolvasta megint, hogy mit tudott Sári. De most már kacagott felette. Keserűen, mérgesen, kirúgva még a nevét is. Majd szájához emelte a papírzsákot, felfújta feszesre, s a térdéhez suvasztotta hirtelen, hogy nagyot csendült a levegő.

Utolsót lőtt a katona.

Még ott ült a lépcsőn, mikor lassan, szelíd örömmel bejött egy öregember. Már messziről köszönt:

- Haza vezérele a jó Isten, Gábor?

Rá sem nézett Demeter Gábor.

- Engem haza, hát honnét tudja?

- Hallám, hogy Sárít szólítád, s puffantál is egy jó nagyot.

Nem szólott Gábor semmit rá.

Az öreg melléje húzódott a falépcsőre.

- Hadd el, kapsz eleget - mondta.

Gábor megnézte az öreget.

- Ide bé nem egy is többet.

- Jó, jó. Meggyógyul az ember. S aztán sokat odavótál, s ő is ember, s kellett neki.

- Mi a nyavalya kellett?

- Hát amit megkóstolt.

Nem szólott erre Demeter Gábor Az öreg azt hitte, eltemették Sárít, ha nehezen is.

- Három esztendeig valál fogoly-katona, úgy-é? - kérdezte.

- Addig.

- Azt mondják, a taliánoknál.

- Hát osztán kivel ment el?

- Sári-e?

- Nem is Mariska.

- Egy alföldi magyar teve szert reá - mondta az öreg.

- Hát nem tudta valaki széljeütni?

A szomszéd legyintett.

- Hadd a kecskebékába! Ha előbb megtette, később is megtette volna. Az ember ne kíváncson sokat egy fehértől: amíg fogja, addig van.

- Fogja a görcs! - hirtelenkedett Gábor.

Megint hallgattak egy darabot.

- Sok pénze van-e a taliánnak? - kérdezte az öreg.

- Annak annyi, mint a zsidónak.

- De itthon mégis jobb, Gábor. Mit mondasz?

Gábornak egyebüktől járt azonban az esze.

- Hát aztán legalább hogy hitták? - kérdezte.

- Azt az alföldit-é? Azt valami Juhásznak. Juhász Mihály, vagy János, János-János. Itt őrizte sokáig a muszka foglyokat, s úgy kaptak essze.

Gábor felállt, és a hátizsákját a burján közé dobta.

- Az Istent is megtagadom! - tüzelt.

Harangoztak estére.

Az öreg levette kalapját.

- Azt ne tedd - mondta -, mert egyebünk sem maradt. Hanem hozz asszonyt, egy másikat. S neki az új életnek!... Szőke volt-e Sári, vagy barna, te?

- A barna, vesse ki az Alföld! Mert a magyar rabolja meg most is a magyart.

- Nohát, akkor vészs egy szőkét.

- Én nem soha fehértől! - szegezte le Gábor.

- Jó, jó, sokat beszél egyszer-egyszer az ember... - bólogatott a kapu felé az öreg, s onnét még visszamondta:

- Én ügyeltem a házadra, hé.

- Jól ügyelt - köszönte meg Gábor...”

Hosszan idéztem a „Himnusz egy számmal” című novellából. Ilyen a legfájdalmasabb székel humor. Sok van belőle.

De amíg humorizálni tud egy nép, csapásait hordozván, addig van benne életerő.

Adja Isten, hogy így legyen!

A NŐ MADÁCH TRAGÉDIÁJÁBAN

Nekem a legkedveltebb olvasmányom Az ember tragédiája volt, és az is marad, mert egyetlen más könyvben sem találtam összetömörítve annyi szép gondolatot, s mindenekfölött elámul-
tam azon, hogyan írhatott egy csalódott férfi olyan sokoldalú megbecsüléssel és szépséggel a női nemről, ahogyan Madách ezt megtette.

Undorral gondolok az utóbbi évtizedek magyar irodalmi tankönyveire, mert olyanok vannak közöttük, amelyeknek szolgálalkú szerzői odáig jutottak megalkuvásukban, hogy nem merték kimondani: Arany a világirodalom fölülmúlhatatlan balladaköltője, József Attila a legnagyobb proletárköltője, Jókai az egyik legolvasottabb romantikus regényírója volt stb. Az egyik tankönyvünk Mikszáth novelláit, egy másik Móriczot „értékeli le”, s meglepő, hogy hányféle-képpen értékelték már le Madáchot is, holott az Ember tragédiája a világirodalom legértékesebb alkotásai közé sorolható, a második világháború előtt Goethe Faustjával vetették egybe bírálóink, s volt merszük kimondani, hogy miben múlja felül Madách Goethét, s természetesen Goethe Madáchot. Hogy Madách szerkezetileg jobb, s filozófiai gondolatait következetesebben építi fel. Az alapgondolat keresése a Faustban sokkal nehezebb. Isten és Mephistopheles fogadása is eléggé elhomályosul. Goethe nyelve ragyogóbb, leírásai szebbek, de Madách tömörség és drámaiság tekintetében fölülmúlja Goethét, Goethe Mephistophelese több színben tündököl, szellemesebb, de szerepe és alakja nem vág egészen össze. Madách Lucifere kevesebb vonásból áll egybe, de mindvégig hű marad önmagához. Madách nyelvének költőiséget és zeneiségét több támadás érte, még Arany részéről is, de nyelvünk legnagyobb mestere szerint csodás részek is vannak benne, például Szent Péter beszédét Shakespeare sem csinálta volna különben.

A diktatúrák idején hozzászoktattak bennünket ahhoz, hogy csak a nagy népek képesek rendkívüli dolgot alkotni, a kis népeknek alárendelt szerepük van.

Nem hiszem, hogy volna még egy mű, amelyet annyiszor elferdítettek politikai okok miatt, mint Madách Tragédiáját, könyvben és színpadon. Egyeseket annyira átformált az „ideológia”, hogy már nem is hittek Madách igazi nagyságában, mások a kényszernek meghajolva kompromisszumot kötöttek vele. Nem lehetett fenntartás nélkül elfogadni egy olyan művet, amelynek bibliai kerete van, azt meg már halálos bűn lett volna kimondani, hogy ezt a művet egy hívő ember vonalvezetése irányítja.

Érdemes összehasonlítani néhány egykori tankönyvünknek az Éváról alkotott véleményét.

A dolgozók középiskolái számára írt D - 11 300-as számú tankönyvünk gyönyörűen jellemzi Évát, mikor ezt írja: „Éva a megoldás kulcsa. Erre mutatnak egyéb tények is. Így a londoni szín haláltánc jelenetének végén Éva diadalmasan legyőzi a halált, a 15. színben Ádám csak »gyanítja« az Úr talányos szavainak értelmét, Éva »érti« is.”

Továbbá:

„Ádám és Lucifer eszmék megtestesítői, Éva az emberiség anyja, maga a diadalmas valóság, a legyőzhetetlen élet. Ő tudja, pontosabban érzi, hogy az álmokképek hamisak, a valóság más-képpen alakul majd, az emberiség harcának értelme az örökös küzdelem a szebbért és a jobbért: Az élet célja a küzdés maga.”

A következő bekezdés már kompromisszumos kiigazítás, ezért nem is hisszük el: „Azt is látnunk kell azonban, hogy az akaratot képviselő Ádám és a hideg ész képviselő Lucifer mellett Éva az érzelmek képviselője is. Ebből pedig azt a következtetést kell levonnunk, hogy Madách az emberiség sorsát nem racionálisan, hanem csak az érzelmek síkján képes optimistán szemlélni.”

Hamis a végső értékelés is:

„A Tragédia különös, sok színben játszó, sokféleképpen értelmezhető alkotás. Ez a gyengéje és az ereje is.”

Esztétikailag is hamis sorok ezek, mert a művészi alkotások újraalkotása (a befogadó által) az egyéniségünkől is függ, tehát sokféle lehet, s ez nem gyengéje a műnek.

Az ugyancsak szakközépiskolai 14300-as számú tankönyvünk így egyezkedik:

(Ádám) „Gyötrő kérdéseire nem kap egyértelmű választ az Úrtól, a »titkot« jótékonyan homályba rejti. Csak azzal nyugtatja, hogy küzdelmeiben (»Végtelen a tér, mely munkára hív«) szüntelenül mellette áll majd Éva is, ki »tisztább lelkiületével« a szerelem s az ifjúság vigasztaló s mosolygó génuszaként fogja segíteni.”

A tankönyvíró Sötér Istvánra bízta a végső értékelést, elhárítva magától minden felelősséget: „a Tragédia nem mutat utat az ígért földjére, csak a pusztulás szirtfokáról követeli vissza hőstét.”

Nevetséges értékelések ezek, és nem is ellentmondás nélküliek.

Hatan írták és hatan bírálták el a gimnáziumok számára készült 13200-as számú tankönyvet, amely így ír:

„Évának nincs szerepe abban a párbeszédbe kivetített magánbeszédben, mely a Tragédia elmélkedő lírájának lényegét alkotja. Midőn az Úr szózatát hallja, teljesen magáévá teszi a benne foglaltakat, máskor viszont ugyanúgy a pillanat hatására fogadja el Lucifer érvelését. Általában mérlegelés nélkül, az akarat és az érzelm körén belül, többnyire csak a jelenben él, ritkán emlékezik. A nő és a férfi kapcsolatának ábrázolásában a Tragédia nem különbözik Madách többi alkotásától, Éva megformálása nem jelent olyan minőségi változást Madách korábbi nőalakjaihoz képest, mint amilyen Lucifert a negyvenes években írt drámák alakjaitól elválasztja.”

Minden tankönyvszerző másképpen bíralt tehát, s nem csoda ilyenformán, ha tanítványainkban kétségek támadtak íróink értékét illetően, másként fogalmazva: nem látták a klasszikus magyar irodalom súlyát, alulértékelt műveket kaptak, s ez is az egyik magyarázata annak, hogy sok iskolánkban nem tudták megszerettetni velük a legszebb tantárgyunkat, a magyar irodalmat, (és a magyar nyelvet sem, természetesen).

Engem senki sem kényszerít, hogy ne úgy értékeljem Éva szerepét - sok más bírálat elolvasása után -, amilyennek magam is látom és érzem. (Régebben is úgy értékeltem, nem vettem alá magam a hivatalos szempontoknak. Nem hazudtam meg az írókat.) Azt mások is elmondták már, hogy Éva ezer színben ragyog a műben, meg azt is mondták, hogy a Tragédia szereplői kiegészítik egymást: Ádám az akarat és a férfias dac, Lucifer a rideg értelem, Éva az érzelm képviselője elsősorban. Inkább Ádám és Lucifer kiegészítő szerepét hangoztatták. Én mindig úgy éreztem, hogy sokkal inkább Éva egészíti ki Ádámot, s maradéktalanul annak az életfilozófiai tételnek a megerősítését láttam, amit velős fogalmazásban így ismerünk: „Férfi sorsa a nő”. Részben azért, mert Éva többször is jó útra tereli Ádámot, nem is beszélve arról, hogy megmenti a pusztulástól. Lucifer is tudja, hogy elsősorban nem Ádám, hanem Éva az ő nagy ellenfele, akit csak ideig-óráig képes legyőzni, és miatta képtelen az emberben megdönteni az Úr világát.

Mindenekelőtt azt nézzük meg, hogyan értékeli Évát Ádám, a legilletékesebb. Az első prágai színben Madách megerősíti azt, amit az egyiptomi színben mond (szándékosan foglalkozom később az egyiptomival): hogy a nő elválaszthatatlanul hozzátartozik a férfihoz, s tulajdonképpen csak ketten egyek, külön-külön nem teljesíthetik feladatukat. Kepler-Ádám mondja Borbála-Éváról, hűtlen feleségéről:

*Minő csodás keverése rossz s nemesnek
A nő, méregből s mézből összesűrve.
Mégis miért vonz? Mert a jó sajátja,
Míg bűne a koré, mely szülte őt.*

Madách emberi nagysága mutatkozik itt meg: a nő legnagyobb értékét abban látja, hogy jó, s mivelhogy ezt fő tulajdonságként emeli ki, az következik belőle, hogy a férfinál is jobb. (De milyen jó ember lehetett alapjában véve Madách is, ha a rossz feleség láttán még mindig így értékeli!... nyilván higgadtabban, mint mikor az útját kiadta.)

Madách tulajdonképpen nem is mondott újat, hiszen a „feleség” szavunk már rég kimondta, hogy a hitvestársunk egyenlő velünk, sőt: csak vele együtt vagyunk egész emberek.

Részletesebben kell foglalkoznunk az egyiptomi színben történetekkel, mert olyan szép dolgot látok itt a férfi-nő viszonyában, ami talán páratlan a világirodalomban. Mikor Ádám felszabaddítja Éva hatására a rabszolgákat, és lemond a gúla építéséről, Éva mindjárt átérzi, hogy milyen nagy fordulat ez, és nemcsak gyöngédségére, hanem bűbájosságára is fel kell figyelnünk, s különösen az utóbbira, amit Ádám részletesen is kifejt. Figyeljük meg ezt a gyönyörű részletet:

ÉVA:

*Vigasztalódjál, oh én kedvesem,
Úgyis mit ér az a rideg dicsőség,
Hideg kígyóként, mely közénkbe csúsz.*

ÁDÁM:

De nagy, de nagy.

ÉVA:

*El véle; látod a jaj
Elnémult, üdvünket meg nem szakasztja.
Mi vágyad más, ha keblemen pihensz?*

ÁDÁM:

*Oh nő, mi szűk, mi gyarló látköröd,
S a büszke férfit épp ez vonzza hozzád -
Csak gyöngeség, mit az erő szerethet.*

ÉVA:

*Ah fáraó, tán már untatlak is
E hasztalan, e balga fecsegéssel?
Hiába, ha okosabb nem vagyok.*

ÁDÁM:

*Ne is kívánd, hogy légy, én kedvesem.
Eszem elég van nékem önmagamnak,
Erő s nagyságért nem kebledre hajlok,
Sem a tudásért, mindezt könyveimben
Sokkal jobban föllehetem. Te csak
Beszélj, beszélj, hogy halljam hangodat,
Rezgése szűmön végig árhadozzon.
Akármit mondasz, mindegy; oh ki kérdi,
Mit énekel a kis madár, azért
Édes sejtéssel halljuk hangjait.
Te csak virág légy, drága csecsebecs,
Haszontalan, de szép, s ez érdeme.*

Első pillanatra úgy tűnik, hogy Madách itt alárendelt szerepet szán a nőnek, több bírálója meg is jegyzi: a fáraó felfogása ez, és nem Madáché. Az én véleményem az, hogy mindenképpen a költő felfogását tükrözik ezek a sorok, amit Éva egész szerepéből különösen meg lehet ma-

gyarázni, de nem is szükséges. Elég csak két oldalt visszalapozni a műben, s azt megvizsgálni, milyen hatásra szabadítja fel Fáraó-Ádám a rabszolgákat.

ÁDÁM:

*Hölgyem, te szenvedsz, s nem tudom, miként
Segítsek rajta. Szíveden keresztül
A jajszó, mint villám, fejembe csap,
S úgy érzem, a világ kiált segélyt.*

ÉVA:

*Oh fáraó, zúzz el, de megbocsáss,
Ha a nép jajja nem hagy megnyugodni,
Ládd, jól tudom, hogy szolgálód vagyok,
Hogy éltem célja tégedet mulatni,
Felejték mindent, kívülem mi van:
Nyomort, nagyságot, ábrándot, halottat,
Hogy mosolyom üdv, ajkam láng legyen;
De hogyha a nép, e milljókarú lény,
Korbácsolt háttal jajgat odakint:
Mint fájó testnek kisdéd porcikája,
Én, én, a népnek elszakadt leánya,
Szívemben érzem szintén mind e kint.*

ÁDÁM:

*És én veled. - A milljók egy miatt, -
Mondá a holt is.*

ÉVA:

*Oh nagy fáraó!
Komor levél, és én vagyok oka,
Űzz el magadtól, vagy taníts, miként kell
Siketté lennem.*

ÁDÁM:

*Jobb mester valál te,
Mert megtanítál a jajt hallanom. -
Ne halljam többé. - Ím, legyen szabad
A szolga nép. Mit is ér a dicsőség,
Mit egy személyben ér utól az ember
Milljók vesztével és milljók jajával,
Kikben szintén az az ember lehel;
Milljószor érzem a kint, egyszer a kéjt.*

Az a legszebb ebben a részben, hogy Ádám szerint Éva csak éneklő kis madár, meg virág és drága csecsebecse is, egyébként haszontalan, akitől nem sokat lehet tanulni, mégis: Éva érzelmi és értelmi hatására szabadítja fel a rabszolgákat. Mert Éva olyan logikusan és olyan gyönyörű hasonlattal fejezi ki magát, hogy Ciceró is megirigyelhetné, - hogy ókori hasonlattal éljünk. Nézzük csak meg még egyszer:

*De hogyha a nép, e milljókarú lény,
Korbácsolt háttal jajgat odakint:
Mint fájó testnek kisdéd porcikája,
Én, én, a népnek elszakadt leánya,
Szívemben érzem szintén mind a kint.*

Gyönyörű érzelem, gyönyörű gondolat, gyönyörű költői nyelv. Hol van az a költő, aki szebben tudná kifejezni a nő nagyságát, mint Madách az egyiptomi színben? Sehol. De Madách még ezt a hatást is képes fokozni, mikor Éva szavaival jellemzi a nőt a római színben. Azt a nőt, aki először ábrándul ki az élvezeteket hajszólo züllött életből, és megtisztítja Sergiolus-Ádám lelkét is.

ÁDÁM:

*S te nem danolsz, mit búsongsz, Júlia?
Körülünk minden vígad és nevet.
Nem jól esik pihenned keblemen?*

ÉVA:

*Ah jól, nagyon. De nézd el, Sergiolus,
A boldogság midőn elkomolyít,
Azt tartom, mely kacag, nem is valódi.
Legédesebb percünkbe is vegyül
Egy cseppje a mondhatlan fájdalomnak,
Talán sejtjük, hogy az ily perc - virág,
S így hervatag.*

ÁDÁM:

Ah, én is érzek ilyest.

ÉVA:

*S kivált ha még dalt hallok és zenét,
Nem hallgatom a szűk korlátú szót,
De a hang árja ringat, mint hajó,
S úgy érzem, mintha álomban feküdném:
A rezge hangon messze múltba szállnék,
Hol napsugáros pálmafák alatt
Ártatlan voltam, játszi, gyermekes,
Nagy és nemes volt lelkem hivatása.*

Nagyon szép sorok. Éva itt paradicsomi tisztaságát siratja vissza, nemes hivatása pedig az volt, hogy az emberiség anyja legyen. Nemcsak Madách művében, hanem az egész világon, mindenütt ő a megoldás kulcsa. Szédítően nagy magasság ez, ahová férfi soha el nem juthat.

Szerkezeti, tartalmi és nyelvi szépségeit figyelembe véve, kimeríthetetlen szépségű műnek minősíthetjük az Ember tragédiáját. Nyelvének legnagyobb érdeme a gondolatok találó rövide és tömörsége, a képekben való gondolkodás és mindenekelőtt a rendkívüli drámai erő. Számos mondása közkinccsé vált, szállóigék egész sorát láthatjuk benne.

Nem véletlen, hogy több tucatnyi nyelvre is lefordították.

CSÁNGÓ BÁNAT CSÁNGÓ NYELVEN

Ha anyanyelvünk szépségében akarunk gyönyörködni, nem szorítkozhatunk mindig legismeretesebb és legkiválóbb költőink tanulmányozására; egy-egy szép hangzású szavunk ízlelgetése is hozhat maradandó élményeket. Tájnyelveink érdekessége kínál még lehetőségeket nyelvészeti szépségek megcsodálására.

Csángó költő verseire bukkantam, Tamás Menyhért egy ciklusára. Be kell vallanom, magyar-tanári mivoltomban szégyenlem magam. Nem ismerem Tamás Menyhértet. Sem őt, sem a költészetét. Tanárságom évtizedeit úgy futottam le, mint az üldözött szarvas, amelynek nincs ideje se jobbra, se balra nézni; csak rohantam előre célegyenest, a mások által meghatározott cél irányában, ami azt jelentette: megélhetés. Honnan tudhattam volna én, hogy Tamás Menyhértünk is van, mikor senki sem beszélt róla, mikor egyetlen írását sem olvashattam nálunk, Erdőelvéni!

Most, hogy 1973-ban elüldöztek a szülőföldemről, felette érdekes antológiára bukkantam, a „Szép versek” kötetre. Azonnal felfedeztem benne legközelebbi sorstársamat és lelki rokonomat: Tamás Menyhértet. Hét versből álló ciklusát elolvasva megdöbbenem: József Attilának, egyik legnagyobb hazafias költőnknek hét szonettre volt szüksége a Hazám című verséhez, hogy megkésve, mindössze félévvel halála előtt magához szorítsa minden fajtestvérét, a parasztot, a munkást, s Kazinczy programjára célozva („Hadd írjak szépet, jót”), közvetve a magyar értelmiségit is; s hogy ebben az összefonódásban elmondhassa irodalmunk egyik legdrámaibb magyarságvallomását, ami egyben egyik legdrámaibb emberségvallomásunk is, s megérdemli, hogy hetedik szonettjét egészében felidézzem:

*S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad -
édes Hazám, fogadj szivedbe,
hadd legyek hűséges fiad!*

*Totyogjon, aki buksi medve,
láncon - nekem ezt nem szabad!
Költő vagyok - szólj ügyészedre,
ki ne tépje a tollamat!*

*Adtál földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,*

*hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót - nekem
add meg boldogabb énekem!*

Hét törzsünk volt és hét vezérünk, a székely ember a hét szentséget emlegetve próbálja távol tartani magától az ellenségét, hét kint ismer, és hét-földnyi inséget járt be, hét gyolcsba fekteti kedvesét, József Attila és Tamás Menyhért is hét egységben fejezi ki népéhez intézett legfontosabb mondanivalóját. Nem vagyok babonás, de nem merem elhessegetni magamtól a gondolatot: a magyar ősiség érzése (vagy inkább ösztönössége?) ott szorong lényünkben évezredek óta, s a legszükségesebb időkben szólásra készítet bennünket: önvallomásra és okulásra.

József Attila okulásából azt a figyelmeztetést olvashatjuk ki, hogy a nagybetűvel írt Hazánk nekünk „édes” (hiszen már Balassi is ezt vallotta), s csak úgy maradhatunk meg történelmünk szakadatlannak látszó viharában, ha magyarok és emberségesek leszünk.

Tamás Menyhért nem ismétli meg József Attila utolsó (s egyben végérvényes) ars poeticáját, ez az ő verséből is kikövetkezik, de olyasmire hívja fel figyelmünket, ami József Attila költői hitvallásából ugyan kimarad, de édesanyja mindenkori áldozatvállalásában benne volt: a családi élet szentségére. (Még akkor is, ha József Áron, a családfő őket elhagyta.) Tamás Menyhért versciklusának legfontosabb mondanivalója az, amit Illyés Gyula is megfogalmazott „Az orsók ürügyén” című nagy költeményében. Csinálhatunk mi akármit, vallhatjuk

magunkat a legnagyobb hazafiaknak: ha nem állítjuk vissza a családi élet szentségét és tisztaságát, sehová sem juthatunk, mindenképpen pusztulás vár ránk. Megmaradásunkban pedig az édesanyák szerepvállalása a legfontosabb. Ha az édesanyák vállalják az „orsók pergetése”, vagyis a mindennapi munka mellett a családért történő áldozatvállalást is (csodálatos véletlen folytán az „orsó” szó a Tamás-vers végén is felbukkan); ha az örök hűséget nemcsak az esküvőjükön fogadják meg, hanem be is tartják azt: akkor a családi élet szent lesz, és ez a legnagyobb biztosítéka fennmaradásunknak.

Nekem az a célom, hogy kiváló költőink és prózaíróink szavával hassak az olvasóimra, s pedagógusi minőségemben csupán hozzásegítsek a tartalmi és esztétikai szépségek felfogására és befogadására. Úgy gyönyörködöm anyanyelvünk szépségében, hogy tartalmi értékek hordozójaként tüntetem fel, tehát nem öncélúan. Nevelői szemüvegemen kinézve úgy látom: anyanyelvünk szépségének mindenkori (legszerencsésebb esetekben „mindennapi”) felismerése és élvezése hozzásegít engem ahhoz, hogy egyre magyarabb és emberibb legyek. A szavaimat (ha csak azokról beszélek) és az íróimat ennek a célnak megfelelően választom ki, s mindig azzal a megfontolással, hogy hazámat és Istenemet szolgálom vele, s abban a hiszemben, hogy igazi pedagógus csak így lehetek. Célom maximális elérése érdekében Tamás Menyhért versciklusát, amely tartalmában egyetlen nagy verssé növi ki magát, teljes egészében közlöm. Azt ajánlom: úgy kövessük nyomon a vers mondanivalójának kibontakozását, hogy közben nyelvi archaikus-népi szépségében is gyönyörködjünk. Biztosításképpen csak annyit mondhatok: az asszonyhűség megrajzolásában Tamás Menyhért még Móriczot (például „Barbárok”) és Babitsot is (például „Ősz és tavasz között”) fölülmúlja. S akkor még ott van a szülőfölddel történő összefonódás szépsége s a csángó-hányattatás szívszorongató hatású bemutatása is. Íme a versciklus:

*VERSEK ÉDESANYÁM, KISS EMERENCIA
SOSEM-VOLT KAPCSOS KÖNYVÉBŐL*

*I. (AMIKORON JEGYESEM, LAJOS
1915-18-AS ESZTENDŐKBEN
A HÁBORÚT JÁRTA)*

*Három esztendőtlől fogva,
Vagyol háborúnak fogja,
Három tejjés esztendeje,
Várom aszt, hogy visszagyere.*

*Három esztendőtlől fogva,
Bánat ül a guzsajomra,
Három tejjés éve vagyon
Hogy még híredet se hallom.*

*Se híredet, se nevedet,
Mán-mán vesztem az eszemet,
Testem es más alig vagyon,
Ne haggyad, hogy bú apasszon.*

*Ha pediglen veszni találsz,
Küdd el értem es a halált,
Küdd el értem széleseben,
Násznagyodul, én-jegyesem!*

2. (TESTEM KÉNZATÓ TITKAIRÓL,
AMIRŐL ES A MAGAMFAJTA
ASSZON HÓTTÁIG HALLGAT)

*Hova legyek a testemvel,
Benne megindult véremvel,
Ágyra-feszített magamval,
Rejám-szakatt vágyaimval,
Ágyra-feszített magamval,
Hét-parazsas kénjaimval,
Hova legyek a testemvel,
Számlálatlan éjeimvel,
Rejtekbe-zárt nappalimval,
Téged-váró óráimval,
Számlálatlan éjeimvel,
Kévánczó gyötrelmemvel, -
Adom magam a setétnek;
Parázs-fűvő emlékeknek,
Vetem magam csillagfénybe,
Sebes szikráknak tűzébe!*

3. (AMIKORON 1941 ESZTENDEJÉBEN
SZÜLŐFÖLDEMET, BUKOVINÁT
ELHATTUK)

- Hova lettél, tiszta forrás?
- Vízmósásnak medre lettem.
- Hova hattad kék tükrödöt?
- Bészürkült az ég felettem.
- Szomjult vagyok, én-forrásom!
- Kivülem es vannak rétek.
- Szüvem hezzád kívánczik!
- Vissza hezzám úgyse térhecc.
- Maragy velem, szép-forrásom!
- Szomjud többet nem óthatom.
- Enyim maracc, tiszta forrás!
- Arcod mását hóttig hordom!

4. (AMI FŐDÖNFUTÁSUNK
KESERVESEIBŐL KIMARATT)

*Kétrét hajlott az életem,
Elhagyott föld; egyik felem,
Áhított föld; másik felem,
Közötte meg hót-mag terem.*

*Kétrét hajlott az életünk,
Én Istenem, mit vétettünk?
Vaj száz napja tart már utunk,
Étlen-szomjun hányattatunk.*

*Gyászos üdő, gyászos üdő,
Váccsál gúnyát, míg nem késő,
Váccsál gúnyát, míg nem késő,
Met belehó mind a kettő!*

*Met belehó mind a kettő,
Váccsál gúnyát, míg nem késő, -
Mondom esment, harmaggyára,
Talán bizon utójára!*

*5. (HAJLÉKKERESÉS,
TOLNÁBA ÉRKEZÉSÜNKKOR)*

*„Csukni ablak, salukáter,
Jünni úton sok cigáner” -
Záródott bé minden ablak,
Záródott bé ezer ablak.*

*„Kerüjj elé, ház-gazdája,
Engeggyél bé éccakára,
Ihatnékunk, ehetnékünk,
Hálni csűrbe es megférünk...*

*Kerüjj elé, ház-gazdája” -
Könyörögünk százaggyára,
Százaggyára, ezreggyére,
Csaksem érkezik elünkbe...*

*Hogy es jóne mü elünkbe,
Messze szökött a legtöbbje,
Im hol egy ház, nincs gazdája,
Kőtözzünk bé éccakára.*

*Kőtözzünk bé éccakára,
Azután meg másnapjára,
Elég vót már bujdosódni,
A világba ösvent csapni!*

*6. (HITESTÁRSAM TEMETÉSEKOR,
1968 JANUÁRJÁBAN - ABBÉLI FÁJDALMAMBA,
HOGY UTÓSÓ ÚTTYÁRA NEM KÍSÉRHETTEM EL,
MET AKKOR MÁN NAGY BETEGEN FEKÜTTEM)*

*Sírni könyvem
Nem maradott,
Még a csont es
Bennem fagyott.*

*Élni erőm
Nem maradott;
Hét-kín közé
Falazódott.*

*Halni erőm
Nem maradott -
Pedig ügyes
Belehalok.*

*7. (FÉL ESZTENDŐVEL HÓTTA UTÁN - TÁVOZTÁT
NEMHOGY FELEJTENÉ SZÜVEM, MÜNDEN
EGYES NAPVAL NEHEZEBB LESZ)*

*Uramat szótalan szerettem,
Ellene eccersem vétettem,
Míg elvót, orsómat pergettem,
Jöttökör hét-gyógyba fektettem,
Szomjultát sok csókval ótottam,
Ehültét magamval csittattam,
Érette Móduvát bejártam,
Inséget hét-fődnyit kiálltam,
Búsultam jajszót mégsem ejtett,
Hordozott kőváras-gyötrelmet;
Bézárlott legmélye pediglen
Hóttunkig-virradó szerelmet.*

*Uramat szótalan szerettem -
Hűségben föüdig követtem!*

Mit is csodáljunk meg legjobban ebben a szemet-lelket gyönyörködtető igazán szép ciklusban?

- Első egységében mindenekelőtt talán azt, hogyan erősíti meg a „három” szó négyszeri ismétlődéséből eredő nyomatékot a „tejjes” szó kétszeri beiktatásával; s mindenekelőtt az utolsó szakasz elképesztő szépségét, amely násznaggyá lépteti elő a halált, hogy aztán végképp megsemmisítse. Talán szebben, művészibben, mint Shakespeare Rómeó és Júliája: a halál nem választhatja el egymástól az igazán szerelmeseket.

- Nagyon szépnek tartom a második tagversnek már a címét is, amelyben a „magamfajta” asszony (menyasszony?) ősi szemérmessége, a Petőfi által is annyit hangoztatott népi erkölcs olyan bűbajos formában mutatkozik meg, mint sehol a magyar irodalomban. Mekkora testi vágyat kell legyőznie ennek a szerencsétlen várományosnak, hogy tisztaságában és hűségességében maradhasson: „hét-parazsas” kínokat, „ágyra-feszített” gyötrelmeket.

A vers ismétlésrendszerének szépsége („Hova legyek a testemvel” - 1. és 7. sor; „ágyra-feszített magamval” - 3. és 5. sor; „Számlálatlan éjeimvel” 8. és 11.) a népköltészetén kívül csak Dsida Jenő verseiben találhatja meg méltó párját.

Bámulatra méltó a vers megszerkesztése, két aránytalan egységbe történő tagolása, ami az epigrammák tömörségére és feszültségére emlékeztet. Az első rész 12 sorból áll, és lényegében egy kérdést tartalmaz („Hova legyek a testemvel”), de amikor megismétli ezt a sort, olyan lendületet ad a mondanivalónak, hogy tűzhányói erővel jelenik meg immár a vágy, és le-

győzhetetlennek tűnik. Szerkezeti elemként jelenik meg a már említett két másik ismétlődő sor is. Az „Ágyra-feszített magamval” a kínlódás *nagyságát* érzékelteti, amelyben az „ágy” szónak helyzeti energiája van, a „Számlálatlan éjeimnek” sor pedig a kínlódás *gyakoriságát*, ami már a végtelenségnek tűnik, különösen, ha figyelembe vesszük a -val, -vel ragok hőmpolygását is, amelyek a megállíthatatlanság érzését keltik bennünk. Nagy költői tehetség az, aki ennek a 12 sornak a rohanását és erejét képes megfékezni. Mindössze négy sorral teszi, két részletben is. Az első:

*Adom magam a setétnek;
Parázs-fúvó emlékeknek.*

A „parázs-fúvó”: gyönyörű költői jelző az „emlékeknek” mellett. (A „setétnek” után nem pontosvesszőt képzelek el, hanem vesszőt.)

A második:

*Vetem magam csillagfénybe,
Sebes szikráknak tűzébe!*

A befejezés négy sorában a két-két páros rím lefékezi a korábbi rímek rohanását, és azt érzékelteti, hogy a leghevesebb vágyak is legyőzhetők.

- A harmadik tagvers is egy kis ékszer, teljesen eltérő formában készült. Párbeszédre épül, valamint a visszatérés vágya és lehetetlensége közötti ellentétre. Balladai feszültséget hordoz.

A forrás az elhagyott bukovinai hazának a jelképe, amely valamikor tiszta és kék tükrű volt, de vízmosás medre lett, „bészürkült” az ég felette, mert nem tud belenyugodni fiai távozásába. A vers végén ismét „szép” és „tiszta” forrásként jelenik meg az ember képzetében, mert így fog elraktározódni az emlékezetben. A vers végén az az érzés alakul ki bennünk, hogy ilyen vagy amolyan formában lesz még visszatérés, a szülőhazát és népét semmi sem szakíthatja el egymástól. Ezért zárul a vers ezekkel a sorokkal:

*- Enyim maracc, tiszta forrás!
- Arcod mását hóttig hordom!*

Tamás Menyhért nyelvi érzékét igazolja az a meglátás, hogy milyen költői hatást lehet elérni a szóösszetételekkel: én-forrásom, szép-forrásom. A tökéletes eggyéolvadást. Az első versben is „én-jegyesem”-nek mondja édesanyja a kedvesét.

- Ahogy a tételmondatokban sűrítődik egy-egy bekezdés veleje (nagy íróink, például Jókai és Mikszáth nagyon jól tudják ezt), úgy sűríti jeles csángó költőnk legfontosabb mondanivalóját negyedik tagverse elejére:

*Kétrét hajlott az életem,
Elhagyott föld; egyik felem,
Áhitott föld; másik felem,
Közötte meg hót-mag terem.*

Én jól tudom, hogy két hazában is élhet a magyar ember egyszerre (valóságosan és gondolatban), hiszen erdélyi száműzött vagyok, de két haza között, tehát hazátlanul: sohasem. Ez összegződik az első szakaszban.

Ennek a negyedik versnek egy nyelvi szépségére hívnám fel a figyelmet, a primitív népek körében is oly fontos szerepet játszó ismétlésre, ami nyomatékot ad a mondanivalónak, s ha úgy tetszik, párhuzamos gondolatritmusnak is nevezhető.

*Váccsál gúnyát, míg nem késő,
Met belehó mind a kettő!*

*Met belehó mind a kettő,
Váccsál gúnyát, míg nem késő -*

Az ölelkező rímekre gondolva, legszívesebben ölelkező gondolatritmusnak mondanám a fenti sorokat.

- Talán senki sem tudná az üldözöttséget és a számkivetettséget tömörebben és érzékletesebben kifejezni, mint Tamás Menyhért az ötödik versében. Nemcsak a maroknyi csángó töredék, hanem a mindenkori magyar sors van itt összesűrítve. Már a kezdete is égbekiáltó:

*„Csukni ablak, salukáter,
Jünni útra sok cigáner.” -*

mondják az új hazába érkezett csángókról a délvidéki németek. Hogy jogosan, vagy nem, magyarázni szükségtelen. Egy dolog mindenképpen lényeges. Kölcsey mutatott rá a Himnuszban nemzeti tragédiánk legszomorúbb voltára: hogy ezeréves hazánkban nem érezhetjük már magunkat otthon. Ezt írta:

*Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában.*

Csak hogy Tamás Menyhért soraiban még ennél is nagyobb bánat „bujdosódik”, amit minden becsületes magyarnak tudnia kell. A Dunántúlon az esztelen, a nemzettudatuktól szándékosan megfosztott magyarok is cigányoknak és disznóknak bélyegezték csángó fajtestvéreinket, tulajdon vérüket, imígy okoskodván: nem úgy beszélnek, mint ők, meg hát sok gyermekük van, mint a disznóknak. Ahelyett, hogy térdet-fejet hajtottak volna. Nem is sejtették politikai analfabetizmusukban, hogy eszményképükkel állnak szemben, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a századforduló táján másfél millió szegényparasztunk vándorolt ki Amerikába, hazánk legszaporább (egyben legmagyarabb és legszorgalmasabb) rétege, akiknek az elvesztését sohasem fogjuk tudni pótolni.

Igen, más a nyelvük is, az ősi magyar nyelv egyik legérdekesebb hajtása. Temetéskor virágaikat a sélye (koporsó) tetejére dobják, és egy marék földet vetnek rá, ezt mondják halkán magukban: „Iszten bocsássa bűnüket!”. Ez a nyelv jelentette mindig a megmaradásukat, és szájalomra méltó magyar ember az, aki ezt nem érti meg.

Van-e édesebb, aranyosabb népballadai nyelv annál, ahogyan az új hazába érkezett csángók szállást kérnek?

*„Kerüjj elé, ház-gazdája,
Engeggyél bé éccakára,
Ihatnékunk, ehethékiünk,
Hálni csűrbe es megférünk...”*

*Kerüjj elé, ház-gazdája” -
Könyörögünk százaggyára,
Százaggyára, ezreggyére,
Csaksem érkezik elünkbe...*

Tamás Menyhért tudatos harcosa, előjárója népének. Petőfiféle „lángoszlop”, aki kimondja versének végén hazára találásunk jogosságát:

*Kötözzünk bé éccakára,
Azután meg másnapjára,
Elég vót már bujdosódni,
A világba ösvent csapni!*

- Amitől nagyon fél az ember, az rendszerint be is következik. Az utolsó két versben a költő édesanyjának „kapcsos könyve” a hitvestárs elvesztése miatt kesereg. Már nem kér halált önmaga számára az özvegyen maradt asszony, mint fiatalága hevében az első versben, hanem a legbölcsebb családanyaként elviselni igyekszik fájdalmát. Nincs a magyar irodalomnak olyan verse, amely szebben tükrözné az asszonyi szerelmet és hűséget, mint ez a ciklust záró remekmű. Az a legtanulságosabb benne, hogy természetesnek tart minden áldozatvállalást. A jövőt is múltként kezelve, az Isten előtti hőttomiglan-hóttodiglan fogadalmat sejtetően ezzel a ráútással zárja le a költő nagy verskompozícióját:

*Uramat szótalan szerettem -
Hűségben föüdig követtem!*

Az ősmagyar kettőshangzó (öü) a föüdig szóban is érzékelteti, hogy ősi erkölcsünkhöz történő visszatérésünk jelentheti számunkra a biztos fennmaradást.

* * *

Csángó bánat csángó nyelven...

Nagyon régi bánat ez, közelebb áll a 600-as, mint az 500 éves bánathoz.

1420 körül hozzátetvelegesen 20 ezer erdélyi székely embert üldöztek el Magyarországról Moldvába huszita vallásfelfogásuk miatt, akik ott falvakat, városokat alapítottak, s akikről bővebb ismereteink a reformkorszak óta vannak. A 19. század közepére 50-60 ezerre szaporodtak, aztán olyan elrománosításnak lettek kitéve, hogy több tízezen már magyarul sem tudnak, vagy szánalomra méltó tördeltséggel beszélnek édes anyanyelvüket. Hihetetlennek tűnő dolog: a magyarul nem beszélők számottevő részében még él a magyarságtudat, mert római katolikus vallásuk összetartja őket, és azt vallják, hogy aki Moldvában ilyen vallású, az mind magyar. De a fenyegetettség és az üldöztetés miatt olyanok is vannak már köztük, akik tiltakoznak magyarrá nyilvánításuk ellen, s a felettes hatóságoknak engedelmeskedve romának minősítik magukat.

1841 nyarán igen szerencsés találkozás jött létre a székelyföldi Borszéken. Ekkor ismerkedett meg a Magyar Tudományos Akadémia korábbi titkára, Döbrentei Gábor egy moldvai minorita pappal, Petrás Incze Jánossal, aki felhívta figyelmét az elvándorolt (ma már tudjuk, „elcsángált”) székelyekre, s nagy reményeket fűztek mindketten a megmentésükre. Ám Döbrentei tíz év múlva meghalt, a csángó tömegek visszatelepítésének terve megghiúsult, lehetetlenné tették ezt olyan kedvezőtlen politikai események is, mint a szabadságharc, majd később az első és a második világháború elvesztése. Petrás Incze Jánost 1886-ban istentelen gyilkosok megölték, s most már a Szent László Társulatra hárult az a feladat, hogy megírassa

a moldvai csángók történetét. A csángómagyarság azóta is porlik, óriási erővel láttak hozzá eltüntetéséhez.

A két világháború között több zenetudósunk és kutatónk indult moldvai testvéreink felkeresésére, hogy amennyire lehetséges, magyarságukat és kulturális értékeiket megmentse.

A második világháború után, 1947-ben, Groza Péter kormánya 100-nál több magyar tanítót küldött a moldvai csángó településekre, de 1958-ban bekövetkezett halálának az lett a következménye, hogy Moldvában azóta sincs magyar iskola. Elűzték a tanítókat.

Véssük a szívünkbe: Jagamas János kutatócsoportjának a második világháború után sikerült több tízezer népdalt magnetofonra rögzítenie, s kimeríthetetlennek látták még mindig a csángó folklórkincset.

Nyelvi összehasonlítást teszek, hogy fel tudjuk mérni az anyanyelvi kultúra mindenkori jelentőségét csángó testvéreink életében.

Petrás Incze János 1841-ben hozzálátott a csángó népdalok gyűjtéséhez Döbrentei Gábor kérésére. Először egy bujdosódalt küldött neki mutatóban. Előbb leírta a hatszakaszos szöveget csángó kiejtéssel, s mindjárt mellette „magyarhoni” nyelven is. Az utóbbit közlöm:

*O szegény bujdosó legény
Idegen földről jövevény
Szennyes szakadozott ingben
Fejér rojtos köpenyegben.*

*Ő meghúzta szegény magát
Hol őt még a nap sem süti
Nap sem süti világossan
Még a hold is homályossan.*

*Napom napom fényes napom
Süss még egyszer világossan
Nem mindenkor homályossan
Hogy hazámat ne sirassam.*

*Ha az erdőt levághatnám
Szép hazámat megláthatnám
Látom füstjét, de csak alig
Hogy az égen feketélik.*

*Nincsen nekem Atyám s Anyám
Ki gondot viseljen reám
Gondviselő szent Úr Isten
Csak ő visel gondot reám.*

*Én Istenem valahára
Viselly gondot az árvára
Hogy ne jusson budosásra
Egyik ajtórul a másra.*

Olyan ennek a szép dalnak a gondolatmenete, mint annyi más bujdosóéunké. A szegény-legény külsejének bemutatásával kezdődik, folytatódik lelkiállapotának rajzával, a természeti erőkhöz történő fohászkodással, a haza elsíratásával, s az Istenbe vetett gondviseléssel zárul. Közeli rokonságban van a kuruc bujdosóénekekkel, de művészi értéke nagyobb amazokénál,

mert nem versfaragó diákok, papok és tanítók írták, hanem népi alkotás. Csak egy szakaszát közlöm múlt századbeli formájából, csángó kiejtés szerint Petrás Incze János közlése alapján:

*Nincsen nekem Apám sz Anyám
Ki gondot üszeljen rivám
Gondüszelő szent Úr Iszten
Csak ő üszel gondot rivám.*

Én sem a „rivám”, sem az „üszel” szót korábban soha ki nem ejtettem, a létezésükről sem tudtam. Most úgy melengetem őket, mint az „isa”, az „isemüküt”, az „ürdüng”, a „sepedik”, a „fiodum”, a „rér” és sok-sok más kiveszett szavunkat, amelyek valamikor egy-egy téglaszemét jelentették anyanyelvünknek. Teljesítették nemzetfenntartó és -alakító feladatukat, majd a háttérbe vonultak, hogy átadják helyüket újabb szavaknak, szóalakoknak. Milyen kedves túlvilágiságban figyelhetnek bennünket: a viselkedésünket, a beszédünket. Én, a Partiumból elűzött, sohasem tudnám kimondani azt, amit a dunántúliak, hogy a csángók idegen nyelven beszélnek. Az enyém ez a nyelv, mint ahogy a „tik”, az „embör”, a brezinai „akol”, az alföldi „nyájajuhász” is az enyém, meg a döblec, a ludáj, a fuszulyka, a törökbúza, a párduckápa, az éjten-éjjel is. Édes anyanyelvünk drága szavai ezek, amelyekben „mindenkoron” gyönyörködhetünk.

* * *

Csángó bánat csángó nyelven...

Szoktak nekem küldeni kivágott újságcikkeket Erdélyből a rokonaim, az ismerőseim, egykori tanítványaim. Sokszor azt sem tudom, honnan, kitől kapom őket. Így került hozzám egy 1990. május 28-án közölt írás is, melynek címe: „Egy csángó leány búcsúlevele és a levél olvasata.” Nincs feltüntetve a kivágott lapon az újság neve, felesleges volna találgatnom. A cikk szerzője Bajor Andor, s feltételezem, hogy a kiváló íróról van szó, aki abban az évben végzett az egykori nagyváradi Szent László Főgimnáziumban, mikor én kezdő tanárként kerültem oda, s aki az említett cikk megjelenése után nem sokkal halt meg. Azt írja, hogy a csángó leány búcsúlevelét egy ismeretlen embertől kapta, s megtörténhet, hogy valaki ezzel a levéllel a bűntény felelősségét akarta ráruházni. Ő, sajtóságos romániai helyzete miatt, kissé visszafogottan, de mégis nagy szeretettel ír arról a Suzana nevű diáklányról, aki az osztályfőnöknőjéhez búcsúlevelet írt, és igen jól tette Bajor Andor, hogy a levél teljes szövegét nyilvánosságra hozta.

Az osztályfőnöknő román nyelven történő megszólítása után hol magyar, hol román nyelven folytatódik a levél, hol erősen kevert nyelven. Bevezető sorai a következők:

*En ma almantam bacuba
si joac haza astra si pintacan
mig manac si namig ioac
haza poate soha. En vasacatam
mamaol sitartacand asta
si udi monta hodi meniac al
hazunnot si veciand al a zierdag...*

Azt hinné az ember első pillantásra, hogy egy Árpád-kori nyelvemlékünkéről van itt szó, a Halotti beszédnél is régebbi időkből. Bajor Andor az olvasatát is közli az egész levélnek, íme az idézett rész:

*Én ma elmentem Bákóba
s jövök haza estére s pénteken
még menek s nem még jövek
haza poate (lehet) soha. Én veszekedtem
mamával csötörtökön este
s úgy mondta, hogy menjek el
hazunnót s vigyend el az ördög...*

A továbbiakban is arról szól a levél, hogy Suzana aznap este még visszatér, de már pénteken reggel végleg eltávozik hazulról kis csomagocskájával; világga megy, s mivelhogy nagyon megelégette az életet, az is megtörténhet, hogy kiugrik a robogó vonatból.

Átgondoltam ezt a megrázó levelet minden elképzelhető oldalról. Suzana már alig beszélt magyarul, de sok mindent értett. Az osztályfőnöknője csángó származású lehetett, mert semmi értelme sem volna, hogy nagyjából magyar nyelven írjon hozzá búcsúszavakat. Arra kéri az osztályfőnöknőjét, hogy Marcus tanárnőt is értesítse szándékáról. Még írt volna, de „elvték” a villanyt, sötét maradt.

Az aláírással együtt 89 sorból áll a levél.

Kicsi Zsuzsanna! Semmit sem tudok rólad, nem is sejttem, hány éves lehetsz. Engedd meg, hogy gondolatban néhány percre én is az osztályfőnököd legyek, és ilyen minőségben szólhassak hozzád! Nagy kitüntetésnek veszem. Tudod, én már 47 éve tanítok, nagyon sok gyermeknek voltam a nevelője, tíz-, hússzezernek, vagy még annál is többnek. Hiszek a telepátia-ban: hogy térben és időben elérhetetlennek látszó jelenségek észlelése lehetséges. Nem érted ezt! Hogy meg fogod érezni: van valaki, aki nagy távolságban mélyen átérzi a fájdalmadat, és aggódik érted. Nem teszed te meg! Nem fogsz kiugrani a vonatból. Sokkal nagyobb hős vagy te annál, és átvészeled a nehéz időket. Hogy nagyon szegények vagytok, biztosan tudom. Feltételezem azt is, hogy sokan vagytok testvérek, hiszen nálatok családonként 10-12 a gyerek. Édesanyádnak igen sok gondja lehet, taníttatásod költségeit képtelen elvállalni. Ezért még nem dobnak ki. Tanulj, hogy a kötelező osztályokat elvégezhesd, s majdcsak lesz valahogy. Az élet sok meglepetést hozhat (én tudom), kiszámíthatatlan fordulatokat.

Fogalmad sincs, mekkora értékek hordozója vagy. Azt olvasom, hogy sírva írod ezt a levelet. Már ez is bizonyítéka annak: neked szíved, mélyen érző lelked van. Sokra viheted vele, hiszen embermilliók tapogatózva épp ezt a lelket keresik. S ha két ilyen lélek egymásra talál egy házasságban, a poklok kapujától sem riadhat meg. Leendő férjedre gondolkod.

Kis butuska! Írod, hogy csomagocskát készítesz az utadra. Persze hogy jól teszed, hiszen megéhezhetsz, megfázhatsz, s az egészségedre vigyázni kell. Akkor pedig nagy esztelenség volna leugrani a vonatból. Nézz ki a vonat ablakából! Millió virág, pompázó fák mindenütt. Élet! Élet! Élet! - kiáltozzák a cinkék neked is, s tudod, azok nem emberek, hazudni képtelenek.

Te Zsuzsanna! A leveledből kiolvasható, hogy mennyire szereted az osztályfőnöknődet, és Marcus tanárnőt is szereted. Azok a legszerencsétlenebbek, akiket annyira megrontott az élet, hogy szeretni sem tudnak már. Rengetegen vannak ilyenek. S ebben a rossz világban rendkívül értékes az olyan ember, aki másokat szeret.

Soraidat olvasva ámulatba ejt, mekkora akaraterővel rendelkezél. A román nyelvű megszólítás után magyarul vágsz neki a levélírásnak, s ha nem jut eszedbe egy magyar szó, románul helyettesíted, ismét a magyarra térsz, románra, magyarra - szóval: nem hagyod magad. Az Isten áldjon meg! Nekünk a szalmaláng helyett mindig az ilyen akaraterőre volt szükségünk,

tudod-e? Sokra viheted vele! Ha látna Kölcseyink, Széchenyink, mennyire örülne neked! Persze te nem tudod, hogy kik voltak ők.

Kicsi Zsuzsannánk, elgyönyörködöm szép soraidban, keservesen kiizzadt mondataidban. Én ilyen hatásos magyar szöveggel még nem találkoztam. Megmutatom itteni magyaroknak. Tudod, mit mondok neked? Még tanítómesterük is lehetsz.

Áldjon meg Isten mindnyájatokat!

KÖLTŐK MŰHELYÉBEN (MŰFORDÍTÁSOK SUGALLATÁBAN)

Nyelvünk szépségében gyönyörködve nem mulaszthatjuk el azt a hatást, amit a műfordítás nyújthat, különösen akkor, ha bepillantunk a költők és a műfordítók műhelyébe, s azt vizsgáljuk, hogyan valósul meg a vers eredeti szépsége más nyelvekben, hogyan sikerül megbirkóznia a műfordítónak egy adott tartalom-forma egység esztétikai követelményeivel úgy, hogy az eredeti költő meghazudtolása nélkül önmagát is megvalósítsa művében, ne váljék szolgálai utánzójává kiszemelt költőjének.

Nyugatos költőink legnagyobbjai, lerázva minden térbeli és időbeli nehézséget, a világ-irodalommal birkóztak meg, a legrégebb irodalmaktól kezdve napjainkig szinte mindenből fordítottak. A Babits-Kosztolányi-Tóth Árpád-Szabó Lőrinc-négyesre a legfejlettebb irodalmak is büszkék lehetnének, s itt mindjárt felhívnám a figyelmet Temesvár egykori nagy műfordítójára, az eléggé nem ismert Franyó Zoltán nevére, aki a műfordításra született, s akinek csupán az „Atlanti szél” című kötetében középkori latin, olasz, francia, provanszi, belga, spanyol, angol, ír, holland, flamand, svéd, svéd nyelvű finn, finn és norvég költők fordításaiból olvashatunk. Ne szerénykedjünk: fordítói nagyhatalom vagyunk, s ezzel is érzékeltetni tudjuk, mekkora súlya van kultúránknak Európában, megcáfolva azt a nemrég elhangzott és minősíthetetlen állítást, hogy a magyar kultúra csak függvénye egy másik kultúrának, s ezért tulajdonképpen nem is létezik. (Landeszmann György főrabbera gondolok.)

Kereteink annyira szűkek, hogy csak felvillantásként foglalkozhatunk a műfordítással, csupán egyetlen vers műhelytitkaival, s annak is inkább az első szakaszát vehetjük alaposabb tanulmányozásra.

Mivelhogy ezt az írásomat részben a romániai magyar diákok oktatására és szórakoztatására szántam, akik nemcsak a román nyelvet sajátították el anyanyelvük mellett, hanem a francia nyelvvel is behatóbban foglalkoznak, Verlaine „Őszi chanson”-ját szemeltem ki vizsgálódásunk tárgyának, azon gondolkozva, hogyan lehetett ezt a világhírű verset magyar és román nyelvre átültetni; milyen műhelymunka folytán válhatott ezeken a nyelveken is remekművé.

Hogy megérthessük Paul Verlaine költészetét, mindenekelőtt ars poeticájával kell megismerkednünk, amit a „Költészettan”-ában fogalmazott meg, mikor ezt írta:

*„Zenét minékünk, csak zenét,
ezért a versed lebegőben
ragadd meg a lány levegőben,
amint cikázik szerteszét.”*

Verlaine Költészettanáról azt szokás mondani, hogy a szimbolista iskola bibliája lett, de ugyanolyan mértékben áthatja azt az impresszionista versét is, amelyről említést tettem, s amelynek első szakasza a francia eredetiben és legjobb magyar, illetve román fordításában a következő:

*PAUL VERLAINE:
CHANSON D' AUTOMNE*

*Les sanglots longs
Des violons
De l' automne
Blessent mon coeur
D' une langueur
Monotone.*

*TÓTH ÁRPÁD:
ŐSZI CHANSON*

*Ősz húrja zsong,
jajong, búsong
a tájon,
s ont monoton
bút konokon
és fájón.*

*IOAN I. CIORANESCU:
CANTEC DE TOAMNA*

*Al toamnei lin
Prelung suspin
Ca de vioara,
Raneste greu
Sufletul meu
Si má' nfioara.*

Sokszor gondolkoztam már rajta, hogyan indulhatott el a költő lelkében az az esztétikai folyamat, amelynek első mozzanata az esztétikum csírája: amelyből kibontakozik, kiterébélyesedik majd minden, a tartalom mellett a forma valamennyi kelléke, a szerkezet, a szavak megtalálása, a rím és a ritmus, a lírai hangulatképek sora, az isteni hanghatások, a szavak és mondatok rendkívül szép zeneisége, s mindez egy dinamikus látomás formájában.

Impresszionista versről lévén szó, egy pillanatnyi lelki benyomás „sebzette” meg a költőt, az érzelmi felajzottság, amit művészi hangulatnak is nevezhetünk. Ebben a megragadottságban az értelem határozott tárgyat kapott, ami lehetett egy tartalom, az elmúlás gondolata, de lehetett egy formai kellék is, például egy ritmusos hullámmás vagy egy szó dallamossága stb. Amikor megtörtént az első lépés a „mi”-től a „hogyan” felé, megszületett az esztétikai tartalom-forma-egység csírája is. A költő nyugtalanná vált, úgy érezte, hogy lelki vajúdásának képtelen ellenállni, meg kell szülnie egy verset, amelyhez teljes emberként állt hozzá: tehát érzelmileg, értelmileg és akaratilag.

A vers lelke, vagy ha úgy tetszik, szívverése a ritmus. „Az ősz hegedűinek hosszú zokogásai megsebzik szívemet” - mondja a költő, s halálának óráját juttatják eszébe. Én a négyszótagos

sorokról a hármásokra történő átállást a ritmus tudatos megroggyantásának tekintem, amelyben benne van a halálra készülő ember ingatag menése. Ez a rogggyantság a hátralévő két szakaszban még inkább észrevehető, de úgy, hogy közben nem sokat veszít a ritmus egyhangúságából, s a „monoton” szó hanghatásokkal is alátámasztja. Ehhez a mondanivalóhoz csak lassú, egyhangú, monoton ritmus illik, figyelembe véve a műfajt is: bánatos chanson, és nem színpadi tragédia. (Az utóbbiban pergőbb részeket is el lehetne képzelni, a drámai zaklatottság és feszültség érzékeltetésének eszközeként.) Nézzük meg az első szakaszban a sorok szótagszámát:

<i>francia</i>	<i>magyar</i>	<i>román</i>
4	4	4
4	4	4
3	3	5
3	4	4
3	4	4
3	3	5

Azonnal észrevehető, hogy a francia szakasz a legmonotonabb. A magyar költő két szótaggal többet használ, a román hattal. A román költő nem tudta követni a szótagszámot, mert nyelvének természete nem tette lehetővé, de a magyarban sokkal több rövidebb szó van, ezért tudtuk szótagszámban megközelíteni a francia eredetét. (Sufletul meu: lelkem; toamna: ősz; cantec: dal; raneste: sebzi).

Tudjuk, hogy Verlaine a vers leghatásosabb eszközének a zeneiséget tartotta. Nem rossz elképzelés ez, mert valamikor a vers együtt született a dallal, s a verlaine-i vers is dal (chanson), egy hangulatot akar a zene szuggesztív hatásával megjeleníteni; összhangba hozni a verssorok értelmét és dallamát.

A szavak zenei hatása általában két tényezőtől függ, mindenekelőtt a szó hangjainak zeneiségi fokától. A legkellemesebbek a magánhangzók, azután a folyékony „l” hang és a nazális, vagyis az orrhangok: az „m”, „n” és „ny”. Ezután következnenek a zöngés mássalhangzók („b”, „d”, „g” stb.), s végül a tiszta zöngétlen hangok, mint például a „k”, „p”, „t” hang.

Függ a szavak zenei hatása a hangok egymásutánjától is. Kellemesebb fülünknek az a hangsor, amelyben a zenei elemek a szó elejére esnek. Az „a”, „l”, „t” hangok például négyféle-képpen kapcsolhatók a dallamosság sorrendjében: 1. alt, 2. lat, 3. tal, 4. tla.

A magas hangok derűsek, a mélyek komorak. Ennek figyelembevételével nagyszerűen alkalmazta őket Ady - mondjuk - „A magyar Ugaron” című versében. Mikor a hűbéri maradiságról ír, mély hangú szavakat használ (ugar, dudva, muhar), de a Mohács előtti boldog időkre utalva, magas hangokat kever a komor mély hangok közé:

*„Régmúlt virágok illata
Bódít szerelmesen.”*

A kétféle verszenének igen nagy hangulatteremtő hatása van.

Nyilvánvaló, hogy Verlaine verséhez a mély hangú verszene illik, és nem a magas hangú. Vizsgáljuk meg ezt is a három vers első szakaszában (a többi szakasszal nem foglalkozhatunk, mert nagyon sok időt venne igénybe, különben is az első szakaszban nagyon fontos a komor verszene, mert itt teremti meg a költő az alaphangulatot):

	<i>francia</i>	<i>magyar</i>	<i>román</i>
mély magánhangzók	12	20	15
magas magánhangzók	8	2	13
orrhangok	11	11	9
„l” hang	7	-	5
s, zs, sz, z (sejtelmesség)	4	10	5
mély hangú szó	4	10	2 (al, ca)

Megfigyelhető itt, milyen jól érvényesülnek a mély hangok a fordításokban. Tóth Árpád szakaszában 20 mély magánhangzó található, a román fordításban 15, az eredetiben csak 12. Roppant szerencsések vagyunk a magas hangok tekintetében, mert mindössze 2 fordul elő a magyarban, szemben a francia szöveg 8 magánhangzójával. De a románban már 13 ilyen hangot találunk.

Igen hatásosak az orrhangok. Az arány ezen a téren: 11-11-9. Itt is nagyszerűen állunk.

Hiányzik Tóth Árpád fordításából a szép „l” hang, de pótolja 5 „j”. A román vers sejtelmesebb: nem is a feltüntetett réshangok száma miatt, hanem azért, mert itt a réshangoknak nagyobb erejük van.

Ha a vers egészét nézzük, Verlaine versének nagyobb zenei hatása van a másik kettőnél, de a magyar szakaszban a „zsong”, „jajong” és „búsong” szavak fölülmúlják az eredeti vers valamennyi szavát zeneiségében.

Mindenkire egyénileg hatnak a versek. Én úgy érzem, hogy a verlaine-i vers simább hangulatú - ilyen a román fordítás is -, a Tóth Árpádéban pedig valamivel több a drámai elem. Ő beleviszi a versbe konkrétan betegségének fájalmát, s a „konokon” szóval több gyűlöletet fejez ki a kényszerű elmúlás, a halál iránt. Az utolsó szakaszban szinte kiköveteli az ősztől (a haláltól) a saját múlását, és ez a féldialógusi forma is drámailag hat. Verlaine a „blessent” szóval lelke megsebzettségére mutat, de mindjárt el is tompítja ezt az utána következő szavakkal („langueure, monotone”).

Hatásos elgondolás Verlaine-nél, hogy a második szakaszt általánosítással kezdi, aztán egyéni viselkedésére, fájalmára tér vissza ismét, s most már megmarad emellett mindvégig. A fordításokban ez az általánosítás nincs meg.

Tóth Árpád versében inkább felfedezhető valamelyes gondolatiság, mint a másik kettőben.

Egyik versben sem találunk olyasmit, ami a „chanson” műfajával ellentétben volna.

Egy témával, de tulajdonképpen három verssel találkoztunk itt, három remekművel, három nyelv által kínált gyönyörűségekkel. Az összehasonlítások lehetővé teszik a fokozottabb elmélyülést egy olyan témában, ami különösen Horatius fellépése folytán került a költők érdeklődésének középpontjába. Ő volt a mulandóság legnagyobb énekese az ókor irodalmában, s hatása a későbbi évszázadokra szinte felmérhetetlen. A költők műhelyébe hatolva, levonhatunk bizonyos következtetéseket a műfordítási munkáról is, például:

A műfordítás nem szolgai utánzás, hanem szabad átköltés. (Elmondhatjuk ezt legrégibb fennmaradt versünkről is, az Ómagyar Mária-siralomról.)

Minden nyelv - természeténél fogva - sajátságosan él a hanghatásokkal és minden egyéb lehetőségével.

A költők nagy tudatossággal válogatják össze nemcsak a szavakat, hanem a hangokat is (bár néha ösztönösen találnak rájuk).

A ritmushoz mindenképpen alkalmazkodni kell, mert ez a vers lelke (életritmus az ebben az esetben is).

Alkalmazkodni kell a műfajhoz is.

AKIBEN EGYSZERŰSÉG NINCS... ÉS AKIBEN VAN

Egy vidéki folyóiratunk régebbi számában olvasható:

„Kodály művészi indulását elemezve, bármennyire fontos tisztázni e pályakezdés viszonyát az egykorú magyar társadalmi mentalitás, ideológia, tudomány és művészet mind több szektorának jelenségeihez, a döntő mégsem a fellelhető párhuzamosságok (hasonlóságok és ellentétességek) előszámlálása, hanem egy sajátos művészi törekvésnek a társadalmi tudat különböző terepűmain egyaránt kisarjadt tendenciákkal való szembesítése. A komparációt eredeti értelmében véve, magyarázni sem kell, hogy egyenlő viszonyba állításról van szó, mely egyenlő és ugyanazon kölcsönös viszonyból gazdagabban mutatkozik meg a lényeg. Másfelől megközelítve a dolgot, az azonos alapkérdésre „kihívásokra” adott egyedi válaszok hiteles olvasatát kell adni, s azokat az alkotóra jellemző egységként összehasonlítani másmilyen sajátos egységekkel.”

Az igényes írárok két legfontosabb esztétikai követelményét, az érthetőséget (vagy megérthetőséget) és a szépséget megkerülni nem lehet, mert ezeken bukik vagy marad meg az írás esztétikai hatása. Az olvasók elég jelentős része nem érti meg ezeket a sorokat (ideje sincs ma, hogy rágódják rajtuk), és lehangolóan fogadja a sok idegen szó (mentalitás, szektor, terepűm, tendencia, komparáció) indokolatlan használatát. A mondanivalót, néhány mondatnál csupán sokkal szebben és érthetőbben ki lehetett volna fejezni. Sajnos, ma sokan azt hiszik, hogy a bonyolultság jelenti az írókat, mert nem mindenki tud ilyen bonyolultan írni. Ez igaz: ilyen bonyolultan nem. De sokkal értékesebb a Petőfi igazsága: „akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs.”

Az idézett tanulmány elolvasása után üdítőleg hatott rám *Serfőző Simon* József Attila-díjas költő és prózaíró 1989-ben megjelent kötete, a „Veszteségeink gyűlnek” című. Jó példája annak, hogyan lehet egyszerűen sokat, nagyon sokat mondani, s esztétikai igényességgel az olvasók lelkébe férközni. Tudom én, hogy a tanulmányok stílusa általában elvont és nehézkes, de például Sík Sándor oldottabb írásait mindig nagyobb érdeklődéssel olvastam, s nagyobb elmélyültséggel. Az egyszerűt elmélyültebben.

Nyelvünk szépségében gyönyörködve, csak a kötet első négy versével foglalkozom, amelyek tematikai egységet alkotnak, s a célom nem lehet más (a könyvem címéből adódóan), mint a nyelvi sajátosság, egy formai kellék, viszonyulása a mondanivalóhoz. Csak a tartalom-forma-egységben lehet vizsgálni az irodalmi műveket, mint minden művészi alkotást.

Serfőző Simon az erőszakos kolhozosítás döbbenetes hatását akarja érzékeltetni nemcsak az emberben, hanem az őt körülvevő állatvilágban, sőt magában a természetben is. Más költőnek talán eszébe sem jutna, de a falusi perifériák fiának, sőt a még kijebb szorult tanyasi költőnek még az ösztöne is azt súgja, hogy az ember-állat-föld hármasság érzékeltetése nélkül nem képzelhető el a paraszti valóság hiteles bemutatása. Szükségesnek tartom a verscímeik ismeretét: Por keveredik és szél van; Riadalomban; Édestestvéreim; Otthonunk: e táj.

Már az első vers bevezető szakasza megteremti a gondolategység alaphangulatát, igen nagy költői erővel:

*Délután károg a döbbent fákon.
Ijedtség bújik a kerítés mögé, az árokba.
Agitátorok kiabálnak a kiskonyhában,
szövetkezet lesz erre a földeken,
s apám az ablaknál izzad.*

A versek megértése teljes embert igényel, értelmi, érzelmi és akaratilag megközelítést, s a fantázia ereje fogja össze ezt a sokoldalú érzéklést. Lehetetlenség nem észrevenni a szakaszban a döbbenet-kiváltotta fogalmi elkülönítést. Egyrészt az agitátor, a kiabálás és a félelmet keltő szövetkezet szó, másrészt az ijedt emberek képe s a mellettük álló varjak, fák, kerítések és árkok szorongó egysége teremti meg azt az ellentétet, ami válaszfalat állít két kibékíthetetlen világfelfogás közé. Az ablak ad otthont az izzadó apának, s a kép ezzel válik még átfogóbbá, azt is mondhatnánk: teljessé.

A második szakasz nemcsak újabb magyarázatot hoz, hanem fokozza is a drámai feszültséget:

*Az ellenkezős-szájú nagygazdákat
napok óta
dzsippek hordják a községházára.*

Nagyon szépnek tartom tartalmi és nyelvi szempontból egyaránt a következő két szakaszt, mert olyan tájleírást tartalmaz, amelybe a költő rendkívüli mozgalmasságot visz be, most már olyan feszültséget teremtve, hogy alig találunk rá külön példát egész irodalmunkban:

*Valaki a téesz hodályait meggyújtotta.
Baglyokkal huhogó éjszaka volt.
Süvítő füstben, pernyében
iszkolt a tájon keresztül a hold.

Elszabadult lónyerítés vágta naponta a dagványokban,
menekül a kukacos trágyalében
toporgó közös-istállókból.
S por keveredik és szél van.*

A nyomasztó éjszaka leíró elemei a baglyok huhogása, a süvítő füst és pernye, az elszabadult lónyerítés, a dagvány (tehát a sáros, süppedékes, ragadós föld), a kukacos trágyalé és a toporgó istálló. Érdekes felfigyelni a jelzők hangulaterősítő szerepére (huhogó, süvítő, kukacos, toporgó), s ezeknek a hatását azáltal éri el a költő, hogy szinte valamennyi érzékszervünket megmozgatja. A „huhogó” és a „süvítő” szó hátborzongató éjszakát érzékeltet hanghatásokkal (a legodaillóbb hangutánzó szavakkal), a „kukacos” (trágyalé) vizuális és szaglási érzékelésre is egyaránt képes, s a „toporgó” szintén kombinatív hatású szó, a látvány mellett nyugtalanító mozgalmasságot fejez ki, ami aztán eszeveszett pánikba torkollik az „iszkolt”, „elszabadult”, „vágta”, „menekül” szavak hatásaként. Ebben az összetett képben semmi sem statikus, a leíró elemek is olyan mozgalmasságba csapnak át, hogy idegbeszítő drámaiságot teremtenek. Azt lehet mondani, hogy itt mindenféle szónak helyzeti energiája van, gondoljunk csak arra, hogy a „toporgó” jelző nemcsak az istállóra és a lóra vonatkozik, hanem a tehetetlenségében vergődő költő lelkiállapotát is érzékelteti. Az idézett rész ezzel a sorral zárul:

S por keveredik és szél van.

A „por” és a „szél” (s hozzátenném még az „ág” szót) olyan fontos elemek Serfőző Simon paraszti témájú verseiben, mint a feudalizmust bíráló Adynál a „dudva”, a „muhar” és az „ugar”. Csak a „szél” néhány rendkívüli szép előfordulására hivatkozom:

*Hajszálaink a szélben
fölgaskodtak a holdig.*

(„Riadalomban”. Költői túlzás a felháborodásra, a fordulatos stílus egyik eszköze.)

*Üres galambdúcokat szaglász
a szél, amikből
a lukak is elröpülnek már.*

(„Szedelőzködik”. Megszemélyesítés a nyomor érzékeltetésére.)

*Ha elállna,
kipusztulna a szél,
mi fújna helyette?
A porszem mitől gurulna,
s zúgna a messzeség?...
Utánunk ki lenne
a nép?*

(„Utánunk.” A magyar paraszt a haza tartozéka, mint a pusztáé a szél.)

*...Hát
fáradt a szerelem,
és nem ad jelet.
Nem akar gyereket!
Csak az újszülött madarak óáznak,
rugdalóznak gügyögve.
Csak a szél gőgicsél,
anyjának fönt a fán a fészke.
A gödör teli hullámozó gazzal,
csak a kicsi kő fürdik benne.*

(„Egykék országa.” Figyelmeztetés népünk kipusztulására.)

*Mint a kutya,
szél-gazból a múlt
föl sem vonítana.*

(„Feledésből az emlékmű”. Elesett katonáinknak kér emlékművet.)

Visszatérve a „Por keveredik és szél van” vers elemzéséhez, a „Gólya, gólya, gilice” kezdetű háromsoros szakaszban a gyermekvers idézése a költemény tetőpontját jelenti. A költőt gyermekkorában érte az erőszakos társadalmi változás, és szinte ajkára fagyott a kis dal, látva a pufajkás parasztokat, akik kiabálva hordják a vetőmagkukoricát a téesz-irodára.

A megoldásnak, a lezárásnak kell következnie. A rohanás megszűnik, a ritmus lelassul, a mozgások kényszerhelyzetet tükröznek, s teljes meztelenségében tárulkozik ki a sorvadó magyar falu későbbi hangulata ilyenképpen:

*Estére kilátástalansággal firhangolt
ajtó-ablak. A csend medreiben
csobog távoli kutyaugatás.
Kiszántott heretöveket szedek apámmal
a besötétedő szántáson, tüzelni otthon,
ahol lehajtott fejjel kullognak
az öreg tyúkok aludni
a régi szekér ülésdeszkája alá.*

Kilátástalansággal firhangolt ajtó-ablak. Már csak csobogó kutyaugatás: nem a régi, nem az igazi, hiszen nem lesz már mire vigyázni, kit megvédeni. Kiszántott heretövek, besötétedő szántás, lehajtott fejjel kullogó öreg tyúkok és régi szekér. De szép helyzetkép! A magyar nyelv legegyszerűbb szavaival.

A kötet második verse a „Riadalomban”. Két szakaszt közlök belőle:

*Ki tudja, mi volt itt?
Gond fagyott belénk csontig.
Elosonó kertek alatt,
kerítés-homályban
piros üstökös járt: viharlámpa.
Képzeletben csajka
csörgött kelet felől.
Szálló szárlevelekkel
vicsorítottunk az időtől.*

*Bújtattuk a szekeret,
mint a gyereket,
szárkúpba, padlásra.
jószágainkat fektettük volna
magunkhoz az ágyba.
Hajszálaink a szélben
fölgaskodtak a holdig.
Keserűségünk, elfojtott dühünk
gőzölt az ereszekből,
süvített a hasadékokból is.*

Nem is merek hozzáfogni a hemzsegő szépségek magyarázásához, mert kifogynék a papírból is. Csak kapkodni tudok a szép jelzők, a megszemélyesítések, a metaforák, a hangutánzó szók, a költői túlzás, a szöösszetétel, a hasonlat, az alliteráció áradatában, s tudom, hogy vétkezem, ha szerves egységükből kiragadok valamit, s mégsem hallgathatok. Ennyi szépséget egyedül elviselni nem lehet; igazi örömeinket és bánatainkat mindig megosztjuk valakivel vagy valakikkel, s emberi mivoltunk kívánja ezt meg. Engem a csontig belénk fagyott gond és az ereszekből gőzölgő elfojtott düh József Attila „Holt vidék”-ére emlékeztet, de nagy hiba volna azt mondani, hogy „ez” a vers „amaz”, vagy utánzásnak számítanának ezek a szóképek. De azt már ki kell mondani, hogy József Attila súlyával hatnak ránk, s örülök a felfedezésnek: Serfőző Simon költészetében hol az egyik, hol a másik nagy költőnket vélem felfedezni, s ugyanakkor egyikőjüket sem (sem Illyést, sem Sinkát, sem Veres Pétert), mert Serfőző Simon mindig egyéni hangon és erővel szólal meg, magába szippantva mindenféle elemet, amit népies-nemzeti irodalmunk kitermelt. Tartalmában, hangulatában és formájában olyan költészet az övé, amelyben egész népünk szívverése zakatol. Mert zakatolás, lázongás és forrongás ez, szomorú jelenünk ébresztése.

A szekér és a jószágok bújtatása a téma leggyönyörűbb megfogalmazása egész irodalmunkban. Felülmúlhatatlan szépségű.

A harmadik verse az „Édestestvéreim”. Így kezdődik:

Ágfenyegetés.

Felborult árkok.

Vakaródzó rög.

S az űrből madaraktól

lepiszkított tanyák.

Én innen ismerem hazám.

Ki merné azt mondani, hogy nem József Attila-i ez a rövid, egysoros szakaszosítás? De ki merné azt állítani, hogy az? Az igazi művész igen gyakran kölcsönöz valamit, szinte mindenkítől kölcsönöz, aki arra érdemes: egy jelzőt, egy rímet, egy ritmusformát, egy meghatározott témát, de mindig tudja, hogy mit lehet kezdeni vele, hogy valami újat hozzon ki belőle, ami már az övé, s ugyanakkor közös érték is, mert az ihletadót valamiképpen sejteni lehet. Goethe az Ős-Faust alapján alkotta meg halhatatlan művét, Madáchra Goethe hatott, de mindkettőjük műve a legnagyobb alkotások közé tartozik.

Serfőző Simon ebben a versében a kakast öccsének, a kacsát nővéreinek nevezi, az istálló állatait édestestvéreinek, apáinak, anyáinak, akikkel egy időben feküdt le, egyszerre kelt fel. Aki egy kicsit is tájékozott a világirodalomban, tudja, hogy Assisi Szent Ferenc Naphimnuszából vett át a költő csupán egy formai kelléket, hogy csodát műveljen vele, a hazai paraszti viszonyokra alkalmazza, az ember-állat-együttélésre. Hatalmas vers ez, ebből a részből is közlök néhány szakasznyit:

....

kommunisták jönnek lóháton!

S a hörcsög elkezd

vonítani a lukból.

Hazamenekülve a jószágok,

reszketve nyomják belülről

az istállóajtót.

S a vasvilla morog kifelé az ablakból.

Mert itt vége annak,

ami volt:

sivalkodva süvölt világgá a lúd.

S nővéremmel:

a kacsával elbújunk.

Nélkülük ki lesz a mi megvigasztalónk?

Kikben bizakodunk? Reményünk

kitől lesz? Hitet majd ki ad?

Kinek ágyazunk meg a bolhás ólban?

Láncot kinek kötünk majd a fejére

masninak reggel? Ki jön meg a fejésre?

Kosárban kit pólyázunk?

Ki rőfög benne? Ki ondolálja

a szarvát, ahol eddig a bárány

szépítkezett a pocos bokornál?

*Kinek morzsolunk, őrlötünk?
A dülön járó szekeret
ki húzza majd nekünk?...*

A tragikus méretű fájdalmat számtalan kérdő mondat dramatizálja, s az összetörtség után a búcsúzkodás szelíd mondatai következnek:

*S mert mentek - hát menjetek!
Becsültünk és tiszteltünk titeket.
Majd emlékezzetek ránk.
Az erőszak elhajt benneteket.
Még elkísérünk, elmegyünk veletek a fáig.*

Aztán az emberek is széjjelszélednek, a földből már nem élhetnek meg, a városokba mennek ténferegni. Búcsúztatójuk nekik is akad:

*Széjjelszéledünk otthonainkból.
Néhány idevalósi madár
néz utánunk elszótlanodva.*

A negyedik verse az „Otthonunk: e táj.” A mondanivaló ugyanaz, mint az előzőkben, a költő kimeríthetetlen a változatokban, akár a Beethoven-variációk. Ízelítőül néhány sora:

*A lengő sárgőzben hidakkal szomorkodtam,
ahogy a közös határba hurcolkodott a falu,
s a nyomuló, hosszú szekérmenetet láttam,
a kátyútörő jószágvonulást.
Este a tanyaszagot becsuktam kapuval,
s a bizonytalanság éjszakáin
reggelig hánykolódott a kazal.*

Bessenyei György kincses bányához hasonlította egykoron nyelvünket, s fájdalommal állapította meg: mit ér a kincses hegy, ha nem bányásszák? s „mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai ötet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják?” Bizonyára nagy örömmel tanulmányozná Serfőző Simon finoman kiművelt költői nyelvét.

Mindenképpen modernnek mondható ez a nyelv, s mégis olyannyira népi ihletésű, hogy az egyszerű ember is élvezettel olvassa. Ha valakiről egyáltalán, akkor Serfőző Simonról igazán el lehet mondani: a népről ír, a népért, a nép egyszerű és érthető nyelvén.

EGY MEGÁLMODOTT „HORTOBÁGYI” POÉTA: SINKA ISTVÁN

Megkérdeztem egyszer tíz diáktól, ki volt Törőcsik. Mindegyik azt mondta, hogy egy híres futballista. (Törőcsik Marit senki sem mondott.) Aztán megkérdeztem, egyre csak kérdeztem, a kerek szám kedvéért száz diáktól is, hogy ki volt Sinka István. Senki sem tudta.

Senki sem tudta egy népi demokratikusnak mondott rendszerben, hogy Sinka István juhász, a 25 esztendeig cselédkedő parasztivadék, sokoldalú poeta natus a világ egyik legnagyobb balladaköltője volt, és az is marad a világ végezetéig. Olyan nagy balladaköltő, mint Arany és

Goethe. Az már isteni csoda, hogy párciumi ő is, akár Arany, s hogy nemcsak egy városban születtek, Nagyszalontán, hanem ugyanaz a református iskola volt az alma materük is, a Rózsa utcai. Ahogy mondani szokás, Isten jókedvében áldott meg bennünket, egy maroknyi népet, két ekkora tehetséggel.

Sinka az a népi tehetség, akinek a pusztulását Ady a Hortobágy poétájában elsiratta. Meg Móricz a Sáraranyban. Meg Csokonai a Jövendölés az első oskoláról a Somogyban című költeményében. Úgy is mondhatnánk: az a költő, akit ők megálmodtak.

A szépséges népi nyelv legegyszerűbb formáival is varázslatos erővel ható költő, Sinka olvasásakor elámulunk.

Legszebb versei közé soroljuk például a Bondár Márta balladája címűt:

*Körözs vizinél hét nyárfa,
alattuk ül Bondár Márta.
Nem kisasszony, nem menyasszony,
nem lán mán, még nem is asszony.
Titokban volt szeretője,
titokban lesz temetője.
A halászok kihalásszák,
elfödik, hogy ne is lássák,
s estig orcája tört mását
fekete porondba ássák.
S ahányat fordul az ásó,
annyit sóhajt a sírásó.*

A ballada epikai műfaj, cselekményes mű, amelynek lírai és drámai sajátosságai is vannak. (Greguss Ágost: „Tragédia, dalban elbeszélve”.). Ennek a balladának mindössze ennyi a cselekménye: Bondár Márta teherbe esése után a vízbe ölte magát, s a halászok eltemették. Nincs a világnak olyan költője, aki a legegyszerűbb eszközökkel, ekkora terjedelemben csupán (tehát ilyen tömörséggel), az adott témát nagyobb művészi hatással ki tudná fejezni.

Tartalmi és formai szépségeit kutatva (a maguk egységében, megformáltságában, természetesen) a szerkezeti-ritmikai szervességet érzem a legművészebbnek, figyelembe véve, hogy a vers lelke a ritmus, ami „hullámozást” és „folyást” jelent, a szerkezet pedig az anyag részeinek rendje. A ritmus (mint arányosság) benne van a szerkezetben, azért szoktunk beszélni ritmikus szerkesztésről.

A versnek van egy nagyon könnyen észrevehető ritmusa, ami az úgynevezett „ősi nyolcas” formájában mutatkozik meg, a kétüteműségben és a 8-as szótagszámban („alattuk ül Bondár Márta”). Ez végig követhető, még a hosszabb két sor sem okoz semmi nehézséget. A népdal többnyire igényli ezt a szabályszerűséget. Csakhogy: ha egy vers végig egy ilyen merev formára épülne, akkor egyhangúvá, unalmassá válhatnék, ezért a költők tudatosan, a népművészek ösztönösen változtatnak ezen a merevségen, például úgy, hogy a szótagszámot módosítják, de a kétüteműség azért megmarad. Jó példa erre a Balassi-strófa vagy a Kalevala eredeti, finn szövege, amikor a két előadó erre a kétüteműségre hajlong előre-hátra, kezüket összekulcsolva.

Sinka balladájában a nyolcszótagúság mindvégig megmarad, de a sablonszerűséget úgy oldja fel (tudatosan vagy ösztönösen?), hogy meghosszabbít két sort (a szemünknek oldja fel, ha olvassuk), vagy a mondattagolással, a pontok kitételével teszi ezt, az anyag részeinek elrendezésével. Tehát a részegységek:

*1. Körös vizinél hét nyárfa,
alattuk ül Bondár Márta.*

Szemléletes, tényközlő kép, ülni látjuk a szereplőt. Csak bemutatja a költő. Legfeljebb a babonás „hét” szám és a cím „ballada” szava kelthet bennünk tragikus balladai gyanút. A pontnál szünetet tartunk, még nyugodtak vagyunk.

*2. Nem kisasszony, nem menyasszony,
nem lán mán, még nem is asszony.*

A tagmondatok között rövidebb a megállás, pergőbb a ritmus. Feszültség keletkezik, amit a „nem” háromszori ismétlése, továbbá a „kisasszony”, a „menyasszony” és az „asszony” változatos szóismétlése csak fokoz. Hát akkor mi, ha egyik se? - tesszük fel magunknak a kérdést.

*3. Titokban volt szeretője,
titokban lesz temetése.*

A balladai tömörség gyönyörű nyelvi erővel jelentkezik itt. A balladai homályosság egyrészt oldódik, másrészt további feszültséget kelt bennünk, hogy három idősíkban kaptuk az eddigieket: ül, volt, lesz.

4. A negyedik részegység még nagyobb izgalomba hoz bennünket:

*A halászok kihalásszák,
elfödik, hogy ne is lássák,
s estig orcája tört mását
fekete porondba ássák.*

A „lesz” igéből kiindulva, s arra gondolva, hogy a jelen idejűséggel a jövőt is ki tudjuk fejezni, várjuk a temetés elkezdését, de úgy történik ez, hogy a szemünk előtt játszódik le - furcsa zavar: ami már megtörtént. Mert honnan tudná az előadó (a költő) a temetés történetét!

Ennek a négysoros egységnek már nincs akkora gyorsasága, mint a másodiknak, mert erősen elgondolkodtató, a négyes bokorrímek a hosszú kemény spiránsokkal (ssz, ss) szintén lassítanak, s az újabb homályosság most idegfeszültséget okoz, mert már mélyen átérezzük a szerencsétlen lány sorsát: miért a halászok ássák el? Miért nem a hozzátartozók temetik el? A halászok lánya volt? A halászok nem akarják látni többé, vagy a világ szeme ne lássa? A balladában nem szabad ezt világosan látni.

Az egység tartalmi elmélyítését szolgálják a tudatosan jól megválasztott jelzős szerkezetek: „orcája tört mását”, „fekete porondba”. A „porond” a Körös homokos partvidéke, áradmányos, megművelhető része, de lehet mindenféle gizgazzal és bokorral benőtt része is, itt valószínűleg az utóbbi, hiszen nem lehet a megművelhető részbe halottat temetni. Ha titokban történnék, meg is találnák ott.

5. Gyönyörű a befejező részegység:

*S ahányat fordul az ásó,
annyit sóhajt a sírásó.*

Kiérződik a versből, hogy nemcsak a halászok siratják el a szerencsétlen lányt, hanem az egész falu.

A szerkezeti-ritmikai szervesség kérdésének lezárásaképpen:

A ritmus szabályos hullámzást jelent, s a tengerek hullámzásához szokás hasonlítani. De nincs két egyforma hullám, mégis ritmusról beszélünk. A zenei művek ritmusa hol felgyorsul, hol lelassul, de nélkül a ritmus nélkül nincs zene. Az évszakok szabályos ritmusokban váltakoznak, de nincs két egyforma ritmus, az egymást követő éjszakák sem egyforma hosszúak.

A megszámozott részegységek kisebb-nagyobb ritmikai hullámokat jelentenek.

Elképzeltető a szerkezet két egységre tagolása 6-6 sorban. Az első egység három kisebb részből tevődik össze, bemutatja a leányt, jellemzi őt, felhívja a figyelmünket a temetésre. A második egység a temetés bemutatása, ami epigrammai tömörséggel zárul, az utolsó két sorral. Együttértés ez a bukott lánnyal. Elgondolkozva szavalnám ezt az egységet, az „ássák” és az „ásó” szavak után hosszabb szünetet tartanék.

Az í-ző nyelvjárást követő „vizinél” szó, a „lyán” és a „mán” használata igazolja, hogy valóban a „Körös” mentén játszódik le a nagy tragédia, és a „zs”-vel történő írás a népi kiejtés tükrözője.

Megfigyelhettük, hogy Sinka előadásmódja nem követi a népballadák párbeszédes formáját, hanem epikus és lírikus sajátságokat mutat.

Legegyszerűbb lírai versei is óriási nyelvi erővel hatnak:

*Senki báróéknál
hatodos tengeri,
a jó Isten jó és
mégis megengedi.*

*Hatodos tengeri!
De ha apellálunk,
törvénytől törvényig
bolond útját járjuk.*

*Bizony a mi ügyünk
régen nem egyenes,
sóval, vízzel, könnyel
elegyes a leves.*

(Hatodosok)

Egyszerű szóismétlés, azonos mondatrészek ismétlése, figura etimologica, vagyis töszóismétlés, ellentétek, minősítő jelzők, idegen szó megfontolt használata és kiváló hangszimbolikai meglátások teszik szemléletessé, fordulatossá és hangulatossá Sinka stílusát ebben a versben. A pusztai, a napszámosi élet sivárságát nemcsak az eszközhatározói rag ismétlésével, hanem a „e” hangok színtelenségével is érzékeltetni tudja Sinka, s az „elegyes” szónak helyzeti energiája is van a lezáró mondatban. Észrevehető bizonyos rokonság Sinka és Ady stílusa között, ami Adynál akkor mutatkozik meg, mikor népi ízű verseiben védelmébe veszi a szegényparasztságot, és ironizálja az úri világot, például:

*A Föld nem tud futni,
Csak a Földnek népe,
S ezer Kinizsi sem
Térülhet elébe.*

(„Ülj törvényt, Werbőczy”)

Stílusuk, is érzékelteti, hogy mindketten a hangulatteremtés kiváló mesterei.

Egyébként mind a két vers a századvégi paraszti kivándorlás tragikus eseményét siratja el, az okokra is rámutatva. Egy kis további ízelítő:

*Ezért kellett nekünk
más földjét rontani?
Senki báróért a
vérünket ontani?
Százezrünknek ingyen
messzi sírba bukni?
Másik százezrünknek
Kanadába futni?*

(Sinka)

*Éles a hajósíp,
Hallja baj-tetőzve
Zselénszky gulyása,
Tisza urak csősze.
Hívogatja a síp,
Nyomor eldobolja:
Úgy elfogy a magyar,
Mintha nem lett volna.*

*Elmegy a kútágas,
Marad csak a kútja,
Meg híres Werbőczy
Úri pereputtya.
Árvult kastély gondját
Kóbor kutya őrzi,
Hívasd a törvénybe.
Ha tudod, Werbőczy.*

(Ady)

Kivándorolt szegényparasztságunk népünk legmagyarabb, legszaporább és legdolgosabb rétege volt, elvesztésük felér egy újabb (és ki tudja, hányadik?) Moháccsal.

Számtalan esetben kimutatható, hogy a költők hatnak egymásra, a legnagyobbakra is. Ezt a hatást ki lehet mutatni, de a költői egyéniségek olyan erővel jelentkeznek, hogy utánzásról egy pillanatig sem lehetne beszélni, sőt: bűnnek számítana.

Idézet a „Szalontán egy ajtó muzsikál” című Sinka-versből:

*Este tájon, lenn Biharban
rozsot darál az én anyám:
a haja kibomlik s leng a szélben,
szemébe belesír a mező,
kicsi malmát körbeforgatja,
s úgy dalolnak: ő, meg a kő.*

*Aszú a nyár... Anyám elzokogja,
hogy a zab és a tengeri kiégett.
Magában ő csak ezt siratja,
aztán indul, karján a szakajtó.
S ahogy belép a pitarba,
utána lágyan muzsikál az ajtó.*

Ki merné azt állítani, hogy nem József Attila „Mama” című verse hatott ennek a versnek a megírására! A legszebb bennük, hogy mindketten tevékenységük közben mutatják be az édesanyjukat, s képeiket is onnan merítik. Csak a befejezéshez van időnk. József Attila így zárja le művét:

*Nem nyafognék, de most már késő,
most látom, milyen óriás ő -
szürke haja lebben az égen,
kékítőt old az ég vizében.*

Förlélemmel telten szépségű ez a befejezés világirodalmi viszonylatban is. Annak érzékeltetése, hogy a gyermekeit felnevelő proletáranya óriási ember: képes megváltoztatni a hatalmas eget is.

Sinka, ha nagy befejezést akar, nem követheti József útját, festői szóképet nem alkalmazhat, mert akkor epigonná válnék. Ő nem néma anyát mutat be, hanem a zokogót, aki a kiégett termést siratja. Nincs is más problémája, neki a betevő falat a mindene: „Magában ő csak ezt siratja.” Az élet sivárságának meggyőző érve ez. Aztán a paraszti élet szavaival beleringat bennünket a költő a szegényparaszti élet hangulatába:

*aztán indul, karján a szakajtó.
S ahogy belép a pitarba,
utána lágyan muzsikál az ajtó.*

Nem is hangulatkeltés ez, hanem sokkal több annál. Borzong a hátunk, ha a szakajtót, a pitart és a muzsikáló pitarajtót látjuk, és megmozdul egész belső világunk, még a fantáziánk is, ha van mélyebb kötődésünk a falu világához. Orrunk felfogja a „kelő” kenyér illatát a kosárból; a pitar szagát, mert tudjuk, hogy milyen az, s annyira benne vagyunk a szaglálásban, hogy a trágya szagát is érezzük már, pedig az jóval odébb van, a kertben, de beletartozik a magyar porta egységes hangulatába, hangulati hatásába, a parasztság fogalmába. Nem fintorgunk, hanem teleszívjuk magunkat ezeréves magyar valóságunkkal, és úgy érezzük: nagyon boldogok vagyunk Sinka verseinek olvasása közben.

A pitarajtó muzsikája nekünk égi magasságba emeli Sinka édesanyját, s egyben a miénket is, mert mindig ilyennek láttuk.

ISTEN

Teljes meggyőződéssel vallom, hogy soha semmilyen kérdés nem foglalkoztatta annyira az emberiséget, mint az istenség kérdése. Hogy van-e vagy nincs.

Akármilyen irányból közelítjük meg az istenlét vagy nemlét kérdését, egyazon megállapítás-hoz jutunk: az emberiség zöme mindig úgy érezte, hogy nem tud Isten nélkül élni, mert

céltalanná válna az egész élete, csak részletcélokért tudna lelkesedni, amelyek sohasem elégíthetnék ki, sohasem nyugtatnák meg véglegesen, s egy nagy csalódás vagy kiábrándulás oda juttathatná a hitetlen embert, hogy önként vessen véget kilátástalan életének. (Az igazán hívő és ép elméjű ember sohasem juthat el oda, hanem vállalja a legnehezebb megpróbáltatásokat is, hogy példát mutasson másoknak, és boldoggá tegye magát emberi méltóságának felismerésével. A legnagyobb nyugodtsággal a hívő emberek tudnak meghalni.)

Az istenlét vagy -nemlét kérdése talán sohasem vetődött fel akkora hévvel, mint a felvilágosodás korában, a racionalizmus idején, a magát legokosabbnak nevező XVIII. században, amikor azt vallották a kor legkiválóbb elméi, hogy kizárólag a józan emberi ész fényénél kell megvizsgálni a természetet és a társadalmat. És hová jutottak? A gondolkodók többsége nem tagadta meg Isten létét, hanem deista felfogású volt, amelynek lényege: a világot Isten teremtette, mozgását ő indította el, s ennek az óriási gépezetnek meghatározott törvények szerint kell haladnia; de az ember szabad akaratot kapott, s az a feladata, hogy a világot tökéletesítse. Az egész korszaknak Voltaire volt a legkiemelkedőbb alakja, akinek a barátságáért még Nagy Frigyes és II. Katalin is versengett, s aki azt vallotta: „Ha Isten nem volna, ki kellene találni.”

Figyelemre méltó, hogy a felvilágosodás másik legnagyobb hatású gondolkodója, Rousseau sem volt ateista.

Miben látom én Isten létezését?

Természetes, hogy a „látom” szóban benne van a „tudom”, „érzem”, „sejtem”, „hiszem” is, s hogy mikor melyik van benne a legnagyobb mértékben, azt teljesen felesleges hangsúlyozni. Nem is lehetne kimutatni százalékosan a jelenlétüket.

Madách Tragédiájának első színében Lucifer így becsmérli az Úr által teremtett világot:

*Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem.*

A második színben Madáchnak csak egy parányi teremtményre van szüksége, hogy megcáfolja az örökkön kételkedőt, a tagadás ősi szellemét. A Paradicsomban egy madárka énekelni kezd, és ilyen felismeréshez juttatja őseinket:

ÉVA:

*„Hallgasd csak, Ádám, oh mondd, érted-e
E kis bohó szerelmes énekét?”*

ÁDÁM:

*„Én a patak zúgását hallgatám,
És azt találom, szintén így dalolt.”*

ÉVA:

*„Minő csodás összhang ez, kedvesem,
E sokszerű szó és egy értelem.”*

Nos a *világmindenség tökéletes összhangja* az, ami mindenekelőtt felébreszti bennem Isten létezését. Ma már természetesnek tartjuk, a kisdíák is tudja, pedig elképesztő dolog, hogy a világon minden létező anyag parányi részecskékből, atomokból áll. Atomból van például a levegő, a víz, a Föld, a Nap, a Hold és a csillagok. Az is köztudomású, hogy az atommagok körül elektronok keringenek mindenütt, mindenkor, s ha semmi egyéb fizikai törvényre nem gondolunk, ebből is megérthetjük azt a csodálatos összhangot, ami a világmindenségre jellemző. Minden mindennel összefügg, és feltételezi egymást.

Goethe hatalmas művében Faustot nem elégítik ki korának skolasztikus tudományai; a természet, a mindenség megismerését szeretné elérni. A misztikus Nostradamus könyvében megpillantja a Makrokozmosz jelét, és lelkesülten így kiált fel:

*Egy isten írta tán e szent jelet,
Mely dült kedélyem elcsitítja,
Szegény szívem derűre szítja,
S a titkos természet felett
Ős-ösztönű erők csodáit is kinyitja?
Isten vagyok? Fény villan át
Elmémen: óh e tiszta képen
A nagy világ-erő hatása tűnt elébe.
Csak most értem meg én a bölcs szavát.*

Eljut egy értékes felfedezéshez, ahová Madách Ádámja és Évája is eljutott: a természet tökéletes összhangjának felismeréséhez, mikor így vélekedik:

*Hogy nő egészzé ennyi részlet,
Egymásra hat s egymásban éled!
A menny erői fel s alá suhannak,
S egymás kezébe arany vedret adnak!
Áldásillatú szárnyal
Az ég felől a földre szállt dal
Összhangban zeng a mindenségen által!
Mily látomás! de haj! csak látomás!
Hogy értsem én a végtelen, csodás
Természetet? Nagy emlék, minden élet
Forrása, melyhez ég és föld liheg,
Melyért epednek hervadó szívek -
Hogy árad! - s én legyek, kit szomjan éget?*

Tehát csak részigazságot ismerhet meg, a Teremtő munkájának eredményét, s megcsodálhatja azt, akit teljességgel sohasem ismerhet meg, csak sejthet, s akiben hite lehet.

De nemcsak a Makrokozmoszt nem ismerheti meg, hanem a Mikrokozmoszt sem. Nem tudjuk elképzelni, hogy eljön az az idő, amikor az ember nyugodt lelkiismerettel és teljes magabiztossággal kijelenthetné: ismeri a legkisebb részecskéket is tökéletesen, még kisebb részecskék nem létezhetnek.

A dolgok a térben és időben jelentkeznek. Ki tudná megmondani, hol és mikor kezdődik mindkettő, illetve hol és mikor érnek véget! S ha kijelentjük, hogy végtelenek, semmivel sem lettünk okosabbak, tapasztalásunk határai így is roppant végesek.

És mennyi mindent nem ismerünk még. Meddig tart a világosság, és hol kezdődik a sötétség. Meddig kicsi valami, és mikortól nagy. Hol van a szürke és a fekete határa. Meddig mondhatjuk, hogy egészségesek vagyunk, és hol a betegség kezdetének határa. Szinte mindenben igen korlátoztak és megbízhatatlanok az ismereteink. A fiatal házaspár úgy vélik, hogy egymásra találtak, nem is tudnák mással elképzelni az életüket, aztán rájönnek akár 30-40 év múlva is, hogy nem egymáshoz valók, s elválnak. A „láthatatlan ember” csakugyan láthatatlan.

Nem ismerjük önmagunkat sem. Hány hajszálunk van? Hány sejtből állunk? A legtöbb tekintetben ismeretlenek előttünk a testrészeink is. Azt szoktuk mondani: úgy ismerem, mint a

tenyeremet. Tehát: alig-alig ismerem. Szinte semmi fogalmunk sincs róla. Belső világunkat még kevésbé ismerjük. Valaki gyilkol, aztán a falba veri a fejét kétségbeesésében: „nem hiszem, hogy ezt én követtem el!” Sohasem feltételezte magáról, mert ilyen irányú ismeretei is teljesen megbízhatatlanok voltak.

A világnézetek alapvető kérdése a lét és a tudat viszonya. A materialisták az anyagot tekintik elsődlegesnek, a gondolkodást pedig az anyag tulajdonságának fogják fel. Akik pedig azt állítják, hogy az eszme létezett előbb, s az hozta létre, illetve teremtette a természetet, az úgynevezett idealisták. Ismerjük a kérdést, hiszen évtizedeken át sulykolták belénk. A tudásunkban bízva, semmire sem megyünk. Mert hát miből lett az anyag? Energiából? Miből lett az energia? Felsorolhatunk újabb és újabb okot, mindig ugyanazzal a kérdéssel állunk szemben: egyrészt a csodálatos harmóniában létező világ, másrészt az öntudatlan, a „buta” anyag, vagy „akármi”, amely koncepcióra nem képes. Márpedig az abszolút tökéletes összhangban lévő világmindenséget csak egy koncepció hozhatta létre, egy megismerhetetlen „Őskonceptió”, aki maga az Isten. Én így képzelem el, így hiszem, és számomra Isten létezésének ez a második bizonyítéka.

Istenről és a világmindenségről napjainkban is állandóan keletkeznek újabb és újabb elképzelések. Nemrég olvastam a Nagykőrösön született és Torontóban élő Báli József elméletéről. „Magyarnak maradni” című könyvének 19. oldalán találhatók a következők: „Alaptételül fogadjuk el, hogy semmi sem lett magától. A fejlődés (evolúció) alapvető gondolatát elfogadva: milliárdnyi évvel ezelőtt - valahol, valamikor megszületett, megteremtődött egy alapsejt, egy gén. Létrejött a fizikai világ, csillagrendszerek a maguk csodálatos fizikai törvényszerűségével, lett fény (Nap), levegő, föld, víz, növény és állat. Megteremtődött, s mindenbe beleteremtett az energia (mozgás, fejlődés, erő kifejtés stb.). És megszületett az ember: a Teremtő elgondolása, öröktől fogva létező anyag-energia szerinti alapsejt megteremtésével - mert ez nem lehetett önmagától -, és beléje helyezte (teremtette) a lelket.” Elmondja még a korábbiakban (10. o.), hogy „a mindenütt ható, mindent meghatározó Erő-Tér-Idő hármasságba teremtődünk”, a „Teremtő Idő által.”

Báli József a nagybetűvel írt Időt nevezi még Teremtőnek, Örökkévalóságnak, aki „minden anyagot és energiát megteremt, túlél és megsemmisít, illetve átalakít, vagyis újrateremt”, tehát azonosítja Isten fogalmával. Ő így tudja. Én azt hiszem, hogy inkább: sejti, hiszi. Ugyanolyan jogosan, mint bárkinek, megvannak a maga elképzelései.

Mindennél fontosabb számomra *Jézus bizonyágtétele*.

* * *

Az elhangzottak után fokozottabb mértékben ébred fel bennünk a kérdés: az Isten képére és hasonlatosságára, továbbá az Isten dicsőítésére teremtett ember *hogyan viszonyul Istenhez*, és kik azok, akik a régi Főprófétának útján járva hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy viszonyulásunk minél odaadóbb és sokoldalúbb legyen. Hát a lelkeszeink és az általunk is íróknak minősített emberek azok, akik törekvésünkben segítségünkre lehetnek. Nekik meg kell érteniük, hogy elsősorban személyes példájukkal, másodsorban szavaik varázsával felelhetnek meg hivatásuknak. Nevezték őket „aranyos szájúaknak” is, hiszen minden szavuk aranyat ért, milliók megigazulását segítették elő beszédeikkel, oktatásukkal. *Édes anyanyelvünk* legfőbb eszközként ebben a misszióban tölti be legfontosabb feladatát, és épp ebben a rendeltetésben teszi lehetővé számunkra is, hogy szépségében maximálisan gyönyörködjünk.

A magyar költők igazi feladatát az évtizedeken át félremagyarázott és egy síkra terelt Petőfi Sándor határozta meg, például A XIX. század költői című versében, amelyet egyik átfogó ars poeticájának tekinthetünk:

*Pusztában bujdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bujdosott,
S követte, melyet Isten küldé
Vezérül, a lángoszlopot.
Újabb időkben Isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.*

Akik nemcsak beleolvastak Petőfi verseibe, hanem áttanulmányozták kötetét az őt megillető figyelmességgel, rájöhettek, hogy költészetében nemcsak a szabadság és a szerelem, nemcsak a puszta képe és embere játszottak szerepet, hanem az Istenhez viszonyulás is, sőt az említett fogalomkörökben épp ezzel a viszonyulással fejezte ki a legszebben gondolatait és érzelmeit. Csak néhány példával igazolom:

„A honvéd” című versét ezekkel a sorokkal kezdi:

*Isten után legszebb és legszentebb név
A honvéd-nevezet!
Hogyne iparkodnám hát megérdemelni
Ezt a szép nagy nevet!*

Hazájának szépségét költői jelzőkkel, hasonlatokkal vagy metaforákkal fejezte ki, de a legtöbbször Istenhez viszonyultan, például „A magyar nemzet”-ben is ezekkel a közismert sorokkal:

*Ha a föld Isten kalapja,
Hazánk a bokréta rajta!
Oly szép ország, oly virító,
Szemet-lelket andalító.*

(Elszorul az ember szíve, múltunkra emlékezve.)

Nincs olyan költő a világirodalomban, aki szenvedélyesebben szerette volna hitvesét, s ha szépségében gyönyörködött, Isten csodálatos teremtményét látta benne mindig:

*Szeress, szeress, mint én szeretlek téged,
Oly lángolón, oly véghetetlenül,
Áraszd reám a fényt s a melegséget,
Mely Isten arcáról szivedbe gyűl;
Az a te szíved egyetlen világom,
Nappal napom és éjjel csillagom...
Milyen sötét vón a világ, az élet,
Ha nem szeretnél, fényes csillagom!*

(Itt benn vagyok a férfikor nyarában)

Én ma is Petőfit tekintem a legnagyobb költőnknek, mert senki sem tudta olyan természetes egyszerűséggel kifejezni mindenféle gondolatát és érzésvilágát, mint ő. Ilyen keresetlenségre csak a poeta natusok képesek.

Úgy érzem, hogy költői hitvallását és szabadságimádatát a legmélyebben „Az apostol”-ban fejezte ki, s a most idézett résznek az is érdekessége, hogy Isten lényegét („Ős-szellem”) itt érzékeltette a legtalálóbban:

*És szólt a lélek, az
Ős-szellem fényében fürödve,
Miként a hattyú fürdék
A tónak átlátszó vizében:
„Isten, légy üdvöz, légy imádva!
Fölszállott hozzád egyik porszeded, hogy
Előtted leboruljon,
S elmondja: hű fiad vagyok, Atyám!
Kemény pályára utasítál,
De én nem zúgolódom,
Sőt áldalak, mert azt mutatja ez, hogy
Szeretsz, hogy én választottad vagyok.”*

Igen figyelemre méltónak tartom a nyolc sorral később következő szavait:

*Meg vagy csúfolva, Isten, ott a földön,
De ez örökké nem maradhat így,
Dicsőségednek helyreállni kell.*

Ez a tanítása ma találóbbr, mint a maga korában, mert az emberiség sohasem züllött le annyira, mint napjainkban.

Ismét nyolc sorral lejjebb szabadságvágyát és önzetlen költői munkásságát érzékelteti egy Istenhez szóló szép fohászkodásában:

*A legrosszabb rabszolga is kész
Fáradni, hogyha megfizetnek érte.
Én díjkívánat, díj reménye nélkül
Fáradtam eddig, és fáradok tovább is,
De lesz jutalmam, s nagy jutalmam lesz
Azt látni majd, hogy embertársaim
Rabokból újra emberek levének,
Mert én őket, bár vétkesek,
Vétkükben is fölötte szeretem.
Adj, Isten, adj fényt és erőt nekem,
Hogy munkálhassak embertársimért!*

Petőfi túl fiatal volt még ahhoz, hogy belső világának teljes súlyával fordulhasson Istenhez, szinte minden percét lekötötte két igen szép gondolat: hazájának sorsa és nősülési, illetve családalapítási vágya, mégis papírra vetett olyan vallomásos sorokat (épp az Apostolban), amelyek arra engednek következtetni, hogy élete megnyúltával egyik legnagyobb vallásos költőnké válhatott volna. Íme:

*Imádlak, Istenem; most tudom, ki vagy!
Sokszor hallottam és sokszor kimondtam,
De nem értettem nevedet.
A nagy természet magyarázta meg
Hatalmad és jóságodat...*

*Dicsértessél, dicsértessél örökre!
Imádlak, Isten; most tudom, ki vagy.*

Nem ismerek költőt, aki huszon-egynéhány éves korban mélyebben fejezte volna ki istenszeretetét, mint Petőfi, ezekben a sorokban.

Elszorul a tanárember szíve, ha belelapoz Vajthó László műhelymunkájába, a Magyar idézetek könyvébe, amelyet szorgos kutatással tanítványaival állított össze, a budapesti Berzsenyi Dániel Gimnázium 1941-42. évi VIII. A osztályával. Elszorul, mert éveken vagy évtizedeken át az ördög szolgálatába szegődött (persze tehetetlenségében és félelmében), mikor a felsőbb utasításokra hallgatva megtagadta vagy meghamisította számos költőnk, prózaírónkat. A fiatal pedagógusok nem is sejtik, hogy milyen helytelen álláspontot képviselnek, mikor húzódoznak tőle, hogy egyházi iskolában tanítsanak. Ám legyen! De nem úszhatják meg lelkiismeret-furdalás nélkül, ha még mindig az önámítás, az elhallgatás és a hazudozás szószólói lesznek; ha elhallgatják, hogy legszámottevőbb uralkodóink, politikusaink, művészeink, költőink, tudósaink, katonáink istenfélő és hazájukat őszintén szerető, minden áldozatot vállaló emberek voltak, és vonatkozik ez magyar népünkre is. Győzze meg őket sok-sok idézetsor

Szenczi Molnár Albert XC. zsoltárfordításának első szakasza a romániai református vallásúak második himnusza lett, minden vasárnap eléneklik, ez tartja bennük a megmaradási erőt:

*Tebenned bízunk eleitől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak,
Mikor még semmi hegyek nem voltak.
Hogy mégsem ég, sem föld nem volt formálva:
Te voltál és Te vagy erős Isten,
És Te megmaradsz minden időben.*

Áhítattal és sok-sok lelki gyönyörűséggel olvasom a XV. században megörökített Miatyánkot, amelyet a Müncheni kódex őrzött meg, arra gondolva, hogy ilyen formában hangzott el elődeink ajkán:

Mi atyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék te neved. Jöjjön te országod. Legyen te akaratod, miként mennyen és azonként földön. Mi testi kenyerünk felett való kenyeret adjad minekünk ma. És bocsássad minekünk mi vétetünket, miként mi is bocsátunk nekünk vétetteknek. És ne vigy minket kísértetbe, de szabadíts minket gonosztól. Ámen.

A tüdőbajos Reviczky Gyula az Úri imádsággal vigasztalja magát nagy betegségében:

*Az Úr imádságát ütöm fel
(Kísérőm a nehéz úton)
S vigasztalást vegyít a kínhoz
A te imád, oh Jézusom!
Imádság kell a szenvedőnek,
Akit a sors árván hagyott,
Úristen, én nem zúgolódom:
Legyen a te akaratod.*

(Imakönyvem)

Ha már a Miatyánknál tartunk, nem mulaszthatom el annak a változatnak a bemutatását, amelyet 1914-ben, az első világháború kitörésének évében Babits Mihály írt, s amelyben egyszerre nyilatkozik meg nemcsak a költő közismert vallásossága, hanem mély hazaszeretete is:

Miatyánk, ki vagy a mennyekben,
harcokban, bűnökben, szennyekben,
rád tekint árva világod:
a te neved megszenteltessék,
a te legszebb neved: Békesség!
Jöjjön el a te országod.
Véres a földünk, háboru van,
kezed sujtását sejtjük, uram,
s mondjuk, de nyögve, szomorúan,
- add, hogy mondhassuk könnyebben -:
Legyen meg a te akaratod!
- mint angyalok mondják mennyekben.
Előtted uram, a hon java,
s hulljon a lomb, csak éljen a fa:
de vajjon a legkisebb lombot
nem őrzi-e atyai gondod?
nem leng-e az utolsó fürtön is,
áldva miképpen mennyekben,
azonképpen itt a földön is?
Megráztál, nem lehet szörnyebben,
már most ami fánkon megmaradt,
őrizd meg őszig a bús galyat:
mindennapi kenyerünket add
meg nekünk ma, és gyermekeinket
növeld békére: ha bűn, hogy lábunk
ma vérbe csúszik meg: értük az!
Bocsásd meg a mi bűneinket,
miképpen mi is megbocsátunk
ellenünk vétetteknek: a gaz
tied, büntetni: mienk csak az,
hogy védelmezzük a mieinket!
És ne vigy a kísértetbe minket,
hogy ártatlanságunk tudatát,
mint drága páncélos inget
őrizzük meg bár véresen,
hogy át ne hasadjon sohasem.
Jaj, aki ellenünk mozdul:
megvívunk, készen, bármi csatát,
de szabadíts meg a gonosztul,
mert tiéd az ország,
kezedbe tette le sorsát,
s te vagy a legnagyobb erősség:
ki neveden buzdul,
bármennyit küzd és vérez,
előbb vagy utóbb övé lesz
a hatalom és a dicsőség!

Térjünk vissza ismét régi irodalmunkhoz!

Sylvester János a teljes Újszövetség fordítása során jött rá, hogy magyar nyelven is lehet időmértékes verset írni, és disztichonos formában írta meg könyve ajánlását:

*Próféták által szolt régen néked az Isten,
Az kit ígért, imé, végre megadta fiát.*

Tökéletes ez a versike, és Baróti Szabó Dávidig nem volt olyan költőnk, aki az antik verselésben felvehette volna Sylvesterrel a versenyt. (Nem tartozik ide, de megemlítem az érdekesség kedvéért, hogy Sylvester János felfedezte a magyar virágénekek költőiségét is, olyan időben, amikor az egyházi vezetők még üldözték a szerelmi énekeket.)

Szerb Antal igen szép Magyar irodalomtörténetében helyesen állapítja meg, hogy Balassi Bálint nemcsak a személyes líra megteremtője irodalmunkban, hanem a magyar irodalom legnagyobb vallásos költője Ady Endre előtt. Azzal indokolja állítását, hogy az „igazi” vallásos líra legnagyobb témája a bűnbánat. Már Balassi előtt is létezett a protestánsok zsoltáréneke, de az közösségi, vagyis gyülekezeti éneklés volt, a Balassié pedig magányos, személyes jellegű, s mint ilyen, nem is veheti fel vele a versenyt senki Petőfi lírája előtt. Szerb Antal többre értékeli Balassi istenes verseit a Petrarca mintájára készült szerelmi verseinél. Mintául a következő versszakaszt közli:

*Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok förtelmességét,
Töröld el rúttságát,
Minden álnokságát,
Könnyebbítsd lelkem terhét!*

Ezt a szép bűnbánó verset ma is éneklik a protestáns templomokban, sőt a „Mennyei seregek, boldog tiszta lelkek” és a „Kegyelmes Isten” kezdetű magasztaló verseket is.

Azt még közölték az utóbbi évtizedek tankönyvei, hogy nagy reneszánsz költőnk önként áldozta fel életét a hazáért, mint jóval később Petőfi, de elhallgatták halála előtti utolsó szavait:

*Krisztus meghalt énérettem, és én hogy kételkedjem?
Te katonád voltam, Uram, és a Te seregében jártam.*

A XVII. század, az ellenreformáció nagy prédikátora, a „bíboros magyar Ciceró”-nak nevezett Pázmány Péter a protestáns bibliafordítók mellett a régi magyar irodalmi nyelv egyik megteremtője volt. Érdemes figyelni arra a Krisztus-Istent magasztaló prédikációjára, amelyet a harmadik adventi vasárnapon mondott el, hogy fogalmat alkothassunk a barokk stílus hömpölygéséről, jelzőkben való gazdagságáról, szemléltető erejéről, nyelvünk akkori szépségéről:

„Jaj, mely mocsokosnak látszik a mi tisztaságunk, mely haragosnak a mi szelidségünk, mely felfuvalkodottnak a mi alázatosságunk, mely kegyetlennek a mi irgalmasságunk, mely gyarlónak a mi erősségünk, ha a Christus tükörébe nézünk! Óh mely száraznak találhatik a mi sírásunk, mely képmutatónak a mi töredelmességünk, mely fösvénynek a mi adakozásunk, mely torkosnak böjtölésünk, mely változónak állhatatosságunk, mely szófogadatlanak engedelmisségünk, ha Christus Urunk erkölce mellé állanak!”

Kölcsey Ferenc így oktatja unokaöccsét, Kölcsey Kálmánt a Parainesisben:

„Imádd az istenséget! ez legelső rendszabás Pythagorás aranyverseiben; s úgy hiszem, méltán. Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira felemelhetné, következőleg az élet mindennapi jeleneteiben, s a szenvedélyek és indulatok örök ostromában hozzáragadt szennytól annyira megtisztíthatná: mint az istenség nagy gondolatával foglalatoskodás.”

Ez a tanítás sem volt időszerűbb a múlt század első felében, mint napjainkban.

Milyen becsületes magyar főurat rajzol meg Katona József Bánk bán személyében, és milyen istenfélő embert jellemez, midőn összeroppanásakor ilyen szavakat ad ajkára:

*Vég semmiség az én ítéletem -
Az Isten engem büntetésre nem
Tart érdemesnek.*

A népi erkölcsű Arany János így tanítja imádságra gyermekét:

*Majd ha látod, érzed a nyomort,
Melyet a becsület válla hord;
Megtiporva az erényt, az ést,
Míg a vétek irigylésre kész,
S a butának sorsa földi éden:
Álljon a vallás a mérlegen;
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem!*

(Fiamnak)

A rákbetegségben szenvedő Kosztolányi Dezső a halála előtti évben, 1935-ben megírja egyik legszebb versét, a Hajnali részegség címűt, amelyet sokféleképpen magyaráztak már. Főleg a befejezésén érdemes eltöprengeni:

*Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinnem,
s azt is tudom, hogy el kell mennem innen,
de pattogó szívem feszítve húrnak,
dalolni kezdtem ekkor az azúrnak,
annak, kiről nem tudja senki, hol van,
annak, kit nem lelek se most, se holtan.
Bizony ma már hogy izmaim lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam.*

Ady vallásos költészetét is sokan és sokféleképpen magyarázták már, s épp az az érdekes benne, hogy teljességgel nem magyarázható, mindenkihez egyénileg szól, s mindenki saját-ságosan, egyéniségének megfelelően értelmezi, érzi, vagy sejti vallásosságának. Istenhez viszonyulásának lényegét.

Sík Sándor így közelíti meg Ady istenes verseit: „Minden igazi, nagy dekadens lírának megvan ez az egymásba fonódó motívum-hármassága: a mámor, a halál és az Isten. Olyan mély belső egységben, mint Adynál, talán még csak Verlaine költészetében találjuk meg.” Azt mondja a továbbiakban, hogy a hitevesztett Ady az emberi öntudat legmélyebb mélységeiből sóhajtszen Isten után, vágyakozik hozzá, s épp ezért meg is találja. De el is veszti mindig újra. (Dehát ez így is értelmezhető: akárhányszor is elveszti, mindig új kísérletet tesz a megtalálására, nem tud belenyugodni az elvesztésébe, nem tud Isten nélkül élni.) Szerinte Ady csak az „ösztöneivel” érinti az Istent. De csak az ösztöneivel. (Gárdonyi, Ady, Prohászka, Bp. 1928. 167.) Kiegészíti ezt néhány sorral lejjebb a következőkkel: „Nincs felkészülve rá, hogy a gon-

dolat útján közelítse meg a Megfoghatatlant; érzelmi világával pedig szintén nem adatott meg a tisztaszívűek közé tartoznia, akinek a Hegyi Beszéd azt ígéri, hogy meglátják az Istent.”

Megjegyzí még Sík Sándor, hogy zsoltáriás énekei mellett lázadás és hetyke kötődés is jellemző Ady vallásos verseinek egy részére.

Makkai Sándor a legnagyobb vallásos költőnknek tarja Adyt, mert a büntudat és a bűnbánat egyetlen költőnkél sem nyilvánul meg akkora mélységben, mint az ő verseiben.

Szerb Antal egyetért ezzel a megállapítással, és azt állítja Magyar irodalomtörténetében, hogy a halálközelség indítja el Adyt istenkereső útjára. „Istenhite is európai szellemi hullámok magyar továbbregése. A francia megtérők, Verlaine, Huysmans, Bourget és később Claudel, Max Jacob az övéhez lelkileg hasonló utat futottak be,” s vallásossága elsősorban a Verlaine-ével rokon.

Helyesen mutat rá Szerb Antal arra, hogy „Isten mint mithikus hasonlat jelenik meg: Nagy Cethal, Legjobb Kísértet” Ady költészetében: egy olyan Isten, aki látható, s akivel elbeszélgetni is lehet. A legszebb istenversének „A Sion-hegy alatt” címűt tartja. Vizsgáljuk meg ezt a szép verset egészében!

*Borzolt, fehér Isten-szakállal
Tépetten, fázva fűjt, szaladt
Az én Uram, a rég feledett,
Nyirkos, vak, őszi hajnalon
Valahol Sion-hegy alatt.*

*Egy nagy harang volt a kabátja.
Piros betűkkel foltozott,
Bús és kopott volt az öreg Úr,
Paskolta, verte a ködöt,
Rórátéra harangozott.*

*Lámpás volt reszkető kezemben
És rongyolt lelkemben a Hit
S eszemben a régi ifjuság:
Éreztem az Isten-szagot
S kerestem akkor valakit.*

*Megvárt ott, a Sion-hegy alján
S lángoltak, égtek a kövek.
Harangozott és simogatott,
Bekönnyezte az arcomat,
Jó volt, kegyes volt az öreg.*

*Ráncos, vén kezét megcsókoltam
S jajgatva törtem az eszem:
„Hogy hívnak téged, szép öreg Úr,
Kihez mondtam sok imát?
Jaj, jaj, jaj, nem emlékezem.”*

*„Halottan visszajöttem hozzád
Én, az életben kárhozott.
Csak tudnék egy gyermeki imát!”
Ő nézett reám szomorún
S harangozott, harangozott.*

*„Csak nagyszerű nevedet tudnám.”
Ő várt, várt s aztán felszaladt.
Minden lépése zsoltár-ütem:
Halotti zsoltár. S én ülök
Sírván a Sion-hegy alatt.*

Hozzám is egyénileg szól Ady, s én is egyénileg értem, érzem vagy sejtem költészetét. Tudom, hogy a vele kapcsolatos meglátásaim sok tekintetben megegyeznek a másokéival, de lényeges kérdésekben el is térhetnek tőlük.

Ady költészetét - s elsősorban istenes verseit - csak a költészetéből megismerni nem lehet. Életének alapos ismerete szükséges hozzá, de még ez sem elég. A költő természetét kell megismerni. Sógornője, Ady Lajosné kivallatta a gyermek-Ady minden ismerőjét, hogy kutassa a „Minden Titkok” Adyját. Megfigyeléseiből a következőket szűröm ki: „Mindenkitől elütő, soha nem tapasztalt egyéniség.” Nem járt rendszeresen a templomba. „Azért nem, mivel a kálvinista szertartások közvetlensége, a mélység, melyet a bibliaszövegek föltárnak, a papi hang és a zsoltár túlságosan megrázták: sírnia kellett.” Öccsének esküvőjén úgy meghatotta a mélységes csendben elmondott eskümintá, hogy sírt. (Legközelebbi barátjától, nagyváradi lakótársától, Bíró Lajostól tudjuk, hogy Ady omló könnyekkel énekelte otthon a zsoltárokat, naponként olvasta a Bibliát, s minden úrvacsoraosztáskor sírt.)

Ady Lajosné felkereste egyszer a kisgyermek-Ady legközelebbi játszótársát, Pápay Rózát. Beszélgetésük alapján ezt írja Adyról: „Akaratos és ideges, ki már csecsemőkorban elfullad és elkékül, ha nem teljesítik akarátát. Mire járni tud, olyan erős és csökönyös az akarata, hogy ellenkezés esetén a földre veti magát, és valósággal kimered”. (Ady is megemlíti mindegyik önéletrírásában, hogy mennyire makacs volt, sőt egész családjáról azt írja az első önéletrajzában, hogy „sok lóerő gőg” jellemző rájuk.)

Én úgy vélem, hogy a kálvinizmust mindig büszkén hangoztató, a mindkét ágon protestáns ősektől származó Ady már gyermekkorában, a családjában megtalálta Istent, s nemcsak alma matere, a zilahi Református Kollégium hatott jellemének kialakulására, hanem már kisdíák korában a nagykárolyi Piarista Gimnázium „nagyon derék kegyes atyái” is (önéletrajzában írja). Otthon és egyházi iskoláiban tanulta meg szülei tiszteletét: édesanyját a rajongásig szerette és tisztelte, édesapjának utolsó találkozásuk alkalmával is kezet csókolt. Mindig előtte lebegett a bibliai tanítás: „Tiszteld atyádat és anyádat”...

Hogy értelmezem tehát vallásos költészetét?

Ady sohasem vesztette el Istent, mégha egy-egy sorában ilyen kijelentést tesz is. Tesz: de nem ilyen értelemben. Ő *sohasem Istennel dacolt*, hanem mindig önmagával: Istenért, Isten kegyelméért. Fájt neki, hogy nem tud úgy élni, ahogy Isten szeretné, ezért dühös volt magára, dacolt önmagával, s csak látszólag Istennel. Harcolni valaki ellen: csak azzal a céllal történik, hogy megdöntsük annak hatalmát, elvegyük javait stb. Ady nem volt olyan esztelen ember, hogy ilyesmire gondolhasson. Ezt a továbbiakban is így kérem értelmezni. Istenfélőbb költőt nem ismerek nála, mert nagyon félt Istentől. Az ószövetségi Istentől félt, akinek sok versében ilyen jelzőket adott: félelmetes, borzalmas, ostoros, vigasztalan, rettenetes, szeszélyes, híres. A „szemet szemért, fogat fogért” Istenétől félt ő. Ez a rendkívüli félelem és a makacs hang azonban csak első köteteire jellemző, de erre később még rátérünk.

A versről ezek után elmondhatjuk, hogy irodalmunk egyik legszebb bűnbánóverse. Természetes, hogy az Istennel foglalkozó ember valamilyen formában elképzeleli a Teremtőjét, mert csak így tud emberi mivoltában kapcsolatot létesíteni vele, másképpen nem tudja igazán érzékelni.

Érdemes megfigyelni, hogy a megjelenített Istent Ady négy érzékszervével is érzékeli: a látással, a hallással, a szaglással és a tapintással. Olyannak képzele el, mint a legtöbb ember: öreg, fehér szakállas Úrnak. De a legnagyobb szimbolista költőnk ennyivel nem elégedhet meg, s ezért a szimbólumok szokásos erejével, a látomásossággal és a sejtelmességgel bővíti tovább a képet:

*Egy nagy harang volt a kabátja.
Piros betűkkel foltozott,
Bús és kopott volt az öreg Úr.*

A szimbolikus kép kiragad bennünket a hétköznapiaságból, s a vasárnapok templomos hangulatába vezet: egyrészt a harangzúgás szokásos szépsége tölti el lelkünket, másrészt az istenközelség nagyszerűsége. Búsna és kopottnak tünteti fel Ady Istent, nem nehéz kitalálni a jelzők értelmét: elveszett báránnyáért búslakodik - hogy bibliai fogalommal fejezzem ki magam. Azért az Adyért, aki fiatalkorában még az övé volt, aztán távolodott el tőle. A pirosbetűs foltok is a naptári vasárnapokat érzékeltetik számomra.

Rórátéra harangozott.

Hívja Isten Adyt a templomba, mentőkötelet dob neki, a vers végén is megteszi, de mindhiába: Adynak nincs ereje megszabadulni a bűneitől. A költő az egész versben gyermekkori tisztaságát siratja vissza, mint Madách Évája a római színben. Jajgatva, esdekelve siratja vissza.

Jónak és kegyesnek tünteti fel Istent, de szívtelenség is van benne, mert végül magára hagyja Adyt nagy-nagy fájdalomában: zsoltárütemre távozik, s mi tudjuk már, hogy a zsoltárok éneklése mindig könnyeket váltott ki Adyból.

Konklúzióval zárul a vers: Isten nélkül Ady halott.

Hogy könnyebben eligazodhassunk Ady Istenhez történő viszonyulásában, vallásos verseit három fejlődési szakaszra kell tagolnunk, akármilyen rövidek is ezek a szakaszok, mindössze néhány évet ölelnek fel. Most még csak 1908-ban vagyunk, „Az Illés szekerén” című kötete megjelenésének évében. Ez volna az első szakasz, amelyben megtalálható ugyan az egymásratalálás hangja is (még hozzá igen szép versekben), de sok benne a civódás; a félelmetes, kegyetlen Isten és a makacs, kötekedő Ady között (tudjuk: önmarcangoló civakodás):

*Az Isten engem nem szeret,
Mert én sokáig kerestem,
Még meg se leltem, s akkor is
Kötődtem vele s versenyeztem
(Az Isten balján)*

Az istenítélet borzalmait dantei félelmetességgel rajzolja meg egy másik versében:

*Akik erőt és örömet ölnek,
Nem lesz majd kegyelem azoknak.
Néhány ezer évig tűr az Isten,
De azután jaj a gyilkosoknak.
Nem lesz majd kegyelem azoknak...
Aki csak élt mások könnye árán,
Rettenetes, rút véggel pusztul.
Sírban, májban, ágyékban, ki zsarnok,*

*Döggént fog elhullni, csapatostul:
Rettenetes, rút véggel pusztul.*

(Az Isten harsonája)

Ady csak látszólag beszél általánosságban, mert a kárhozottak közé képzei magát is, sok versében hangoztatja ebbeli félelmét:

*Ki gőgös volt, már lakol itt lenn,
Jaj, ha engem is büntetni fogsz
Keserű gőgömért:
Félek törvénytől, Úristen.*

(Ne sújts bénasággal)

1909-ben jelenik meg „Szeretném, ha szeretnének” című kötete, és ez jelenti az áthajlást a nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb, bizakodóbb szakaszba. A bizonyosság kinyilatkoztatása nyugodtabb hangvétellel történik, a makacs és dacos kötekedés ereje is eltompul:

*Lesz, mozog és elfogy az ember.
Itt egy nagy Valaki kormányoz.
Nem látni őt emberi szemmel,
De itt van és kormányoz.*

(Egy avas kérdés)

Magyarázkodik a költő, hogy közelebb léphessen, de mi sem természetesebb: önmagát sem ismeri eléggé az ember:

*Istenem, Halál, te tudod,
Hogy vérverő szomorú harcban
Űztem, kerestem önmagam:
Rosszat nem akartam.*

(A Halál pitvarában)

Még sok mindent megenged magának védekezésképpen, arra is vállalkozik, hogy megleckéztesse Istent, pedig tudja, hogy nem egyenlő felek állnak egymással szemben, s a kezdeményezésnek most tőle kell elindulnia:

*Béna koldússá ne tégy engem,
Hiszen magadat is megcsúfolod.
Tudod, hogy gőgömet
Csak mutatom, vágyom, esengem.*

A már említett „Ne sújts bénasággal” című versében mondja ezt, igazolva, hogy igen vegyes tartalmúak és hangúak még a versei, csak nagyon nehezen lehet előrehaladni.

1909-es kötetének végén gyönyörű zsoltáros verssel igazolja, hogy költészetének makacs, kötekedő korszaka lényegében lezárul, Istenképe is egészen más már, mint a „borzolt, fehér szakállú öreg Úré” a Sion-hegy alatt. Ráeszmél, hogy Isten mindig is jó volt:

*Lemenő szép Nap volt az arca,
S könyörület rajta.
Az élet be sok újat hozott,
S Isten nem változott.*

*Falusi, nádas iskolában
Már ilyennek láttam,
Ki rossz helyett jó és új szívet
Adhat mindenkinek.*

*Hajunknak egy ősz, hulló szála
Följegyzett bű nála,
S ha bűnös lény tőle elköszön,
Ő vár, míg visszajön.*

(Az Uraknak Ura)

Az 1910-ben megjelent kötete (A Minden Titkok versei) s a későbbiek is a könyörületes istenképet tükrözik, aki még mindig az Ószövetség Istene is, mert jó néhány versét onnan vett mottóval látja el (Jeremiás, Jeremiás siralmai, Ézsaiás könyvének margójára. Krónika I., Dániel, Prédikátorok könyve), de nem a félelem és a rettegés hangján közeledik már hozzá, hanem a bűnbánat mellett bizakodással, a feltámadás reményével, fohászkodással. S ami feltétlen figyelemre méltó, nagyobb jelentőséget kap már ezekben a versekben a Jézus-Isten is. Nem kerülhető ki egy olyan szép verse, amely elég sok vitát váltott ki, a „Hiszek hitetlenül Istenben” című. Részleteiben nem érthető meg, ezért teljes egészében közlöm:

*Hiszek hitetlenül Istenben,
Mert hinni akarok,
Mert sohse volt még úgy rászorulva
Sem élő, sem halott.*

*Szinte ömölnek tört szivemből
A keserű ígék,
Melyek tavaly még holtak voltak,
Cifrázott semmiségek.*

*Most minden-minden imává vált,
Most minden egy husáng,
Mely veri szívem, testem, lelkem
S mely kegyes szomjuság.*

*Szépség, tisztaság és igazság,
Lekacagott szavak,
Óh, bár haltam volna meg akkor,
Ha lekacagtalak.*

*Szüzesség, jóság, bölcs derékség,
Óh, jaj, be kellett.
Hiszek Krisztusban, Krisztust várok,
Beteg vagyok, beteg.*

*Meg-megállok, mint alvajáró
S eszmélni akarok
S szent káprázatokban előttem
Száz titok kavarg.*

*Minden titok e nagy világon
S az Isten is, ha van
És én vagyok a titkok titka,
Szegény hajszolt magam.

Isten, Krisztus, Erény, és sorban
Minden, mit áhitok
S mért áhitok? - ez magamnál is
Óh, jaj, nagyobb titok.*

Sík Sándor kategorikus bírálata a versről a következő: „A hitevesztett lélek Isten-költészete ez.” Nagyon sajnálom, hogy nem érthetek egyet mindenkor és mindenben tisztelt és hön szeretett egykori tudós professzorommal. Ez a vers nem Ady hitetlenségét tükrözi, hanem azt, hogy nem tud Isten nélkül élni. Márpedig ha így van, akkor *az az Isten létezik*. Maga is mondja az ötödik szakaszban: „Hiszek Krisztusban, Krisztust várok”. Ady korántsem az a tájékozatlan ember, aki nem tudná, hogy Istennek hármassága van: Atya-, Fiú- és Szentlélek-Isten, hiszen maga is sokszor használja ezeket a megjelenési formákat. Neki az fáj, hogy nem tudhat meg mindent Istentől, hogy titok marad előtte. Innen a verskötet címe is. Adynak az is fáj, hogy önmaga előtt is titok, önmagát sem képes megismerni, sőt, az utolsó szakaszban írja: az fáj a legjobban neki, hogy nem tudja megmagyarázni magának, miért szereti Istent, Krisztust, az Erényt. Erről senki sem tehet. Sem ő, sem más. Isten csak annyi tudásban részesít bennünket, amennyi neki tetszik. Miért? Ez is titok. Egy Odüsszeusz-Adyt láthatunk itt, akit a tudásszomj gyötör, s aki talán nem tudja, vagy nem törődik vele, hogy ez a szomjúság milyen áldozatokba kerül.

Dehogyan nem hisz Istentben! Hiszen Isten mindenhatóságát senki sem fejezte ki irodalmunkban velősebben: „Te voltál mindig mindenben minden!” A „Köszönöm, köszönöm, köszönöm” versében írja ezt, amely irodalmunk egyik legbűbájosabb vallásos verse, azért ajánlom, hogy mindenki olvassa el, aki valamiképpen Istenhez viszonyul. Helyszűke miatt a végét közlöm:

*Napsugarak zúgása, amit hallok,
Számban nevednek jó íze van,
Szent mennydörgést néz a két szemem,
Istenem, istenem, istenem.
Könnyebb a lelkem, hogy most látván vallott,
Hogy te voltál élet, bú, csók, öröm,
S hogy te leszel a halál, köszönöm.*

Mikor úgy érzi, hogy kísérti az ördög, és kezd eltávolodni Istentől, magát is megutálván Jeremiás siralmas hangján fohászkodik Urához, s be kell ismernem, én ennél gyönyörűbb fohászkodást nem is tudok elképzelni:

*Magam utálván mást is gyilkolok,
S másnak lánzsáját keresem,
Ki elvesztette magát és útját,
Szememet vér-patakok befutják,
S én rohanok fegyveresen:
Magam utálván mást is gyilkolok...*

*Tekints meg engem, tekints meg, Uram,
Ejtesd el bolond fegyverem,
S ha mindenek ellen vad düh kínoz,
Fektess le szépen halottaimhoz,
S arcomat hozzád emelem,
Tekints meg engem, tekints meg, Uram.*

(Dühödt, halálos harcban)

Gondolom, mindenki érzi, hogy milyen szép ez a régies, zsoltáros hang, és elgyönyörködik itt is anyanyelvünk maximális szépségében.

Ez az idézet már „A menekülő élet” kötetből való, amely 1912-ben jelent meg.

Zárjuk le Adyról szóló fejtegetésünket egy gyönyörű Jézus-verssel, amely a költő halála előtti évben, 1918-ban jelent meg „A halottak élén” című kötetben:

*Szent elgondolás: volt egy Jézus,
Ki Krisztus volt és lehetett,
És szerette az embereket.*

*Ő mondta: fegyvert a fegyverrel
Győzni s legyőzni nem szabad:
Jézus volt, Krisztus: legigazabb.*

*Az emberek úgy elrosszultak
(Hiszen nem voltak soha jók):
Most Krisztus-hitünket csufolók.*

*Pedig ma is élhet. Föltámadt,
Ki Krisztus és nagyon nagy úr,
De él másképpen és igazul.*

*Járj köztünk, drága Isten-Ember,
Tavasz van, nőnek a gazok,
S kevesek az igaz igazok.*

*Úgy látlak, ahogy kigondoltak:
Egy kicsit véres a szived,
De én-szivem egészen tied.*

(Volt egy Jézus)

Isten...

Petőfi szerint is a legszebb és a legszentebb szavunk. 1200 körül jelenik meg először irodalmunkban, a Halotti beszédben. Ismeretlen eredetű szó. Vannak, akik iráni származásúnak tartják, mások a finnugor *õs* szó *is* alakváltozatát látják benne, de semmilyen magyarázata nem meggyőző. Félelmetes szó. Két kemény mássalhangzója a villámok sistergésére emlékeztet engem, és meggondolkoztat. Nem véletlenül keletkezett nyelvünkben az „istenfélő” szó, a „féli Istent” kifejezés. Arra figyelmeztet, hogy Istent nagyon komolyan kell venni, és nem lehet kijátszani, félrevezetni Őt. Hiába mondom azt, hogy istenfélő keresztyén ember vagyok, ha a valóságban az autó az istenem, és vasárnaponként nem a templomba megyek, hanem rendszeresen autótutakra; ha reszketek a pénzért, és semmilyen üdvös dologra nem adakozom; ha összeférhetetlen és gyűlölködő magyar vagyok; ha nem vállalom Isten áldását: a több gyermeket.

Csak ízelítőt adhattam belőle, hogyan él az „Isten” szó irodalmunkban. Helyszűke miatt olyan nagy vallásos költőket hagytam ki, mint például Reményik Sándor és Sík Sándor.

Isten...

Ez a szó átszővi egész művészetünket, kultúránkat, magyarságunkat, emberségünket, de évtizedeken át nem volt szabad beszélni róla nyilvánosan, főképp iskoláinkban. Még most is szemünkre vetik sokan. Ne hagyjuk félrevezetni magunkat, s akkor bizvást bízhatunk benne, megsegít bennünket és kis hazánkat: Isten.

Irodalmunk legszebb vallásos ódájával zárom írásomat. Berzsenyi Dániel Fohászkodásával, megadva a lehetőséget arra, hogy még egyszer elgyönyörködjünk anyanyelvünk szépségében. Mintaképe annak, hogyan kell megnyugvással felfogni Isten létét, s hogyan kell Néki odaadni magunkat:

*Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke óhajtvá sejt:
Léted világít, mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.*

*A legmagasb menny s aether Uránjai,
Mellyek körülted rendre keringenek,
A láthatatlan férgek a te
Bölcs kezeid remekelt csudái.*

*Te hoztad e nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldököd
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyamit kiméri.*

*Téged dicsőít a Zenith és Nadír.
A szélvészek bús harca, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál
Hirdeti nagy kezed alkotását.*

*Buzgón leomlom színed előtt, Dicső!
Majdan, ha lelkem záraiból kikél,
S hozzád közelb járulhat, akkor
Ami után eped, ott eléri.*

*Addig letörlöm könnyeimet, s megyek
Rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm s inaim vihetnek.*

*Bizton tekintem mély sirom éjjelét!
Zordon, de oh nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád: ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.*